

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова. **Адреса редакції:** НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuv.gov.ua. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 5358 від 03.08.2001 р.

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 15 2020

ЗМІСТ

Коротко про головне

В. Зеленський привітав М. Санду з перемогою на виборах Президента Молдови 3

Вітання Президента України В. Зеленського з нагоди 75-річчя ЮНЕСКО 3

Селекторна нарада під головуванням Президента України В. Зеленського 4

Аналітика

Політичні акценти

Потіха А.

Осіння сесія Верховної Ради України: особливості роботи, важливі рішення в оцінках експертів 5

Дем'яненко М.

Місцеві вибори-2020: результати очима експертів і політиків 14

Тарасенко Н.

Чергові пропозиції України щодо встановлення миру на Донбасі: оцінки експертів і перспективи впровадження 22

Симоненко О. Президентські вибори в США в контексті українсько-американських відносин	36
---	----

Економічний ракурс

Кулицький С. Українська робоча сила на ринку праці Польщі на сучасному етапі економічного розвитку	46
--	----

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України	59
COVID-19 (2019-nCoV): поширення, заходи запобігання та лікування	61
Сучасні дослідження та розробки академічної науки	63
Наукові видання НАН України	64
Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти	66
Аерокосмічна і авіаційна галузі	69
Астрономічна наука	69
Перспективні напрями розвитку української науки	71
Розробки та дослідження для агропромислового комплексу	74
Біотехнології	75
Здобутки української археології	77
Діяльність науково-дослідних установ	78
Наука і влада	79

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Тарасенко Н. Комунікативні практики у віртуальному просторі: особливості застосування в діяльності сучасної бібліотеки	82
--	----

Коротко про головне

В. Зеленський привітав М. Санду з перемогою на виборах Президента Молдови

Президент України В. Зеленський телефоном привітав М. Санду з перемогою на президентських виборах у Молдові.

Глава Української держави побажав новому Президенту Молдови успішної роботи. Він запевнив колегу в налаштованості на продовження тісної та взаємовигідної співпраці України й Молдови, закладеної серед іншого під час візиту М. Санду до Києва як Прем'єр-міністра Республіки Молдова у липні 2019 р.

В. Зеленський зазначив, що Україна налаштована на реалізацію нових амбітних проєктів, передусім інфраструктурних і спрямованих на сприяння європейській інтеграції двох країн.

Президент подякував за послідовну підтримку М. Санду суверенітету й територіальної цілісності України.

Співрозмовники також обговорили проблематику пандемії COVID-19 та висловили сподівання, що людству в короткій перспективі вдасться впоратися з нею, а нашим країнам – з її відчутними наслідками, насамперед економічними.

В. Зеленський запросив М. Санду здійснити офіційний візит в Україну (*Офіційне інтернет-представництво Президента України* (<http://www.president.gov.ua>). – 2020. – 16.11).

Вітання Президента України В. Зеленського з нагоди 75-річчя ЮНЕСКО

Організація ЮНЕСКО виникла одразу після закінчення найбільш нищівної війни в історії людства 75 років тому. Її засновники були переконані, що «у свідомості людей потрібно укорінювати ідею захисту миру».

Ми, українці, добре розуміємо мудрість цих слів зі Статуту ЮНЕСКО.

Ми мали величезні втрати у тій війні. І зараз захищаємо нашу свободу.

Ми високо цінуємо та підтримуємо важливу місію ЮНЕСКО.

ЮНЕСКО відіграє унікальну роль у захисті світової спадщини, щоб ми могли передати її наступним поколінням. Україна пишається об'єктами та місцями, що увійшли до переліку Світової спадщини. І я сподіваюся, що далі їх буде ще більше.

Сила ЮНЕСКО полягає також у здатності знаходити адекватні відповіді на складні виклики. Україна долучена до цього процесу з 1954 р., і ми готові активно працювати спільно з іншими країнами-учасницями заради досягнення цілей.

Немає сумнівів, ми всі потребуємо ЮНЕСКО – ефективною та відкритою світу організації *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2020. – 16.11).*

Селекторна нарада під головуванням Президента України В. Зеленського

«Треба поновити та вдосконалити програми допомоги людям на час карантину», – наголосив Президент України на селекторній нараді з питань запобігання поширенню COVID-19.

Карантин вихідного дня зменшив пересування та контакти між українцями. Зокрема, активність громадян у великих містах з населенням понад 100 тис. у суботу знизилася на 18,5 %, у неділю – на 27 %. Ці дані повідомив секретар Ради національної безпеки і оборони України О. Данілов на традиційній селекторній нараді з питань запобігання поширенню коронавірусної хвороби, що відбулася під головуванням Президента України В. Зеленського.

Прем'єр-міністр Д. Шмигаль та міністр внутрішніх справ А. Аваков зазначили, що на вихідних практично всі великі мережі торговельних центрів, магазинів непродовольчих товарів, розважальних закладів були зачинені, а поліція працювала на запобігання можливим скупченням людей. Складні ситуації в окремих областях виникли з продовольчими ринками.

«Вважаю, що Україна зробила правильний крок. Всесвітня організація охорони здоров'я повідомила, що вихідними фіксують найбільшу кількість нових випадків зараження. Зменшення контактів між людьми – це порятунок життів. Водночас треба відновити та вдосконалити всі програми економічної допомоги підприємцям, працівникам, які втратили роботу, самотнім людям», – наголосив В. Зеленський.

Д. Шмигаль повідомив, що уряд уже реалізує та підготував додаткові заходи для підтримки бізнесу й людей, які втратили частину доходів через карантин вихідного дня. «Зокрема, ми відновлюємо підтримку для малих підприємців з дітьми, програму з часткового безробіття, коли компенсується частина зарплати робітника. Також будуть діяти “кредитні канікули” для бізнесу в рамках програми “5–7–9”, визнання карантину вихідного дня формажором, що допоможе бізнесу в питанні оренди та виконанні інших зобов'язань», – зазначив Прем'єр-міністр.

Він також повідомив, що вже проведено ряд зустрічей з бізнесом, який був обмежений у роботі через карантин вихідного дня. У наступні декілька днів таку роботу буде посилено, зустрічі відбудуться з представниками кожної галузі.

Уряд також активно працює над удосконаленням програм зі страхування медичних працівників. Зокрема, міністр розвитку громад та територій України О. Чернишов нагадав, що медичний працівник, який

бореться з COVID-19, прирівняний до військовослужбовця, і нині, крім виплат у разі непрацездатності чи смерті, у різних регіонах відпрацьовуються програми допомоги в разі хвороби.

Заступник керівника Офісу Президента К. Тимошенко додав, що після наказу глави держави ретельно опрацювати це питання розроблення страхових програм активізувалася і деякі області вже застрахували 60–70 % лікарів, зокрема Харківська, Житомирська, Чернівецька, Волинська та ін. *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (http://www.president.gov.ua). – 2020. – 16.11).*

Аналітика

Політичні акценти

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Осінь сесія Верховної Ради України: особливості роботи, важливі рішення в оцінках експертів

На початку вересня розпочала роботу IV сесія Верховної Ради України дев'ятого скликання. Політична осінь, як зазвичай, стартувала з державного бюджету на наступний рік – законопроект було подано в парламент до 15 вересня. Також депутати запланували розроблення законопроекту про опозицію, «законодавчий спам» і ряд інших важливих законів. У Верховній Раді створено робочу групу з розроблення закону про державні символи, його планують ухвалити до 30-річчя Незалежності України.

Щоправда, як зазначив Голова Верховної Ради України Д. Разумков, продовжує працювати група для розроблення законопроекту про опозицію. «Сьогодні робота цієї групи трохи залишає бажати кращого, так як пропозицій по закону про опозицію від опозиції поки не було. Ви скажіть, якщо це не потрібно, ми просто закриємо цей процес і не будемо його далі педалювати», – зазначив спікер парламенту (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/08/31/infografika/polityka/pohodzhvalna-rada-frakcziyi-ta-hrupu-hotovi-holosuvaty-1-4-veresnya.2020.31.08>).

Схожа ситуація з робочою групою щодо так званого законодавчого спаму. Крім того, під час четвертої сесії депутати повинні ухвалити (у другому читанні) законопроект про референдум, закон про укрупнення районів, а також про індустріальні парки.

Представники опозиційних фракцій одразу зажадали вирішення тих питань, які, на їхнє переконання, важливіші. Зокрема, фракція «Європейська солідарність» вимагала звільнити В. Фокіна з тристоронньої контактної групи по Донбасу через його нещодавні висловлювання. Крім того, співголова фракції І. Геращенко закликала внести до порядку денного

Верховної Ради постанову про визнання ПВК «Вагнер» терористичною організацією.

У «Батьківщині» зажадали внести на розгляд 55 їхніх законопроектів. Також у фракції розкритикували підвищення мінімальної зарплати.

«Опозиційна платформа» незадоволена рішенням Центральної виборчої комісії про скасування виборів на окупованій території Донбасу. Фракція запропонувала свій законопроект.

«Голос» зажадав створити тимчасову слідчу комісію щодо затримання найманців, які воювали на Донбасі. Також фракція вимагала заслухати в парламенті віцепрем'єра О. Резнікова.

Натомість у фракції «Слуга народу» вважають, що головними будуть економічні плани. Вони запевняли, що просуватимуть пакет законопроектів про економічне зростання. Д. Арахамія акцентував увагу на законі про індустриальні парки, а також законі про локалізацію, у якому перевага віддається українським виробникам у машинобудуванні. Глава МВС А. Аваков повідомив, що варто розглянути законопроект про захист інвесторів.

Щоправда, експерт Ю. Гаврилечко не був упевнений, що законопроект про локалізацію візьмуть до бюджету. Він також нагадав, що цими пропозиціями вже обурилися наші «західні партнери».

Найважливішим є і прийняття на новій парламентській сесії системних проектів, спрямованих на інституційні реформи перевіряючих і контролюючих органів, на спрощення адміністрування. «Зокрема, експертне середовище та бізнес із нетерпінням чекають ухвалення закону про створення Бюро економічної безпеки, яке замінить Податкову міліцію і всі інші органи / підрозділи з боротьби з економічними злочинами», – зазначає представник Економічної експертної платформи О. Гетьман (URL: <https://politics.comments.ua/ua/article/rada/parlaments-ka-osin--2020-chogo-ukraincyam-ochikuvati-vid-novogo-sezonu-verhovnoi-radi-659100.html>. 2020. 1.09).

На його думку, другим важливим проектом є заміна корупційного податку на прибуток на інноваційний податок на виведений капітал. Рішення із цього приводу вже прийняла цього літа Нацрада реформ. Тепер усі чекають реєстрації та прийняття відповідного закону. Третім очікуваним проектом є зміни в податковому кодексі. Треба виправити ряд ризикових норм закону № 466, зокрема скоригувати «ділову мету, забезпечити перенесення контрольованих іноземних компаній і т. д.». Важливими завданнями, які ще не втілені в законопроекти, О. Гетьман називає також зниження навантаження на фонд оплати праці; пенсійну реформу з трансформацією солідарної системи на багаторівневу; лібералізацію трудового законодавства; заміну тотальної фіскалізації 2 і 3 груп спрощеної системи оподаткування на фіскалізацію виключно ризикових категорій платників. «Усі ці проекти вкрай необхідні для мінімізації наслідків кризи та поліпшення інвестклімату. Сподіваємося, що до кінця 2020 р. вони будуть

прийняті як закони», – наголосив представник Економічної експертної платформи.

Проте представники парламентської більшості запевняють, що Верховна Рада зробить усе можливе, щоб вирішити економічні питання й подолати епідемію коронавірусу. Важливим етапом у цьому процесі є Держбюджет-2021. Як зазначили спікер ВР Д. Разумков і глава фракції «Слуга народу» Д. Арахамія, пріоритетною на цій сесії буде підготовка Держбюджету-2021.

Щоправда, як зазначив політтехнолог О. Кондратенко, для того щоб чітко розуміти, як просуватимуть закон про бюджет, хотілося б нарешті побачити національну стратегію розвитку, аграрну й промислову стратегії, стратегію зовнішньої і внутрішньої політики, антикорупційні рішення. Усе те, що дало б змогу зрозуміти, куди ведуть країну «нові реформатори». «Якщо Прем'єр-міністр Д. Шмигаль не бачить приводів для занепокоєння (дефіцит в 300 млрд грн!) і вважає, що все йде за планом, а ніякої дірки в бюджеті немає, то виникає питання: “Якщо все так ”добре“, то чому страждають витратні статті бюджету?» – зазначив експерт.

На його думку, держбюджет точно не прийматиметься в турборежимі. «Хотілося б, щоб при формуванні фінансового плану на 2021 р. уряд врахував причини бюджетного провалу в 2020 р. Щоб “міцна слабка” гривня знову не стала проблемою бюджету, коли забезпечила більшу половину всієї суми недонадходжень. Зрозуміло, не тільки курс підкосив бюджет, тому повинні звернути увагу в першу чергу на провал імпорту, газову залежність, акцизи, відшкодування ПДВ», – наголосив експерт.

Він підкреслює, що IV сесія ВР обіцяє бути «гарячою». І підтримка закону про бюджет багато в чому залежатиме від того, наскільки там врахують інтереси регіонів, які саме міністерства буде профінансовано більшою мірою. Зокрема, що виділять на охорону здоров'я, культуру, освіту, науку, скільки дадуть на суди, силові структури тощо.

Тим часом, як інформують ЗМІ, 14 вересня Кабінет Міністрів затвердив проєкт закону «Про Державний бюджет України на 2021 рік» і направив його на розгляд Верховної Ради. Кабінет Міністрів у проєкті Державного бюджету на 2021 рік заклав 270,35 млрд граничного обсягу дефіциту. На засіданні 14 вересня проєкт Держбюджету України на 2021 рік не підтримали два міністри: голова МОЗ М. Степанов та очільник Мінекології Р. Абрамовський.

Компанії – члени Європейської бізнес-асоціації розкритикували проєкт Держбюджету на 2021 рік. Зокрема, вважають категорично неприйнятним збільшення податків та зборів задля збалансування бюджетних надходжень. Проте 5 листопада Верховна Рада прийняла в першому читанні проєкт Держбюджету на 2021 рік. До першого читання депутати внесли в проєкт майже 2,5 тис. пропозицій і правок.

Як повідомив заступник голови парламентського Комітету з питань бюджету О. Трухін під час розгляду законопроєкту у Верховній Раді, щоб

врахувати всі пропозиції депутатів, необхідно близько 1,5 трлн грн, тобто фактично ще один бюджет. Урешті-решт комітет обмежився значно скромнішою сумою та запропонував збільшити доходи бюджету на 20,2 млрд грн, а також перерозподілити видатки (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54813093>. 2020. 5.11).

Документ підтримало 275 нардепів. «За» проголосувало 209 нардепів від «Слуги народу», 20 – від «Довіри», 16 – від «За майбутнє», 11 позафракційних та 19 – від «Батьківщини». «Уряд вчасно подав до Верховної Ради проєкт бюджету на 2021 рік, як це визначено законодавством. Проєкт є збалансованим і реальним до виконання. Це не просто фінансовий кошторис, це інструмент розвитку і зростання країни. У бюджеті передбачено достатньо коштів для фінансування усіх пріоритетних потреб держави... Ми зможемо впоратися з коронакризою, забезпечити фінансову стабільність, відновити економіку та підвищити добробут громадян. Це бюджет можливостей для подальшого розвитку», – заявив перед голосуванням міністр фінансів С. Марченко (URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/11/5/666957>. 2020. 5.11).

За словами С. Марченка, у співпраці Мінфіну з нардепами та парламентськими комітетами робоча група напрацювала пропозиції, які знайшли своє відображення в проєкті постанови ВР про висновки та пропозиції до проєкту Держбюджету-2021. «Насамперед ідеться про додаткове фінансування розвитку територій – 4,3 млрд грн, інфраструктурних проєктів – 7,5 млрд грн, культури і спорту – 3 млрд грн, охорони здоров'я – 2 млрд грн», – пояснив міністр фінансів.

За словами голови Рахункової палати В. Пацкана, прогнози уряду щодо зростання ВВП на 4,6 % досить оптимістичні. Є ризики, що таке зростання не буде досягнуте через коронавірусні обмеження та рецесія в промисловості вплине на надходження до держбюджету. Крім того, В. Пацкан оцінив передбачене зростання доходів у держбюджеті на 4,9 %, «однак реально зменшення на 2,2 % порівняно з очікуваннями на цей рік».

Про те, що головні макропоказники проєкту бюджету є надто оптимістичними, вважають і в Нацбанку. Відтак є й ризики недоотримання доходів – до 65 млрд грн. Через це НБУ взагалі радить переглянути дохідну та видаткову частини Державного бюджету «з урахуванням більш консервативного макроекономічного прогнозу».

На думку політиків, доходи, які депутати хочуть збільшити, враховують ще не проголосовані, але вже запропоновані урядом податкові зміни: підвищення акцизів, рентної плати, екологічного податку. Ці зміни подано у двох «супровідних» законопроєктах про зміни до Бюджетного й Податкового кодексів.

Таким чином, український уряд і парламент знову повернулися до практики, коли разом з ухваленням бюджету змінюється й податкова система країни, що порушує принцип стабільності податкового законодавства, за

яким будь-які зміни податків не можуть відбуватися пізніше, ніж за пів року до початку нового бюджетного періоду.

Представник фракції «За майбутнє» Т. Батенко заявив: «Ми хочемо, аби цей бюджет був бюджетом життя, а не смерті. І не бюджетом виживання. Ми хочемо чітко зобов'язання уряду підняти обсяги прожиткового мінімуму до фактичних розмірів».

Лідер «Європейської солідарності» П. Порошенко назвав проєкт бюджету «особистою розпискою Зеленського власній некомпетентності». «Судячи з проєкту бюджету, Зеленський не збирається виконувати передвиборні зобов'язання, а наступного року вже є екватор його президентської каденції», – заявив П. Порошенко.

Представник «ОПЗЖ» О. Колтунович назвав нереальною цифрою розмір дефіциту у 270 млрд грн та «вбивчою» цифрою розмір додаткових зовнішніх надходжень у 702 млрд грн.

Лідер фракції «Батьківщина» Ю. Тимошенко, виступаючи на телешоу, назвала проєкт Держбюджету-2021 катастрофою для країни, але під час голосування в сесійній залі вона змінила свою думку й заявила, що країна зараз у такому стані, що потрібно припинити політичні сварки та з'ясування стосунків і дати ще один шанс на єднання в інтересах людей – доопрацювати бюджет таким чином, аби він служив кожному громадянину. За її словами, кожен депутат сьогодні знає, що країна перебуває у вкрай кризовому стані. «Тому зараз сипати цифрами, показувати дефіцити бюджету немає потреби», – констатувала Ю. Тимошенко (URL: <https://ba.org.ua/batkivshhina-progolosuvala-za-mozhivist-zrobiti-byudzheth-v-interesakh-ukra%D1%97nciv.2020.5.11>).

На її думку, проєкт потребує істотних змін, проте влада згаяла стільки часу, що найкраще ці зміни внести вже під час наступного читання, щоб встигнути ухвалити бюджет вчасно. «Спробуємо ще раз в першому читанні всі разом, усім парламентом проголосувати, але до другого читання подати той бюджет, який дасть шанс країні, який дасть шанс кожній людині. Бо криза не в Зеленського, а криза – у кожного громадянина України. Або ми зараз це зробимо, або наступний бюджет для країни буде просто смертельним», – наголосила Ю. Тимошенко.

На думку деяких спостерігачів, така зміна Ю. Тимошенко в ставленні до проєкту бюджету обумовлена її домовленістю з представниками виконавчої влади й «монобільшістю» в парламенті.

Журналісти нагадали, що рівно рік тому Ю. Тимошенко просувала своїх людей на ряд посад, серед них була й Державна продовольчо-зернова корпорація України. У відповідь обіцяла повну підтримку «Батьківщини» при голосуванні у Верховній Раді. Закінчилося це публічними «розборками» з Президентом В. Зеленським і переходом Ю. Тимошенко в опозицію.

Тим часом, як інформують ЗМІ, 11 листопада Кабмін призначив в. о. голови правління Державної продовольчо-зернової корпорації А. Власенка.

Народний депутат від фракції «Голос» Я. Железняк упевнений, що нове призначення А. Власенка в. о. ДПЗК стало результатом домовленостей влади з керівництвом ВО «Батьківщина». Безпосередньо А. Власенко раніше був депутатом Миколаївської обласної ради саме від політсили Ю. Тимошенко.

На думку нардепа, в обмін на призначення А. Власенка фракція Ю. Тимошенко підтримала проєкт Держбюджету-2020 у першому читанні (URL: <https://www.5.ua/polityka/batkivshchyna-holosuvala-za-biudzhets-v-obmin-na-pryznachennia-svoho-kerivnyka-derzhpidpriemstva-nardep-229122.html>. 2020. 12.11).

Привертає увагу Послання Президента України В. Зеленського до Верховної Ради про внутрішнє та зовнішнє становище України, з яким він виступив 20 жовтня.

За словами деяких політиків, Президент В. Зеленський у своєму Посланні до Верховної Ради правдиво озвучив усі перемоги й поразки та впевнено рухається вперед. Зокрема, таку точку зору озвучив голова Комітету Верховної Ради з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцев (фракція «Слуга народу»). «Ми можемо з вами говорити про кожну його тезу, ми можемо говорити про кожен факт, який ним озвучено. Це абсолютно все має місце насправді, дійсно десь є поразки, десь є перемоги, але він в цілому впевнено рухається вперед», – зазначив Д. Гетманцев (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3120516-u-poslanni-prezidenta-e-peremogi-i-porazki-i-posil-na-majbutne-getmancev.html>. 2020. 20.10). Політик вважає, що Президент «дав посил на майбутнє» й показав своє бачення, як ми маємо розвиватися.

Натомість народні депутати з опозиційних фракцій піддали критиці виступ Президента В. Зеленського з посланням про внутрішнє й зовнішнє становище України. Про це в коментарі журналістам у кулуарах парламенту наголосили представники фракцій «Європейська солідарність», «Голос» та «Опозиційна платформа – За життя». «Сьогодні ми почули звернення Президента України про зовнішню і внутрішню політику. Насправді ми почули звернення лідера однієї з політичних сил за п'ять днів до виборів, і це був виключно політичний піар», – зазначив народний депутат із фракції «Європейська солідарність» О. Гончаренко.

За словами заступниці голови партії, народного депутата з фракції «Голос» І. Совсун, тези у виступі Президента не відповідають реальній ситуації в Україні. «Ми почули дуже багато заяв від Президента, дуже райдужну картинку намалював Президент для українських громадян. На жаль, вона дуже не збігається з реальністю, яку бачать, з якою постійно, щоденно зіштовхуються українські громадяни», – наголосила журналістам І. Совсун (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3120519-deputati-z-opozicijnih-frakcij-rozkritikuvali-poslanna-zelenskogo.html>. 2020. 20.10).

Деякі експерти також критично оцінили зміст виступу Президента України. Зокрема, експерти громадської організації «Європейський інститут» оперативно проаналізували основні тези з виступу В. Зеленського й дійшли

висновку, що текст виступу є набором маніпуляцій, перекручувань, які мають дуже віддалений стосунок до реальності. Вони наголошують, що попри оптимістичні заяви Президента про боротьбу з коронавірусом, Україна стала яскравим прикладом того, як непродумано й неефективно запроваджений карантин завдає економічних збитків бізнесу та країні загалом, але при цьому не дає необхідного ефекту зменшення темпів поширення інфекційного захворювання. Україна фактично провалила боротьбу з COVID-19 (URL: <https://www.5.ua/polityka/u-poslanni-zelenskoho-do-parlamentu-eksperty-vyiavyly-manipuliatsii-perekruchuvannia-ta-vidvertu-brehniiu-227009.html>. 2020. 20.10).

За словами експертів, боротьба з корупцією була найбільшою надією для багатьох з тих, хто проголосував за В. Зеленського. Однак факти говорять про протилежне – Україну накрила хвиля корупції. Варто зазначити, що питання боротьби з корупцією останнім часом ускладнилося – після рішення Конституційного Суду України щодо скасування електронного декларування, скасування повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції на повну перевірку та моніторинг способу життя, декриміналізацію недостовірного декларування.

Деякі юристи вважають таке рішення необґрунтованим і свавільним, із цим погоджується й Президент України, який вніс до Верховної Ради законопроект про розпуск КСУ.

Як інформують ЗМІ, фракції «Голосу», «Європейської солідарності», «Опозиційної платформи – За життя» та депутатська група «За майбутнє» у Верховній Раді виступають проти прийняття законопроекту авторства Президента В. Зеленського, який пропонує розпустити Конституційний Суд.

За словами Я. Юрчишина від «Голосу», у КС діє група людей, які працюють в інтересах країни-агресора. «Це не наші слова, це слова секретаря РНБО. Мета цих людей зруйнувати конституційний лад. Бо руйнуючи антикорупційну інфраструктуру, як це почалося, ця група точно спровокує протистояння, призведе до тих дій, на яких наголошував Президент – кровопролиття. Чи треба протидіяти такому захопленню влади? Так. Але треба робити це в законний спосіб. А вони хочуть, щоб Верховна Рада вийшла за межі своїх повноважень і підтримала емоційне прагнення окремих осіб – фактично зруйнувати конституційний лад і відправити у відставку весь склад КС», – заявив народний депутат (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/11/3/7272196>. 2020. 3.11).

З подібною заявою виступив представники фракції «Європейська солідарність» А. Герасимов, який вважає, що на додаток до кризи в економіці, до провалу з епідемією Україна тоне в найбільшій політичній кризі за останні роки, яка має ознаки конституційного перевороту та узурпації вдали з боку В. Зеленського. «В. Зеленський відкрито тисне на депутатів, аби ті ухвалили закон про розпуск КС. Це спроба отримати ручний КС, який потім визнаватиме всі капризи Банкової», – підкреслив А. Герасимов.

Фракція «ОПЗЖ» теж жорстко розкритикувала бажання Президента розпустити КС. Як зазначив М. Скорик, той законопроект щодо розгону КС є абсолютно неконституційним. «Ви нехтуєте точкою зору Венеційської комісії, точкою зору українського суспільства. Те, що зараз відбувається, – це фактично повторення подій 2014 р. Якщо, не дай боже, ви проголосуєте за ці законопроекти, ви будете відповідати за законом», – зазначив представник «ОПЗЖ».

Тим часом Голова Верховної Ради Д. Разумков вніс свій законопроект щодо відновлення електронного декларування в первинному вигляді. Цей законопроект підтримав Антикорупційний комітет парламенту. Секретар комітету нардеп від «Батьківщини» В. Кабаченко рекомендував ухвалити законопроект Д. Разумкова як найбільш компромісний. Проект Президента нардеп назвав неконституційним (URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/11/3/7272248>. 2020. 3.11).

Представник «Слуги народу» О. Жмеренецький висловив думку, що будь-яке рішення Верховної Ради з цього питання буде політичним та не відповідатиме повною мірою нормам законодавства. За його словами, сесійна зала має сама вирішити, який законопроект підтримати. Підтримали сім членів комітету, чотири – утримались, два – проти.

Законопроект Президента В. Зеленського на засіданні не розглядали. Щоправда, законопроект Д. Разумкова теж відклали, адже ще один «слуга народу» О. Дубінський подав альтернативний законопроект, який не встиг розглянути Антикорупційний комітет. Це вкотре засвідчило відсутність єдності у фракції партії «Слуга народу», про що говорили й раніше, адже останні рішення в парламенті приймаються лише завдяки депутатам від інших фракцій і груп.

Дехто з експертів і політиків заговорив про розпуск парламенту та дострокові вибори. Про це говорив і В. Зеленський.

Ще на початку IV сесії експерти заговорили про неефективність роботи Верховної Ради. Як зазначив експерт з управління А. Андрушків, парламент дедалі менше поважає українську Конституцію. «Падає рівень дискусії в сесійній залі. Давлять один одного популізмом. Помічаю зверхність значної частини кожної більшості. Вони голосують за склад уряду – делегують йому повноваження. А коли Кабмін приносить програму, депутати змагаються, хто брудкішим словом обізне той папірець... Це не парламентський контроль, а вправляння у марнославстві», – вважає експерт (URL: https://gazeta.ua/articles/life/_povaga-do-osnovnogo-zakonu-dedali-zmenschuyetsya-v-zali-parlamentu-ekspert/987116. 2020. 28.09).

За його словами, після цього ніхто не захоче обіймати посаду міністра та його заступників. «Навіть якщо знайдеться добросесний, патріотичний професіонал, він опиняється у ситуації, коли уряд не може переконати парламент голосувати, нардепи не хочуть. Політики потім самі ж платять за цей простій. Де зараз “Народний фронт” або інші фракції коаліції

“Європейська Україна”? Блоку П. Порошенка довелося робити ребрединг», – наголошує А. Андрушків.

Щоправда, народні депутати з подібними судженнями не погоджуються і вважають, що їхня робота ефективна й жодного розпуску парламенту найближчим часом не буде. Зокрема, у партії «Слуга народу» переконані, що наразі немає жодних підстав для перезавантаження Верховної Ради й дострокових парламентських виборів. Про це заявив голова депутатської фракції у ВРУ партії «Слуга народу» Д. Арахамія. «Позиція наша дуже проста: “Слуга народу” взяла найбільшу кількість мандатів по країні, отримала підтримку виборців по всій країні. Немає жодної – ані юридичної, ані конституційних підстав зараз для розпуску парламенту. Монобільшість є, рішення приймаються, уряд працює. Тобто ані з юридичної точки зору, ані з етичної точки зору ніякої підстави для перезавантаження парламенту немає», – зазначив Д. Арахамія (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3133325-zodnih-pidstav-dla-rozpusku-radi-nemae-arahamia.html>. 2020. 10.11).

Політик закликав припинити дискусію щодо ймовірності розпуску парламенту й зазначив, що це вигідно політичним партіям, які «на місцевих виборах побачили якесь зростання».

Голова Верховної Ради України Д. Разумков також не бачить підстав для розпуску ВР. За його словами, парламент завжди був, залишається й буде точкою балансу та прийняття ключових рішень щодо виходу з криз різного рівня.

Він зазначив, що Верховна Рада зреагувала на ситуацію, що склалася у зв'язку з рішенням Конституційного Суду, досить швидко. «Адже в питанні національної безпеки та стратегічного курсу розвитку держави такою й має бути позиція більшості парламенту та суспільства, яке адекватно реагує на те, що відбувається в країні», – упевнений Д. Разумков (URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/199413.html>. 2020. 10.11).

За його словами, для вирішення конституційної кризи Верховна Рада застосувала швидкі та дієві рішення. «По-перше, це законопроект, підписаний 126 народними депутатами, щодо відновлення електронного декларування й повернення до статусу-кво щодо ст. 366-1 Кримінального кодексу України, яка була скасована Конституційним Судом. Паралельно із цим, майже всі депутатські фракції та групи зареєстрували законопроекти зі своїм баченням, як треба врегулювати питання, пов'язані з відновленням декларування, із внесенням змін до Кримінального кодексу, щоб ефективно працювала вищезазначена стаття», – наголосив Д. Разумков.

Він вважає, що Верховна Рада, як й інші гілки влади, намагатиметься вирішити всі проблемні питання не порушуючи Конституцію. «Усі інституції повинні працювати в інтересах держави, на користь держави, з розумінням того, що наслідки прийняття тих чи інших рішень впливають на всю державу, а не лише на конкретну інституцію – на парламент, Конституційний

Суд, Президента чи Кабінет Міністрів, а в цілому на напрям розвитку країни», – наголосив Д. Разумков.

Він закликав усі політичні сили у Верховній Раді України консолідовано об'єднатися у вирішенні конституційної кризи, забути про політичні інтереси й думати про майбутнє України.

М. Дем'яненко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Місцеві вибори-2020: результати очима експертів і політиків

Від місцевих виборів в Україні минуло вже більше трьох тижнів. Хоча в окремих регіонах ще відбуватиметься другий тур, а ЦВК має певні труднощі з оголошенням усіх результатів, в експертному середовищі вже активно підбивають їхні підсумки.

Нагадаємо, що цьогорічні вибори відбулися за новим виборчим законодавством, яким запроваджується система відкритих партійних списків, скорочується кількість депутатів та розширюються можливості щодо їх відкликання. Оновлене виборче законодавство запроваджує також багатомандатну мажоритарну систему в сільські, селищні, міські та районні ради. Інші правила діятимуть для обласних і міських рад з населенням 90 тис. і більше виборців – це нова для України система пропорційного представництва з відкритими списками кандидатів.

Проте такі новації у виборчому законодавстві було розкритиковано окремими експертами. «Провал – заплутана, непрактична й абсолютно абсурдна виборча система. Навіщо на рівні сільських, селищних і міських громад до 90 тис. вибирати за пропорційною системою, залишилося загадкою для багатьох виборців. Спочатку норми Виборчого кодексу передбачали, що у громадах до 90 тис. виборців мала бути багатомандатна мажоритарка, але потім поріг опустили до 10 тис. виборців, фактично зануливши маленькі громади в процес насильницької “партизації”. Також провалом будемо вважати так звані відкриті списки. Однозначно, фінальна черговість понад половини обраних депутатів була визначена саме партіями, а не виборцями. Кандидатів, які подолали мінімум у 25 % квоти, – одиниці. Розумно було б вибори до районних і обласних рад проводити на пропорційній основі, а вибори в усі сільські, селищні та міські ради – за одномандатною мажоритаркою, як у 2010 р. Це два різні рівні місцевого самоврядування, які потребують різних підходів», – вважає політтехнолог, фахівець із виборчих кампаній, керівник Центру політичної розвідки О. Постернак ([URL: https://racurs.ua/ua/2764-miscevi-vybory-udachi-provaly-i-surpryzy-ochyma-politologiv-i-polittehnologiv.html](https://racurs.ua/ua/2764-miscevi-vybory-udachi-provaly-i-surpryzy-ochyma-politologiv-i-polittehnologiv.html)).

Найбільшою загрозою та перешкодою для проведення місцевих виборів-2020 стала епідемія коронавірусу. І хоча вибори все ж відбулися, епідеміологічна ситуація в країні негативно вплинула на явку виборців. У

ЦВК повідомили, що явка на виборах становила близько 37 %, що набагато нижче явки на попередніх місцевих виборах.

Попри наявні порушення в цілому експерти доходять висновку, що вибори відбулися на належному рівні і їх не можна назвати брудними. За даними Громадянської мережі «ОПОРА» порушення становили 1% (URL: https://vybory.24tv.ua/hto-zaznav-naubilshoyi-porazki-viborah-svizhi-novini-harkova_n1448654).

Однак О. Постернак звертає увагу на масове, безкарне й нахабне коригування результатів голосування шляхом зловживання процедури оскарження, негласного впливу на членів комісії, їх підкупу. «Як ніколи величезну роль відігравав і відіграватиме фактор контролю за більшістю виборчих комісій, особливо територіальних. Попри посилення відповідальності за підкуп виборця продовжували безперешкодно функціонувати виборчі піраміди й сітки, що є дієвим механізмом забезпечення потрібного голосування в умовах низької явки. Масово використовувалася технологія нескінченного уточнення протоколів підсумків голосування, унаслідок якої партіям вдавалося протягнути потрібні коригування підсумкових цифр. В умовах мінімальних відривів і переваг це часом кардинально змінювало підсумок волевиявлення», – наголосив політехнолог.

Водночас ЦВК не може оголосити 100 % результатів виборів через те, що деякі кандидати, які програли, не хочуть миритися з поразкою. Вони намагаються зробити все, аби голоси перераховували знову й знову.

Так, у Комітеті виборців України розповіли, що є багато судових оскаржень результатів місцевих виборів, що істотно ускладнює процес підрахунку голосів. Доки тривають судові процеси, територіальні виборчі комісії не можуть дорахувати голосів.

Зокрема, така ситуація спостерігалася в Чернівецькій, Васильківській та Марганецькій міських ТВК. Про це поінформував політолог Т. Семенюк. За його словами, у Марганецькій міській ТВК триває дуже жорстока боротьба, адже кандидат від «ОПЗЖ» програв своєму супернику в п'ять голосів. «Він не хоче визнавати поразку. Така ж історія є в Чернівцях та Василькові. Там теж малий відрив між двома кандидатами, який і надихає тих, хто програв, боротися до кінця. Це не може й не буде тривати нескінченно, адже в компетенції та можливостях ЦВК є самостійно встановити результати. Я очікую, що ЦВК візьме ініціативу на себе й самостійно встановить результати на тих дільницях, де окремі кандидати ставлять під сумнів волевиявлення громадян», – наголосив політолог (URL: https://vybory.24tv.ua/chomu-tsvk-zatyaguye-oprilyudnennya-rezultativ-novini-kriminal_n1457648).

Також політолог зауважив, що в незаконний спосіб вибороти перемогу малореально. «Останні парламентські вибори показали дуже синхронну роботу Нацполіції та «ОПОРИ». Це перша модель, коли державні та громадські інституції працюють на одну мету», – зазначив він.

Що ж стосується безпосередньо результатів місцевих виборів за партійною складовою, зазначимо, що, незважаючи на заяви окремих політиків, що саме їхні політичні сили отримали перемогу, більшість експертів вважають, що абсолютних переможців місцевих виборів складно назвати. Оскільки жодна з партій не зуміла фінішувати в місцевій гонці з «моновладою» по всій країні. Тому, за підсумками виборів, виявилось багато фаворитів, але жодного переможця. Причому фінальна картина голосування вже зрозуміла: владу в регіонах буде роздроблено між різними політичними силами.

Новоутворені місцеві ради будуть заповнені різними партіями. Українці не віддали перевагу якійсь одній політичній силі, причому парламентські політичні сили не змогли отримати впевнену перемогу на місцевих виборах.

З парламентських партій у фаворити вибилися «Слуга народу», «Європейська солідарність» та «Опозиційна платформа – За життя». Але в багатьох областях та обласних центрах вони поступилися іншим партіям, так званим регіональним і політичним проектам популярних мерів. Боротьба за мерські посади далася парламентським силам ще складніше. У жодному з великих міст їхні кандидати не отримали перемоги в першому турі і в дуже небагатьох – продовжать боротьбу в другому (URL: <https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/vybory-pobeditelya-vzyal-vlast-regionah-ukrainy-1604951500.html>).

У президентській партії «Слуга народу» назвали себе переможцем місцевих виборів за кількістю місць у районних та обласних радах. Так, у партії звітують про 20 % мандатів в обласних радах по всій країні, тоді як її суперникам дісталось менше: у «Європейської солідарності» – 16 %, у партії «Опозиційна платформа – За життя» – 13 %, у «Батьківщини» – 10 %. П'ятірку партій, які взяли більше всіх місць в обласних радах, замикає «За майбутнє» – 8 %.

Окремі експерти та критики «Слуги народу» вважають її результат скоріше провалом, а не перемогою. Особливо якщо порівнювати з отриманими нею 43 % на парламентських виборах рік тому. «Парламентські партії виступили більше ніж скромно. Найкращі цифри показала “Слуга народу”, але цей успіх дуже умовний: 20 % місць в облрадах – це занадто мало для партії влади, яка лише рік тому показала надвисокий результат», – вважає політолог К. Бондаренко.

Водночас, як зазначають окремі експерти, партія «Слуга народу» не змогла повторити минулий успіх, зокрема через те, що місцеву владу сприймали як опозицію до центральної, від якої почали втомлюватися.

На думку голови правління мережі «ОПОРА» О. Айвазовської, таке зниження рейтингу цілком логічне. «За рік-два після будь-яких виборів відбувається зниження рейтингу центральної влади або партії влади. У нас весь цей негатив бере на себе політична партія “Слуга народу”», – зазначила

О. Айвазовська (URL: https://vybory.24tv.ua/hto-zaznav-naybilshoyi-porazki-viborah-svizhi-novini-harkova_n1448654).

У свою чергу, у президентській команді такий результат не вважають поразкою та зазначають, що раніше в «Слуги народу» взагалі не було представництва в місцевих радах, але тепер вони «рівномірно» пройшли в органи самоврядування по всій країні.

Усі спроби порівняти результати місцевих виборів з результатами парламентських перегонів, на яких «слуги» набрали понад 43 %, голова депутатської фракції політичної партії Д. Арахамія називає маніпуляцією. «Багато партій вдаються до маніпуляцій, порівнюючи парламентські вибори 2019 р. із цими місцевими виборами. Це неправильна позиція. Парламентські вибори були наслідком виборів Президента, і в них не могли фізично брати участі десятки регіональних проєктів, які зараз отримали потужну підтримку. Треба порівнювати яблука з яблуками. Цьогорічні місцеві вибори треба порівнювати з попередніми, які були п'ять років тому», – стверджує Д. Арахамія (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rezultaty-slugy-narodu-na-mistsevyh-vyborah/30940982.html>).

Під час брифінгу з журналістами 10 листопада голова партії «Слуга народу» О. Корнієнко також заявив, що владна політична сила перемогла на місцевих виборах за кількістю отриманих депутатських мандатів.

Найбільше місцевих депутатів владна партія отримала в Дніпропетровській, Одеській, Запорізькій і Харківських областях. Найменше – в Івано-Франківській, Львівській, Волинській і Вінницькій.

З одного боку, президентська партія дійсно «взяла» найбільшу кількість мандатів. З іншого – ці мандати розпорошилися по всій країні таким чином, що в жодному великому місті партія «Слуга народу» не отримала своєї монобільшості. У міськрадах обласних центрів партія В. Зеленського вище другого місця не піднімалася. Наприклад, у Києві «Слуга народу» посіла лише п'яте місце; в Одесі й Дніпрі – третє; у Полтаві й Житомирі – друге.

Абсолютна поразка спіткала «слуг народу» у Львові та Івано-Франківську. У цих містах партія влади не подолала навіть 5-відсоткового бар'єра. Це означає, що в міських радах Львова та Івано-Франківська депутатів від «слуг народу» не буде взагалі.

Проте головна невдача владної партії полягає в тому, що в жодному обласному центрі висуванець від «Слуги народу» не взяв крісло мера. Це означає, що В. Зеленському для ефективної взаємодії доведеться шукати підходи до «старих» мерів, більшість із яких переобралися повторно і з більшістю яких Президент встиг добряче зіпсувати стосунки.

Надія отримати своїх мерів у «Слуги народу» залишається в Полтаві та Ужгороді. У цих містах кандидати від політичної сили вийшли до другого туру. У Полтаві «Зе»-кандидат С. Іващенко змагатиметься за крісло мера з діючим очільником міста О. Мамаєм. В Ужгороді кандидат-«слуга» В. Щадей складе конкуренцію діючому очільнику міста Б. Андрієву.

Показовим є той момент, що в Ужгороді «слуг», зокрема і В. Щадея, підтримала партія «Голос». У відповідь партія «Слуга народу» публічно підтримала кандидата від «Голосу» В. Євпака, який у другому турі виборів змагатиметься за крісло мера Черкас з діючим мером міста А. Бондаренком, який під час карантину прославився різкою критикою на адресу В. Зеленського.

Крім того, у «Слuzі народу» розраховують отримати крісла мерів Нікополя та Кривого Рогу, де їхні кандидати також вийшли до другого туру.

Тим часом на Банковій уже зробили перші кадрові висновки: В. Зеленський звільнив С. Трофімова з посади першого заступника керівника Офісу Президента, який був наближеною до Президента людиною і відповідав за регіональну політику.

У «Європейській солідарності» не приховують, що задоволені своїм результатом на місцевих виборах, та підкреслюють, що вони – єдина партія, яка отримала представництво у всіх міських радах обласних центрів і обласних радах. Але справи з виборами міських голів ідуть гірше: кандидати від цієї партії вийшли в другий тур тільки у Львові, Рівному та Сумах.

Першість у столиці на цих виборах уже офіційно взяла «Європейська солідарність». Вона набрала 20,5 %, всього лише на пів відсотка випередивши «УДАР» В. Кличка. Для порівняння: минулого року «Європейська солідарність» набрала в Києві 16,7 %.

Крім столиці, «ЄС» посіла перше місце на виборах до міськради Львова та Рівного. Також вона отримає найбільші фракції в чотирьох обласних радах – Львівській, Київській, Рівненській і Тернопільській.

Як і «Європейська солідарність», свої рейтингові позиції трохи зміцнила й «Опозиційна платформа – За життя». Вона здобула перемогу в чотирьох облрадах – у Миколаївській, Запорізькій, Одеській та Херсонській. Попередньо політична сила проходить у 16 обласних рад, не потрапляє в шість.

У Миколаєві партія здобула лідерство на виборах міської ради, а її кандидат змагатиметься в другому турі за посаду мера. Також нардеп від «ОПЗЖ» вийшов у другий тур виборів градоначальника Одеси.

За словами К. Бондаренка, і «ЄС», і «ОПЗЖ» показали досить непоганий результат, але, не маючи своїх мерів, вони зможуть лише «задовольнятися» високим відсотком голосів на виборах у місцеві ради. Це ж ніяк не гарантує реальної влади.

«Показавши високі результати на Сході України, та ж “ОПЗЖ” усе одно практично не зможе знайти собі партнерів для формування більшості. Навіть маючи показники 20–30 %, їм доведеться бути в опозиції. У 2007 р. Партія регіонів набрала майже 33 % голосів на виборах до Верховної Ради, але при цьому не змогла створити коаліції. Так що це свого роду піррова перемога», – припустив К. Бондаренко.

Показники інших парламентських партій ще скромніші. «Батьківщина» здобула першість в Кіровоградській облradі, а також в Ужгородській та

Сумській міськрадах. У Сумах її кандидат побореться за крісло мера в другому турі.

За офіційними даними, партія «Голос» поки проходить тільки до Львівської облради, до міськради Києва, а також рад ще кількох обласних центрів. Її висуванець становитиме конкуренцію в другому турі нинішньому меру Черкас, якого висунула партія «За майбутнє».

На думку голови Комітету виборців України О. Кошеля, такий результат «Голосу» не пов'язаний виключно з «відходом від справ» С. Вакарчука. Партія слабо займалася будівництвом своєї розгалуженої структурної мережі, оскільки фінансові звіти за 2019 р. показали, що тільки в «Голосу» та «Слуги народу» не було своїх зареєстрованих місцевих осередків.

Експерти в цілому непогано оцінили результат партії «За майбутнє» на цьогорічних місцевих виборів, але водночас зазначають, що витрачені партією зусилля та ресурси явно неспівмірні з її результатом. Ця політсила, представлена однойменною депутатською групою у Верховній Раді, може похвалитися першістю у Волинській та Хмельницькій обласних радах. Також «За майбутнє» отримає найбільші фракції в міськрадах Полтави, Черкас та Луцька. У двох останніх кандидати від цієї політичної сили претендуватимуть на посаду мера в другому турі.

Також політична партія «Довіра», створена на базі парламентської групи, здобула перше місце на виборах в Полтавській облраді.

Ще під час виборчої кампанії експерти відзначали великий рівень популярності регіональних партій і партій діючих мерів. Здебільшого таку популярність можна пояснити впровадженням реформи децентралізації, завдяки отриманому зокрема фінансовому ресурсу, мери могли продемонструвати жителям, що в їхньому місті почалися позитивні зміни. І з цього боку вони напевно виглядають у рази ефективніше, ніж усі їхні попередники, у яких, утім, ні таких ресурсів, ні таких повноважень не було. Як результат – більшість діючих мерів у великих містах або перемогли, або вийшли у другий тур.

Загалом у восьми містах України жителі обрали мера в першому турі: у Києві переміг В. Кличко, у Харкові – Г. Кернес, у Запоріжжі – В. Буряк, у Вінниці – С. Моргунов, в Івано-Франківську – Р. Марцінків, у Чернігові – В. Атрошенко, у Хмельницькому – О. Симчишин, у Тернополі – С. Надал.

Другий тур виборів мера відбудеться в Одесі, Сумах, Херсоні, Луцьку, Дніпрі, Львові, Полтаві, Ужгороді, Чернівцях, Миколаєві, Черкасах, Рівному (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/11/10/infografika/polityka/vybory-meriv-xto-projshov-druho-ho-turu>).

Також експерти відзначили таку особливість місцевих виборів, коли особистий рейтинг мера проєктується на його партію. Так, в Івано-Франківську діючий мер Р. Марцінків, який ішов від «Свободи», набрав у першому турі 85 % голосів. Ця ж політична сила здобула лідерство на виборах в Івано-Франківській обласній і міській радах. Схожа ситуація

склалася в Тернополі. Нинішній міський голова від «Свободи» С. Надал набрав майже 75 %, а безпосередньо партія взяла перше місце в міськраді. У Хмельницькому, кандидат від «Свободи» О. Симчишин отримав у першому турі 87 % підтримки городян. Безпосередньо політична сила вирішила не брати участі в виборах в області. Натомість і в облраді, і в міськраді першість взяла партія мера «Команда Симчишина».

І таких прикладів чимало. Партія переможця мерських перегонів Г. Кернеса «Блок Кернеса – Успішний Харків» посіла перше місце на виборах і в міській, і в обласній радах. Лідерство в Чернігівській обласній та міській радах отримала партія «Рідний дім» мера В. Атрошенка, який набрав 77,5 % у першому турі. У Вінниці «Українська стратегія Гройсмана» отримала перемогу на виборах міськради й облради. Кандидат від цієї політсили С. Моргунов зберіг крісло мера одразу за підсумком першого туру. І у випадку з Вінницею, найімовірніше, на ефект рейтингового мера наклалася ще й популярність лідера політичної сили в цьому регіоні. Також місцеві партії здобули перемогу на виборах Черкаської облради – «Черкащани», Закарпатської – «Рідне Закарпаття» (URL: <https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/vybory-pobeditelya-vzyal-vlast-regionah-ukrainy-1604951500.html/amp>).

Як зауважує політолог К. Бондаренко: «Переможцями стали якраз регіональні проєкти, які були створені навколо місцевих лідерів та місцевих еліт. Саме вони будуть формувати владу на місцях. І в кожному регіоні – свій переможець. У цьому сенсі в нас сталася певна фрагментація країни: коли немає якоїсь політичної сили, яка могла б похвалитися контролем над усіма регіонами».

Політтехнолог, фахівець у галузі маніпулятивних і PR-технологій Д. Богуш також вважає, що переможцями місцевих виборів стали мери: «Однозначно виграли мери великих міст, у чие розпорядження надійшли величезні бюджети, з якими вони можуть посідати незалежну позицію щодо центральної влади. Вони – безсумнівні переможці цих виборів» (URL: <https://racurs.ua/ua/2764-miscevi-vybory-udachi-provaly-i-surpryzy-ochyma-politologiv-i-polittehnologiv.html>).

Політтехнолог, фахівець із виборчих кампаній, керівник Центру політичної розвідки О. Постернак у свою чергу так пояснив успіх місцевих проєктів та окремих мерів: «Місцеві вибори – це особлива атмосфера, де перетинаються одночасно кампанії кількох рівнів, видів, підходів. Найбільшим успіхом стали ретельно продумані технології мобілізації свого електорату, які використали ресурсні кандидати і партійні бренди. В умовах прогнозованої у 35–38 % явки це стало гарантованим вхідним квитком для отримання виборчої квоти й розподілу мандатів. Завдяки цьому успішно виступило багато місцевих проєктів. Найуспішніші виборчі кампанії були в команд «Української стратегії Гройсмана» у Вінницькій області, «Нам тут жити» в Херсоні, «Блоку Кернеса – Успішний Харків» у Харкові, «Довіряй справам» в Одесі та «УДАРУ» в Києві. З мерських кампаній особливо варто

відзначити діючих мерів Івано-Франківська, Тернополя та Хмельницького, Києва, Харкова, Вінниці. Діючим мерам було чим звітувати перед громадами, а конкретні корисні для всієї громади результати – найкраща агітація».

Такий успіх регіональних політиків і політичних сил експерти пояснюють не лише хорошою роботою мерів, а й тим, що існуючі загальнонаціональні політичні сили все рідше й рідше задовольняють запити виборців. На місцевих виборах перелік кандидатів і партій ширший, ніж на парламентських, тому простіше підшукати альтернативу.

Окремий аспект, який став об'єктом підвищеної уваги з боку деяких політиків та однією із загроз національній безпеці України в контексті місцевих виборів, вважався потенційний реванш проросійських політичних проєктів. У цьому контексті зауважимо, що в останні роки український політичний простір став чітко фрагментований. Лінією цієї фрагментації стало ставлення політичних партій до таких питань, як одно- чи двомовність, Росія чи Європа, НАТО чи позаблоковий статус та ін. За таким поділом до проросійських політичних проєктів стали зараховувати залишки колишньої Партії регіонів, яка розпалася після Революції гідності (URL: <http://ogo.ua/articles/view/2020-11-12/111186.html>).

Соціологічні опитування, проведені в останній місяць до дня місцевих виборів, дають нам можливість відтворити палітру політичних сил проросійського спрямування: «Опозиційна платформа – За життя», «Наш край», Партія Шарія та партія «Перемога Пальчевського».

Серед показових результатів – очікувана перемога «ОПЗЖ» до місцевих та обласних рад Сходу та Півдня України, та їхнє представництво в багатьох інших місцевих радах по території України. Своє представництво (також переважно на Сході та Півдні України) здобули інші проросійські сили – Партія Шарія та «Наш край».

Що стосується можливого проросійського реваншу, потрібно відмітити ще один важливий підсумок місцевих виборів. Реформа децентралізації надала масштабні можливості та ресурси місцевим громадам. Проте особливості політичної культури українців значною мірою нівелювали потенційні переваги реформи та дали змогу сформуватися системі «місцевого феодалізму» в Україні.

З 2015 р. місцеві еліти тільки укріпили свій статус регіонального гегемона. Найяскравішими представниками таких «феодалів» можна вважати Г. Кернеса та його партію «Блок Кернеса – успішний Харків» (Харків і Харківська область); Г. Труханова та його партію «Довіряй ділам» (Одеса та Одеська область); В. Буряка та його Партія В. Буряка «Єднання» (Запоріжжя та Запорізька область) та ін. Ці діючі мери перемогли на виборах з великим відривом від найближчих кандидатів (в Одесі буде другий тур, але Г. Труханов усе ж має хороші шанси на перемогу) та провели свої партії до місцевих рад.

У своїй передвиборній риторичі ці кандидати та їхні партії також часто послуговувалися проросійськими гаслами. Тому, враховуючи, що в місцевих та обласних радах будуть мати свої представництва «ОПЗЖ», Партія Шарія, зберігається імовірність утворення партійної більшості з проросійськими поглядами. Це може становити певну небезпеку, особливо в регіонах, які за планом В. Путіна мали стати основою формування так званого проєкту Новоросії.

Водночас ці тенденції навряд чи свідчать про повний реванш проросійських політичних сил. Скоріше, можна говорити, що той електорат, що у 2019 р. підтримав В. Зеленського на президентських виборах, у 2020 р. повернувся до своїх звичних уподобань, не дочекавшись швидкого завершення війни з РФ та інших змін, які були задекларовані, але не були реалізовані.

Отже, сьогодні ми спостерігаємо не реванш проросійських сил, а програш президентської партії «Слуга народу». Ситуація відкотилася на декілька років назад, зберігаючи потенціал подальшої поляризації суспільства.

Таким чином, можемо констатувати, що результати місцевих виборів-2020 у цілому були прогнозованими. Підсумки підрахунку голосів здебільшого відобразили результати соціологічних досліджень, проведених під час виборчої кампанії, та прогнози фахівців. Єдиним значним мінусом цьогорічних виборів більшість оглядачів називає низьку явку виборців, що пояснюється також і не сприятливою епідеміологічною ситуацією в країні. Місцеві вибори не виявили явних фаворитів серед парламентських політичних партій і водночас продемонстрували значний рівень підтримки серед місцевого електорату діючих мерів та їхніх регіональних партій, що можна пояснити відсутністю сильного суперника в окремих регіонах та тим, що українці хочуть стабільності. Водночас експерти відзначають один з головних підсумків місцевих виборів-2020: послаблення центральної влади та відповідно посилення місцевого самоврядування, як результат у тому числі успішної реформи децентралізації.

Н. Тарасенко, мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Чергові пропозиції України щодо встановлення миру на Донбасі: оцінки експертів і перспективи впровадження

Україна не полишає спроб врегулювання конфлікту на сході політико-дипломатичним шляхом, зокрема активізуючи зусилля в Тристоронній контактній групі. Протягом 2020 р. представники української сторони в ТКГ серед іншого неодноразово говорили про план дій, чи то «дорожню карту», яку вони готували й мали представити. Особливо активно цю тему почали обговорювати після засідання контактної групи 14 жовтня, а ще більше –

після того, як 28 жовтня представник Росії у ТКГ Б. Гризлов заявив, що українська сторона гарантувала представити план дій протягом тижня.

Водночас у виданні «Страна.УА» було опубліковано «дорожню карту», начебто представлену Росією. За ймовірним документом, опублікованим виданням, Росія пропонує свій порядок дій:

- жодних вимог до Росії;
- затвердження українського Плану Верховною Радою;
- після цього йде узгодження списків на обмін і безпосередньо обмін (протягом 15 діб);

- паралельно починається розведення сил і засобів у чотирьох нових точках: Слов'яносербськ, Петрівка, Нижньотепле, Григорівка (узгодження цих ділянок уже підтверджено українською стороною);

- паралельно Президентом вноситься проєкт змін до Конституції України щодо створення у складі України окремих районів, термін дії – до 2050 р.;

- разом з Конституцією ухвалюється новий закон про особливий статус: він передбачає розміщення ЗСУ на території ОРДЛО лише за рішенням їхніх районних рад, заборону жителям інших регіонів збиратися в ОРДЛО на акції чисельністю понад 100 осіб, а також додаткові повноваження районних рад ОРДЛО порівняно з тими, що має решта адміністративних одиниць за законодавством України.

Голова української делегації в ТКГ Л. Кравчук 5 жовтня заявив, що Україна підготувала План спільних кроків і готова запропонувати його для розгляду на найближчому засіданні ТКГ. Ключові тези Плану було опубліковано на фейсбук-сторінці контактної групи. Вони передбачають ряд спільних дій, послідовність яких збігається з черговістю їх викладу в документі. За Планом:

- спочатку відбувається повна демілітаризація окупованих українських територій: виведення іноземних військ, незаконних збройних формувань та найманців з території України на початку 2021 р.;

- взяття державного кордону під контроль;

- до середини листопада – повний і безумовний доступ міжнародних організацій, включно з Міжнародним комітетом Червоного Хреста, до всіх утримуваних осіб, а до 15 грудня – остаточне взаємне звільнення утримуваних осіб за принципом «усіх на всіх»;

- скасування владою Росії ряду рішень і документів, які є прямим втручанням у життя ОРДЛО, наприклад про спрощений порядок надання жителям цих територій російського громадянства;

- збільшення чисельності місії СММ ОБСЄ в чотири рази (на 1 тис. 500 осіб);

- після всього – підготовка та проведення виборів (крайній термін 31 березня 2021 р.) на території ОРДЛО за окремим законом і за допомогою ОБСЄ;

– запровадження вільної економічної зони на повернутих територіях, яка повинна діяти орієнтовно до 2050 р. (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30944289.html>).

Українська сторона активно просувала свої тези в ЗМІ, роз'яснювала кожен пункт Плану. Позицію України й тези Л. Кравчука цитували навіть російські ЗМІ, зокрема в оприлюдненому інтерв'ю Л. Кравчука російському інформагентству ТАСС.

Крім того, було узгоджено вже згадані точки розведення сторін, продовжено так зване всеосяжне перемир'я на лінії розмежування, Україна встигла до 10 листопада підготувати нові КПВВ у Щасті й Золотому, активізувалися переговори щодо звільнення утримуваних осіб. Президент В. Зеленський провів телефонні розмови з Е. Макроном та А. Меркель (з останньою, коли вже був хворим на COVID-19), лідери Франції й Німеччини привітали продовження перемир'я та погодилися з необхідністю якнайшвидшого проведення зустрічі в нормандському форматі.

Разом з тим Росія всіляко демонструвала, що не має намірів прислухатися до українського Плану спільних кроків. Провокативні обстріли на лінії розмежування так і не припинилися. Президент Росії В. Путін видав указ, згідно з яким органи влади Росії мають визнавати незаконні паспортні псевдодокументи та реєстраційні знаки транспортних засобів, які видають угруповання «ДНР» і «ЛНР», у більш спрощеному порядку, ніж досі. Водночас саме скасування спрощення видачі російських документів на території ОРДЛО було однією з озвучених умов в українській «дорожній карті».

Відкриття КПВВ (як нових, так і тих, що були раніше) українською стороною теж спіткала невдача. Угруповання «Л/ДНР», зі свого боку, прохід і проїзд ними не відкрили. Як і зазвичай, вони оголосили жителям ОРДЛО, що винна Україна (не відкрила автомобільний проїзд на КПВВ «Щастя»).

В угрупованні «ДНР» заявили, що не відновлюватимуть роботу всіх КПВВ, а пропуск триватиме лише через підконтрольний їм КПВВ «Оленівка» (з української сторони «Новотроїцьке») у режимі «гуманітарного коридору». Із трьох КПВВ на Луганщині в обидва напрями працює лише контрольний пункт у Станиці Луганській.

План спільних кроків учасників ТКГ з виконання Мінських домовленостей, запропонований главою української делегації Л. Кравчуком, став предметом обговорення під час чергового засідання Тристоронньої контактної групи щодо врегулювання конфлікту на Донбасі на рівні глав делегацій, яке відбулося 11 листопада в режимі відеоконференції. Російські представники одразу ж заявили, що український План їх не влаштовує, тож виконувати його не мають намірів. Глава російського представництва ТКГ Б. Гризлов заявив, що поданий Україною План суперечить Мінським домовленостям. «Представлені Україною пропозиції повністю суперечать Мінським домовленостям і нормандським обіцянкам України. Це не проєкт

спільних дій, це проєкт, спрямований на ревізію Мінських домовленостей», – вважає Б. Гризлов.

Він переконаний, що це – «чергова імітація переговорного процесу», зроблена тільки для того, щоб скликати черговий саміт нормандського формату. Також Б. Гризлова не влаштовує те, що нібито Україна «категорично відмовилася передбачати будь-які гарантії зі свого боку щодо виконання Плану дій, відмовившись від зобов'язання затвердити узгоджений варіант цього документа постановою Верховної Ради» ([URL: https://glavcom.ua/country/politics/superechit-minsku-u-putina-vidreaguvali-na-mirniy-plan-ukrajini-shchodo-donbasu-717577.html](https://glavcom.ua/country/politics/superechit-minsku-u-putina-vidreaguvali-na-mirniy-plan-ukrajini-shchodo-donbasu-717577.html)).

У цьому зв'язку на фейсбук-сторінці української делегації в ТКГ зазначається, що твердження російської сторони, що нібито делегація України обіцяла затвердження Плану дій парламентом викликало «певне здивування». «Проте після нагадування російським представникам, що в Україні діє демократія та парламентський суверенітет і делегація може лише надавати рекомендації, а не гарантувати ті чи інші законодавчі ініціативи, бесіда швидко повернулася в конструктивне русло. Ще зарано казати про результати, але принаймні можна сказати, що український План узято за основу», – ідеться в повідомленні.

Під час засідання ТКГ 11 листопада обговорювалися також інші напрями її діяльності. Найбільших успіхів, за інформацією української сторони, було досягнуто у вирішенні гуманітарних питань. Зокрема, сторонам вдалося досягнути певного просування в обговоренні умов розблокування російською стороною роботи КПВВ, які Україна зі своєї сторони відкрила 10 листопада. Ці умови суто технічні. Представники ОБСЄ закликали російську сторону відкрити зі своєї сторони КПВВ для руху транспорту та людей найближчим часом. Також українська сторона внесла свої пропозиції щодо порядку вирішення технічних питань і сподівається на швидку реакцію російської делегації.

У рамках безпекового напрямку глава спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні, модератор робочої підгрупи з питань безпеки ТКГ, посол Я. Чевік підтримав наміри сторін дотримуватися режиму припинення вогню. Він зазначив, що режим припинення вогню в цілому зберігається вже 108 діб і спостерігається зменшення кількості обстрілів та використання важкого озброєння (мінометів).

Також українська делегація продовжує наполягати на початку гуманітарного розмінування – пропозиції, яку вніс Президент України В. Зеленський під час Паризького саміту 9 грудня 2019 р. Ідеться про заміновані 19 ділянок – кладовища, електромережі, об'єкти водопостачання, що розташовані на лінії розмежування. За словами Л. Кравчука, «українці важливо почати розмінування до різкого погіршення погодних умов, яке унеможливить це фізично».

Крім того, глава української делегації закликав повернути додому до Різдва та Нового року всіх взаємно утримуваних осіб, що стало б «прикладом

високої моралі та відповідальності учасників, ознакою їхнього прагнення домовитися й щодо решти позицій».

Представники ОБСЄ підтримали пропозицію української делегації створити на КПВВ «зелені коридори» для малорухомих громадян, які зможуть без перешкод пересуватися поза загальною чергою та безперешкодно отримувати пенсії, соцвиплати, адміністративні та фінансові послуги. Сторони почали опрацьовувати технічну сторону пропозиції.

«У цілому можна зазначити певне просування по всіх чотирьох напрямках. Є позитивні ознаки того, що найближчим часом вдасться забезпечити роботу КПВВ в обох напрямках. Українська делегація вважає дуже важливим провести до кінця поточного року нову зустріч на вищому рівні у нормандському форматі, яка б стала потужним імпульсом для підбиття підсумків проведеної за рік роботи та окреслення політико-дипломатичних шляхів щодо подальшого їхнього виконання», – ідеться в повідомленні на сторінці української делегації в ТКГ у фейсбуці ([URL: https://suspilne.media/79058-rozminuvanna-j-obmin-pro-so-govorili-na-cergovomu-zasidanni-tkg](https://suspilne.media/79058-rozminuvanna-j-obmin-pro-so-govorili-na-cergovomu-zasidanni-tkg)).

Тим часом на підтримку Плану спільних кроків виступив глава Офісу Президента України В. Зеленського А. Єрмак. Під час відеоконференції політичних радників лідерів держав нормандської четвірки 13 листопада він відзначив необхідність активізації роботи Тристоронньої контактної групи. Тому він виступив за ухвалення документа, який надав би поштовх мінському переговорному формату. Таким документом, на думку А. Єрмака, може стати План спільних кроків учасників Тристоронньої контактної групи з виконання Мінських домовленостей, який підготувала українська сторона.

«Ми розглядаємо цей документ як такий, що стосується імплементації Мінських домовленостей у роботі ТКГ. Цей документ є результатом усіх важливих напрацювань як у нормандському форматі, так і в роботі ТКГ. Я вважаю, що в разі знаходження порозуміння цей План спільних кроків може дійсно стати основою великої “дорожньої карти”, яку ми можемо прийняти на рівні нормандського формату», – зазначив голова ОП.

Радники домовилися продовжити консультації щодо напрацювання «дорожньої карти» на основі цього документа. У свою чергу, Німеччина запропонувала організувати роботу експертних груп радників лідерів країн – учасниць нормандського формату для прискорення цього процесу, що підтримала українська сторона ([URL: https://www.president.gov.ua/news/aktivizaciya-normandskogo-formatu-predstavniki-nimechchini-t-65089](https://www.president.gov.ua/news/aktivizaciya-normandskogo-formatu-predstavniki-nimechchini-t-65089)).

Варто зауважити, що попри просування представниками влади та ТКГ Плану спільних кроків як нової платформи для завершення конфлікту на Сході України експертне й журналістське середовище критично поставилося до цієї ініціативи, оцінивши її як таку, що не має шансів на втілення. Найбільшу кількість негативних відгуків викликала дата ймовірних виборів на окупованих нині територіях – 31 березня 2021 р., визначена Планом. За

більшістю оцінок, такі часові межі є занадто короткими, щоб організувати на цих територіях повноцінний виборчий процес відповідно до вимог українського законодавства й міжнародного права.

Голова Української фундації безпекових студій Ю. Каздобіна вважає той факт, що в Україні фактично не лишилося часу та спроможності відновити діяльність органів державної влади для організації виборів в ОРДЛО до 31 березня, головною вадю «плану Кравчука».

«Для того щоб провести вибори на Донбасі, потрібна якась інституційна спроможність держави на цій території. Ця територія перебуває поза контролем Української держави впродовж доволі тривалого часу. Мені дуже важко уявити, знаючи як повільно працюють державні механізми, що до березня Україні вдається хоча би мінімально відновити свою присутність на тій території. Якщо йдеться про вибори в березні, то Україна до цього просто не може бути готовою. Ми там отримуємо людей зі зміненою свідомістю, адже коли йдеться про пропаганду, то в них вже сформована думка про Україну як про ворожу державу, а тут вони мають брати участь у виборах до органів такої ворожої держави. Без попереднього намагання якоїсь комунікації з тими людьми ці вибори матимуть дуже негативний наслідок для України і для її єдності», – констатує Ю. Каздобіна (URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7857/Artykul/2619325>, «План-дій»-Леоніда-Кравчука-коментарі-експертів).

На думку директора Інституту світової політики Є. Магди, озвучені Л. Кравчуком пропозиції виглядають популістськими та цілком нереалістичними. «Я взагалі не розумію, як можна говорити про вибори раніше, ніж мине термін, співмірний з терміном окупації цих районів, коли людям упродовж років промивали мізки на промисловому рівні. Для мене загроза є в тому, що представники Росії і “республік” використовуватимуть дату 31 березня як інформаційний таран. Вони говоритимуть: ви ж самі цю дату назвали, от тепер давайте ідіть нам на поступки», – застерігає Є. Магда.

Голова правління Громадянської мережі «ОПОРА» О. Айвазовська висловила свою думку щодо конституційності проведення виборів в окремих районах Донецької та Луганської областей у 2021 р. та проаналізувала різні аспекти цього виклику. За її словами, пункти, озвучені Л. Кравчуком, з одного боку, не викликають особливого занепокоєння, тому що там немає нічого нового. Єдине, що сенситивно було сприйняте суспільством, це озвучення конкретних дат, які не відповідні до завдань, що стоять перед сторонами. «Коли українська сторона говорить про те, що необхідно організувати вибори відповідно до українського законодавства та європейських стандартів, озвучує дату 31 березня, ми розуміємо, що це безперспективно і за своєю суттю є оксюмороном», – зауважує О. Айвазовська (URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=94507>).

Експертка зауважила, що загалом існує ряд застережень щодо того, чи можуть та за яких умов можуть відбуватися вибори на українських окупованих і неокупованих територіях. Вона зазначила, що Україна не має

законодавства, яке регулює вибори на непідконтрольних територіях, тому що таких виборів у юрисдикції України організовано бути не може, як і за фінансування української сторони, тому що виборчий процес фінансується або з державного бюджету, або з місцевих бюджетів через відповідні субвенції. При цьому Конституція нам говорить, що виборчий процес, як і референдуми, регулюється виключно законами. Але спеціального закону, або окремої глави, або окремого розділу щодо організації виборів на території ОРДЛО у Виборчому кодексі станом на сьогодні немає.

«Утім я завжди звертаю увагу на ст. 37 Конституції, яка забороняє створення та діяльність організацій, програмні цілі або дії яких спрямовано на ліквідацію незалежності, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету, територіальної цілісності тощо. Тому, коли ми говоримо про будь-який виборчий процес, йому має передувати не просто етап демілітаризації, про яку також ідеться в загальному плані з боку України, і це абсолютно логічно, без цього етапу жоден політичний трек не може бути реалізований, а й про недіяльність у контексті політичного інституту виборів будь-яких організацій або тим паче політичних партій, які вже вдавалися до насильницьких дій проти суверенітету та територіальної цілісності. Якщо ми говоримо про незаконні збройні формування, про представництво РФ там, про кадровий резерв, то на основі політично-мілітарних груп, які там присутні, не можуть бути створені ані політичні партії, ані якісь групи, які хочуть організовано брати участь у політичному процесі», – зазначає О. Айвазовська.

«Якщо ж говорити про міжнародні стандарти, то згадуваний Копенгагенський документ ОБСЄ дає нам перелік тих стандартів, які мають бути забезпечені державами під час виборчого процесу та щодо інших політичних важливих етапів. Саме в цьому документі, у п. 6, держави-учасниці, члени ОБСЄ беруть на себе зобов'язання відмежовувати інститут виборів від будь-яких збройних організацій, терористичних організацій, які використовують насильство, і це насильство використовується або в інтересах цих груп, або інтересах третіх сторін. Тобто п. 6 Копенгагенського документа майже описує чинну ситуацію, хоча він був прийнятий 28 років тому», – констатує експертка.

У цьому контексті вона висловлює впевненість у тому, що Л. Кравчуку не варто було виносити в новинне середовище України можливу дату проведення виборів на окупованих територіях, адже суспільство звернуло увагу саме на це, а не на те, що Україна висунула інші вимоги до іншої сторони, а саме: розведення, відведення, виведення незаконних збройних формувань з території, повернення кордону під контроль принаймні СММ ОБСЄ, назвали навіть конкретні кількості спостерігачів, які мають бути озброєні, – уже до 1 тис. 500 осіб, повернення незаконно утримуваних осіб, тобто обмін заручниками (хоча заручники не можуть бути з української сторони, а лише з іншого боку) і, по суті, демілітаризація.

О. Айвазовська також наголошує, що демілітаризація – це дуже складний процес. Якщо посилатися на інші практики, міжнародні конфлікти, внутрішні збройні конфлікти, то демілітаризація займає місяці, а то й роки часу, коли дається спочатку n-на кількість днів або місяців на здачу зброї всіма, у кого вона є. Потім якщо відбувається моніторинг, контроль і виявляється зброя хоча б у когось, то ця особа одразу засуджується до тюрми на декілька десятків років. «Ця практика така, тому що треба людей спонукати позбавлятися зброї, якщо ми говоримо про легке озброєння».

У цілому план, який озвучено українською стороною, не містить нічого нового, зазначає голова правління Громадянської мережі «ОПОРА». Він у тій чи іншій формі відтворює Мінські протоколи, крім одного пункту – повернення кордону. Також українська сторона пропонує створити п'яту робочу групу у ТКГ, якої на сьогодні немає – щодо кордону та переговорів на цю тематику. Але російська сторона вже публічно заявила про невідповідність цього Плану Мінським домовленостям і, на думку О. Айвазовської, блокуватиме будь-які пункти, у тому числі безпекові, без яких жоден політичний трек реалізовано бути не може.

Разом з тим експертка зазначає, що в ті терміни, які озвучено Л. Кравчуком, реалізувати жоден пункт цього Плану фактично неможливо, «тому що починається з того, що російська сторона не визнає себе стороною конфлікту, відповідно, зобов'язань на себе жодних не братиме, а зобов'язання ключові для України і були, і залишаються на сьогодні – питання безпеки й кордону. Друге, це те, що ця комунікація має бути постійною та не прив'язаною до якихось конкретних дат. Принаймні не вони першочергово повинні надаватися суспільству для резонансу, для несприйняття», – переконана О. Айвазовська (URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=94507>).

«План Кравчука» передбачає деокупацію Донбасу вже до Нового року. Але зробити це навіть за підтримки цього Плану офіційною Москвою неможливо, наголошує співголова громадської ініціативи «Права справа» Д. Снегирьов: «Чисельність першого та другого армійських корпусів – це приблизно 38 тис. особового складу, плюс 500 од. важкої бронетехніки. Це регулярні війська. Відповідно, провести вибори на цей момент за умов роззброєння й моніторингу місією ОБСЄ в тій кількості, якою вона там представлена, не виглядає можливим».

Водночас на підтримку українського Плану спільних кроків Росією годі сподіватися, адже погляди України та РФ на «дорожню карту» реалізації Мінських домовленостей не мають точок дотику. Керівник проєктів у Центрі досліджень проблем громадянського суспільства аналітик М. Кучеренко констатує, що основним каменем спотикання, як і було заявлено главами двох держав раніше, є питання передання державного кордону під український контроль. «У плані, представленому Росією через “Страна.УА”, збереглася черговість, на якій наполягав Путін: спочатку вибори, потім передача контролю над державним кордоном. План, представлений

українською стороною, містить не тільки іншу послідовність кроків, пов'язаних з виборами і кордоном, а й акценти на інших складових, для яких виставлено відверто нереалістичні дедлайни – набір величезної кількості нового персоналу в ОБСЄ до середини грудня, виведення іноземних військ до кінця року, вибори вже в березні наступного року».

М. Кучеренко акцентує, що для проведення всіх цих заходів необхідний базовий елемент – закон про амністію. Ним передбачатиметься формування органа, що дає змогу встановити правду про дії тієї чи іншої особи, підозрюваної в колаборації. «На сьогодні ми навіть не підійшли до серйозного обговорення амністії і допустимих границь на цьому напрямі, – говорить експерт. – Прийняти та роз'яснити суспільству цей закон у терміни, зазначені керівництвом української делегації в ТКГ, не реально. Не кажучи вже про те, щоб створити працюючий механізм розслідування колаборації. Однак глава української делегації в ТКГ Л. Кравчук в інтерв'ю ТАСС заявив, що закон про амністію буде прийнято тільки після виборів в ОРДЛО. А в комісії, що займаються розслідуваннями, зможуть увійти представники місцевої влади».

Такі заяви, на думку М. Кучеренко, демонструють відірваність усіх цих планів не тільки від реалій війни, а і від цілей, які ми повинні ставити перед собою для безпечної реінтеграції. «Адже якщо проводити вибори до того, як ми здійснимо перевірки і детальне розслідування колаборації, ми легалізуємо злочинців у якості “місцевої влади” та “звичайних громадян”. Це дасть конфлікту піти вглиб суспільства і впливатиме на всю нашу зовнішню і внутрішню політику ще довгі десятиліття, – попереджає аналітик. – Усе це ще раз доводить, що в українській делегації і керівництві країни відсутня скільки-небудь виразна стратегія. А без неї ніякі переговори в Мінську не мають сенсу, навіть у тому випадку, якщо процес якимось чином буде розблоковано (що представляється малоімовірним)».

«“План Кравчука” українська сторона висуває не для того, щоб його реалізувати, – вважає керівник аналітичного відділу Центру контент-аналізу С. Стуканов. – У пропонуваному Україною Плані чітко визначено, що вибори можуть відбутися після виведення російських військ і незаконних збройних формувань з ОРДЛО, а також після передачі Україні контролю над українсько-російським кордоном. Росія натомість хоче спочатку політичні рішення – закріплення в Конституції України особливого статусу Донбасу, проведення виборів (які легітимізують нинішніх ватажків бойовиків) та ін. Підстав вважати, що Росія змінить свою позицію, немає. Але... У мене є відчуття, що “план Кравчука” українська сторона висуває не для того, щоб його реалізувати». На його думку, у керівництві ТКГ давно розуміють, що Росія на поступки не піде, і шукають інші шляхи.

«Думаю, що Україна хоче внесення певних змін у послідовність пунктів Мінських домовленостей, які нам не вигідні (зокрема, ті, які фіксують передачу контролю за кордоном після проведення виборів). Можливо, Україна хоче не тільки адаптації Мінських домовленостей, а й

переформатування майданчика (залучення Великої Британії і США). Не дарма під час так званого опитування від Президента людей питали про Будапештський меморандум, – підкреслює С. Стуканов. – Отже, “план Кравчука” відіграє тут іншу роль: його пропонують для того, щоб востаннє чітко підтвердити деструктивну позицію Росії. Мовляв, ось є план – давайте виконувати. Не хочете виконувати? Окей, тоді ми виходимо з Мінських домовленостей, які не працюють».

Аналітик вважає, що останнє інтерв’ю Л. Кравчука російському агентству ТАСС свідчить саме про такий підхід. «Він прямо сказав: якщо нас будуть водити за ніс, то треба закривати Мінський процес. Тому я прогножую такий розвиток подій: Україна пропонує план, Росія відмовляється його виконувати, Україна незабаром переходить до плану Б і намагається тим або іншим способом змінити Мінські домовленості. Інше питання: чи буде це можливо», – підсумовує експерт (URL: <https://politics.comments.ua/ua/news/foreign-policy/plan-diy-schodo-donbasu-chi-mozhut-propozicii-ukraini-i-rosii-nabliziti-reintegraciyu-664245.html>).

«Київ дає зрозуміти, що відмовиться від мінських перемовин, якщо Москва не почне поводитися конструктивно, – зазначає політолог О. Саакян. – Коли зможемо донести світу, що перемовини із РФ зайшли у глухий кут з їхньої вини – покращимо позиції. Матимемо шанс створити антипутінську коаліцію. У ній шукатимемо важелі тиску на Кремль, а не компроміс». О. Саакян нагадує, що до «Мінська» прив’язані гуманітарні питання, що й тримає його на плаву. «Перед виходом з переговорів треба з’ясувати, як вирішуватимемо питання обміну полоненими, газопостачання, комунікацій», – вважає він (URL: https://gazeta.ua/articles/politics-newspaper/_kravchuk-predstaviv-mirnij-plan-po-donbasu/996233).

Співголова ПІ «Права справа» Д. Снегирьов, аналізуючи заяви Л. Кравчука щодо перспектив врегулювання ситуації на Донбасі, зазначив, що з огляду на різне бачення українською та російською стороною порядку виконання Мінських домовленостей і неможливості, виходячи з цього, дійти спільного рішення в питанні проведення виборів, їх треба провести під егідою ОБСЄ. «Це і є дипломатична пастка для Російської Федерації», – наполягає Д. Снегирьов.

Аналітик зауважив, що місія виступає не лише стороною, яка спостерігає за проведенням виборів, а насамперед є гарантом їхньої демократичності й прозорості. Фактично СММ озвучує свої висновки щодо визнання легітимними виборів та їхніх результатів – вони мають відповідати 15 принципам ОБСЄ, так званому Копенгагенському документу від 29 червня 1990 р. Якщо хоча б один із цих принципів буде порушено, вибори будуть визнані нелегітимними.

І другий момент. ОБСЄ – це колективна відповідальність, до її складу входить понад 60 країн, а рішення ухвалюються колегіально. Якщо хоча б дві країни заявлять про те, що вибори недійсні, вони будуть визнані такими, що не відбулися. Це фактично поставить хрест на Мінських домовленостях.

Тому Д. Снегирьов виступає за підвищення ролі ОБСЄ в Мінському процесі. Київ, на його думку, має вимагати від СММ ОБСЄ надати висновки, чи можливо в принципі провести вибори в ОРДЛО. У такому разі Організація несе персональну юридичну й фізичну відповідальність за безпековий компонент проведення виборів і вирішує, чи можна визнати їх результати.

Якщо ОБСЄ заявить про неможливість проведення виборів, тоді Україні не варто навіть наполягати на зміні покроковості виконання Мінських домовленостей. У такому разі політичну відповідальність за неможливість провести вибори буде перекладено з української сторони безпосередньо «на плечі» наших західних партнерів. Саме це й мало би стати головним акцентом роботи українських дипломатів і ТКГ, вважає експерт (URL: <https://zl-ua.news/dmytro-sniehyrov-rozpoviv-iak-ukraini-obiuty-minski-uhody>).

Оглядач «Ділової столиці» Д. Сарбей припускає, що «новостворювана ілюзія просування до миру потрібна владі швидше для вирішення економічних, а не політичних питань». Ідеться про бажання Банкової провести через парламент закон про вільну економічну зону (ВЕЗ) на Донбасі під виглядом реалізації мирної стратегії реінтеграції та відновлення регіону. Цю ідею нині публічно пропагує керівник Офісу Президента А. Єрмак, який подає її як «можливість об'єднання країни», адже другу ВЕЗ влада планує створити на заході країни. Мовляв, заробити вийде у всіх і ніхто не піде скривдженим. Та й «Зе»-опитування в день виборів починалося, як стверджувало багато спостерігачів, саме заради просування ініціативи ВЕЗ (і неформально фінансувалося бенефіціарами цієї схеми) (URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/ocherednaya-panaceya-kakova-zhiznesposobnost-plana-kravchuka-i-zachem-on-vlasti-09112020-405568>).

Ці наміри влади депутатка від фракції «Європейська солідарність» С. Федина назвала загрозою Україні і її європейським партнерам. На її думку, це може стати територією величезних потоків контрабанди, яка, по суті, «кришуватиметься» бойовиками та призведе до нарощування озброєнь, незаконних операцій, формування нових незаконних угруповань, які здійснюватимуть свої дії не тільки в Україні, а і в інших державах Європи (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30944289.html>).

«Ідеї Кравчука виглядають як перекручена російська стратегія, – зазначає політолог К. Батозський. – Москва багато років намагається нав'язати закінчення війни на своїх умовах. Щоб Донбасу дали автономію, а місцевим органам – суперповноваження з можливістю впливати на зовнішню і внутрішню політику держави. Українська сторона робить недолугу спробу переробити російську ідею, загорнути її у свою упаковку. Мовляв, замість особливого статусу, вільна економічна зона. Означає, що не можемо виробити власної стратегії повернення окупованих територій. Вибори навесні нереальні, бо туди спершу треба повернути державні органи, що ведуть реєстр виборців» (URL: https://gazeta.ua/articles/politics-newspaper/_kravchuk-predstaviv-mirnij-plan-po-donbasu/996233).

Політолог О. Радчук з приводу ідеї запровадження ВЕЗ на Донбасі зазначає, що жодної програми дій, обґрунтування цієї пропозиції, розрахунків чи законодавчих актів представники влади досі не запропонували. На думку експерта, ця пропозиція суперечить ідеї децентралізації, бо створює нерівні умови й можливості для розвитку громад. Реалізувати її можливо лише після проведення системних реформ, утвердження верховенства права та припинення воєнних дій. Інвестор має бути впевнений, що він захищений законом або може відстояти свою позицію в чесному суді, що всі учасники ринку грають за однаковими правилами, його інвестиції не розчиняться в чорній дірі економічного та законодавчого свавілля, переконаний політолог (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/11/13/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/ideya-vilnyh-ekonomichnyh-zon-navishho-vony-ukrayini>).

Крім того, процес створення ВЕЗ як на Сході України, так і на Західній Україні може бути пов'язаний з безліччю підводних каменів. У західних областях України, найімовірніше, ВЕЗ можуть створити на Закарпатті. На думку експертів, на цій темі в регіоні можуть зіграти окремі деструктивні сили, зокрема росіяни. Вони намагатимуться використати це питання задля порушення там теми сепаратизму, що не варто ігнорувати, як і те, що свого часу саме Закарпаття продемонструвало позитивний досвід успішної співпраці із зовнішніми інвесторами.

Пільговими умовами ВЕЗ на Донбасі можуть скористатися фінансово промислові групи, які там ще залишаються, та невизнані республіки. Не виключається й ризик вимивання грошей з економіки, а також «законного» тотального ухиляння від сплати податків і зборів. Головна проблема – корупція, адже йдеться про фактично узаконені «лазівки» для тіньової торгівлі. Пільгові податкові умови можуть призвести до того, що бізнес лише реєструватиметься на Донбасі, але грошей туди не вкладатиме, робочі місця там не створюватиме, залишаючи виробництво в інших регіонах, де безпечніше та ближче до споживача.

Противники ідеї створення ВЕЗ припускають, що вона не сприятиме інтеграції Донбасу. Навпаки, територія, де не діють закони України, не входить у єдиний господарський комплекс країни й житиме власним життям (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/11/13/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/ideya-vilnyh-ekonomichnyh-zon-navishho-vony-ukrayini>).

Отже, судячи з коментарів експертів, український План спільних кроків, представлений на розгляд ТКГ як платформа для пошуку компромісу на Донбасі, не знайшов розуміння не лише в російській сторони, а і в українському експертному середовищі. Щоправда, аргументи щодо його несприйняття в цих сторін різні: РФ незгодна зі зміною послідовності виконання Мінських домовленостей, експерти вказують на неможливість підготувати правове поле та безпекову складову в дуже короткий період, визначений Планом для підготовки до виборів на окупованих нині територіях, неправомірність визначення будь-яких дат для проведення таких

виборів та неможливість реалізувати Мінські домовленості в існуючому на тепер вигляді. Тож є велика ймовірність, що на цьому етапі Мінські домовленості можуть укотре «забукувати».

Наразі складно передбачити наступні кроки української сторони щодо врегулювання ситуації на Сході України, хіба що точно можна виключити варіант повернення окупованих територій військовим шляхом. Принаймні до таких висновків спонукає Україну досвід вирішення Карабаського конфлікту між Азербайджаном і Вірменією. Нагірний Карабах – міжнародно визнана територія Азербайджану, яка понад три десятиліття контролювалася вірменськими силами, та в ніч на 10 листопада була повернута Азербайджану в результаті військових дій. Чи може Україна, яка також втратила контроль над частиною території Донбасу та Криму, повторити такий сценарій? Поки що переважна більшість відповідей «ні».

Голова Мюнхенської конференції з безпеки В. Ішінгер у своєму інтерв'ю журналістам застеріг Україну від спроби повернути Донбас воєнним шляхом, як це робив Азербайджан щодо Нагірного Карабаху. «Навіть не думайте про це! Тому що відмінності шалені! Там ідеться про конфлікт двох маленьких держав на Кавказі, жодна з яких не має стратегічного значення ні для Росії, ні для США, ні для іншої світової сили», – заявив В. Ішінгер.

На думку політика, якщо Україна спробує повернути Донбас воєнним шляхом, то в протистоянні з РФ, яка підтримує маріонеткові «республіки» «ДНР» і «ЛНР», нашу країну чекають дуже великі неприємності (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/11/13/kolonka/denys-popovych/bezpeka/vijna-nahirnomu-karabasi-try-vazhlyvux-uroku-ukrayiny>).

Детальніше ситуацію щодо Нагірного Карабаху пояснює журналіст Д. Попович. За його словами, недавній конфлікт у Нагірному Карабасі не є просто війною «двох маленьких держав». Це був новий раунд історичного протистояння між двома потужними регіональними гравцями – Росією та Туреччиною – за контроль над Кавказьким регіоном. На новому етапі історії Туреччина вирішила діяти руками азербайджанських військових, забезпечивши їх зброєю, ресурсами й політичним прикриттям. У результаті Росія на війну не з'явилася, через що в листопаді 2020 р. сталася неможливе: уперше за останні 100 років на Кавказі з'явилися турецькі військові.

Повернення Туреччини на Кавказ і є головним результатом цієї війни, у якій Анкара змагалася з Москвою, діючи за допомогою своїх азербайджанських «проксі». У цьому контексті, зазначає Д. Попович, В. Ішінгер правий у тому, що Україні дійсно зарано думати про військове звільнення Донбасу. Принаймні поки за спиною в «ДНР» і «ЛНР» стоїть Росія та немає впевненості в тому, що вона не підтримає своїх маріонеток, як це вже сталося у 2014 р. Іншими словами, для військового розв'язання проблеми потрібно спочатку вимкнути Кремль з гри, чого Україна на сьогодні зробити поки не в змозі. Значить, якщо повторювати досвід Азербайджану, то повторювати його в усьому. Нам потрібен серйозний

союзник – умовна Туреччина, яка могла б дати нам зброю, фахівців й одночасно мати достатньо можливостей для того, щоб утримати РФ від вступу у війну.

Необхідність мати за спиною сильних союзників – це перший урок, який ми можемо витягти з недавньої війни в Нагірному Карабасі. Другий урок – допомога союзника не буде безкоштовною. Нам потрібно буде його чимось зацікавити. У будь-якому разі це буде якийсь актив, з яким в іншій ситуації ми не захотіли б розлучитися. У гіршому випадку «допомога друга» може загрожувати нам втратою частини суверенітету, в обмін на повернення територій.

Утім умовна Туреччина, яка могла б надати нам реальну військову допомогу, на горизонті поки що не проглядається. Але третім, найголовнішим, уроком ми цілком можемо скористатися самотужки. Бойові дії в Нагірному Карабасі були війною майбутнього, яка велася за допомогою безпілотних засобів, літальних роботів, наданих Туреччиною Азербайджану. Ці ж засоби, наприклад безпілотники Bayraktar, є вже й у нашому розпорядженні. Туреччина ж з Азербайджаном – наші партнери. Об'єднавши наші можливості й досвід, ми вже можемо почати готувати Збройні сили України до сучасних методів ведення війни. У сильної ж держави й союзники з'являються швидше, переконаний Д. Попович (URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/11/13/kolonka/denys-porovych/bezpeka/vijna-nahirnomu-karabasi-try-vazhlyvux-uroky-ukrayiny>).

Аналогічної думки дотримується керівник Південнокавказької філії українського Центру досліджень армії, конверсії і роззброєння В. Копчак. Він вважає, що варто розвивати сектор оборони й безпеки України в комплексі. «По-перше, розвиток високоточних систем озброєння, комплекси “Нептун”, наприклад закупівля тих же турецьких “Bayraktar”, спільне виробництво з Туреччиною безпілотних літальних апаратів повинно йти у загальній канві оборонної політики держави з конкретними цілями та завданнями щодо деокупації території.

По-друге, потрібно тверезо оцінювати своїх союзників: реальних, віртуальних, глибоко занепокоєних і т. д. Що б не говорили про допомогу Туреччини Азербайджану – це найбільш яскравий і наочний приклад того, що допомагають тільки тим, хто готовий сам собі допомогти», – вважає В. Копчак (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30948936.html>).

Таким чином, попри нові ініціативи української сторони в ТКГ істотних зрушень у процесі мирного врегулювання ситуації на Сході України поки немає. Залишаються сподівання на вироблення найближчим часом компромісного варіанта «дорожньої карти» примирення та повернення українських територій за участі нинішніх союзників України з нормандського формату чи нових його учасників, імовірно долучених у майбутньому. Єдине, що не викликає нині сумніву серед більшості експертів – неможливість розв'язання конфлікту військовим шляхом на цьому етапі. Політико-дипломатичний варіант залишається пріоритетним.

Президентські вибори в США в контексті українсько-американських відносин

На час виходу цієї статті в США все ще тривають суперечки навколо підбиття підсумків виборів. Зокрема, Президент США Д. Трамп у твітері продовжує звинувачувати опонентів у фальсифікаціях на виборах. Проте вагомих доказів досі не представлено й дедалі більше стає зрозумілим, що кандидат від Демократичної партії Д. Байден перемагає.

Уже традиційно значення виборів у США виходить далеко за кордони цієї країни. За їх перебігом уважно стежать у всіх світових столицях, адже рішення, які ухвалюються у Вашингтоні, мають особливу вагу в міжнародній політиці. У цьому контексті один з європейських дипломатів жартома запропонував допустити до виборів у США небайдужих європейців. В Україні ж цей інтерес, також традиційно, набуває ознак золотої лихоманки. І варто зауважити при цьому, що українці зосереджуються на виборах у США іноді й більше, ніж на місцевих виборах безпосередньо в Україні.

Плюс нинішніх американських виборів для України в тому, що обидва кандидати – і Д. Трамп, і Д. Байден – мали можливість продемонструвати свої підходи та принципи стосовно нашої держави.

Звісно, далеко не факт, що Д. Байден-президент втілюватиме ту ж політику, що провадив Д. Байден-віцепрезидент, а другий термін президентства Д. Трампа повторюватиме перший.

Однак їхній бекграунд на українському напрямі дає змогу Києву ще до прийняття присяги тим з них, хто переможе на виборах президента США, вибудувати стратегію взаємодії з наступною адміністрацією з урахуванням можливостей та потенційних ризиків.

Показовим також є те, що Президент В. Зеленський став одним з перших іноземних політичних лідерів, який привітав Д. Байдена й К. Харріс з перемогою на виборах. Про це В. Зеленський написав 7 листопада в соцмережі «Твітер». «Вітання Д. Байдену і К. Харріс! Україна з оптимізмом дивиться на майбутнє стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами. Україна і США завжди співпрацювали в сфері безпеки, торгівлі, інвестицій, демократії, боротьби з корупцією. Наша дружба лише міцнішає!» – написав В. Зеленський (URL: <https://www.dw.com/uk/zelenskyi-pryvitav-baidena-z-peremohoiu/a-55532841>).

Тим часом керівник Офісу Президента України А. Єрмак, який теж привітав Д. Байдена з перемогою на виборах, додав, що в Києві з нетерпінням чекають на візит новообраного Президента США до України. «Хоча наші країни розділені океаном, нас об'єднують непорушні зв'язки спільних цінностей і сильна зацікавленість у захисті і обстоюванні свободи. З нетерпінням чекаємо на зустріч у Києві!» – написав у своєму твітері

А. Єрмак (URL:<https://www.dw.com/uk/zelenskyi-pryvitav-baidena-z-peremohoiu/a-55532841>).

При цьому варто відмітити, що лейтмотиви президентських виборів-2020 у США де в чому нагадували Україну. Тут можна згадати про ситуацію із знесенням пам'ятників у США (те, що було не так давно в Україні), також негативний осад після дебатів кандидатів у президенти (американська демократія за змістом і формами нагадувала «стадіон так стадіон») та розділення між виборцями.

До того ж Україна є на порядку денному США з першого дня старту цих виборчих перегонів. У цьому контексті можна згадати дебати кандидатів та особливості американсько-українських відносин: кандидати шантажували один одного Україною, процедура імпичменту Д. Трампа, записи розмов нібито П. Порошенка та Д. Байдена. Також ми всі пам'ятаємо історію про звинувачення в корупції в справі Burisma Group на адресу сина Д. Байдена.

Водночас вплив США на Україну складно переоцінити, тому розглянемо основні стратегічні позиції щодо України кожного з кандидатів.

На найближчі роки серед найголовніших інтересів у співпраці США – Україна залишатимуться безпекова та військово-технічна співпраця, міжнародне посередництво Вашингтона в стримуванні російської агресії, зокрема збереження санкційного режиму, а також допомога та нагляд за проведенням реформ. Наголосимо, що Україна вже мала можливість втілювати ці інтереси в життя і з Д. Байденем, і з Д. Трампом.

Про пріоритетність українського питання в разі свого обрання Президентом Д. Байден оголосив в інтерв'ю Раді з міжнародних відносин ще в серпні 2019 р.

Він вважає, що Україна має отримати підтримку зброєю. «Я хотів би зробити Україну пріоритетом зовнішньої політики США. Що стосується військової сфери, я б надав більше американської допомоги в галузі безпеки, зокрема зброю, щоб зміцнити здатність України захищатися. Я б також розширив успішну навчальну місію для Збройних сил України, започатковану адміністрацією Обама – Байдена», – повідомив Д. Байден (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54866118>).

Водночас багато хто з експертів вважають, що навіть у разі обрання Д. Трампа допомагатимуть Україні й надалі, бо це залежить від Конгресу. «Якщо оберуть Байдена, допомога Україні буде продовжена. Питання фінансування визначає Конгрес, а Конгрес підтримує Україну. Тому навіть якщо Трамп оберуть, лякатися не варто», – зазначає експертка М. Герінг (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54809699>).

Схожої думки дотримується й австралійський філософ Д. Сمارт: «США підтримують Україну в її боротьбі за територіальну цілісність проти російської агресії, і зміна цієї політики була б непопулярним рішенням як для демократів, так і для республіканців» (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54809699>).

Натомість В. Дубовик більш радикальний у цьому питанні. На його думку, у разі перемоги Д. Трампа він може знову поставити під питання доречність допомоги Україні. «Він може сказати, мовляв, чому ми даємо так багато грошей. У чому тут американські інтереси? Щодо Байдена, то абсолютно точно, цього не буде. Він вісім років відповідав за Україну на посаді віцепрезидента», – вважає В. Дубовик (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54809699>).

Національні інтереси США не прив'язані до конкретної особистості, тому хто б не зайняв місце президента США, він буде зобов'язаний слідувати американським національним інтересам, які наразі тісно вплетені в український контекст. Таку думку в розмові з DW висловив старший аналітик Української ради з міжнародних відносин В. Денисюк. За його словами, стримування Росії залишатиметься пріоритетом як для Д. Байдена, так і для Д. Трампа, «а це означає, що, зокрема, безпека в Чорноморському регіоні не зійде з порядку денного нової адміністрації». Експерт також нагадав про будівництво оперативного центру ВМС України в м. Очаків Миколаївської області, яке веде мобільний будівельний батальйон Морської піхоти США. «За будь-якого президента ця база обов'язково буде добудована», – переконаний В. Денисюк (URL: <https://www.dw.com/uk/vyboiry-v-usa-i-ukrainskyi-interes/a-55488470>).

Другим завданням щодо України Д. Байден визначав економічну підтримку та боротьбу з російським газопроводом «Північний потік-2». «В економічному плані я б працював над збільшенням прямих західних інвестицій та підтримки енергетичної незалежності України від Росії, особливо якщо газопровід "Nordstream II" буде побудовано в наступному році», – повідомив Д. Байден (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54866118>).

Умовою підтримки України він назвав розбудову міцних антикорупційних інститутів. «Я б також переконався, що вся допомога США в Україні суворо зумовлена антикорупційними реформами, включаючи призначення справді незалежних антикорупційних прокурорів та суддів», – наголошував Д. Байден. Він також хоче збільшення ролі США в переговорах щодо Донбасу та санкцій щодо Росії (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54866118>).

У свою чергу Д. Трамп теж неодноразово заявляв, що підтримував Україну із самого початку. В інтерв'ю каналу «Fox News» у листопаді 2019 р. Президент США розповів, що любить український народ, але хоче бути впевненим, що допомогу, яка йому надається, використовують за призначенням.

Також він зазначив, що не бачить нічого поганого в тому, що закликає Київ боротися з корупцією, назвавши Україну однією з найбільш корумпованих країн. «Україна – третя найбільш корумпована країна світу. Ми плануємо відправляти величезні суми грошей у країну, а вони корумповані, вони крадуть гроші», – зазначив Д. Трамп (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-54866118>).

https://zik.ua/article/tramp_chy_baiden_osoblyvosti_prezydentskoi_kampanii_v_ssha_reitynhy_kandydativ_ta_ochikuvannia_ukrainy_985883).

Те, що проведення реформ в Україні стане головним індикатором, з якого виходитимуть США в побудові відносин з нашою державою, не піддається сумніву. Крім того, що це озвучив сам Д. Байден, це ще і є головною вимогою американської дипломатичної системи. І, зрештою, це те, що сам Д. Байден ставив за пріоритет в останні роки роботи на посаді, коли Б. Обама, по суті, доручив йому операційне керівництво на українському напрямі.

У цьому контексті треба звернути увагу на те, що Д. Байдена з Україною пов'язує окрема історія. Він добре знає країну, бо відповідав за неї в адміністрації Б. Обами. За вісім років на посаді віцепрезидента він шість разів відвідав Україну. Водночас цей зв'язок обернувся для нього проблемою. У 2014 р. його син Х. Байден увійшов до наглядової ради української газодобувної компанії «Burisma». Рішення Байдена-молодшого, до цього жодним чином не пов'язаного з газовим бізнесом, обійняти прибуткову посаду ще тоді викликало критику в США через можливий конфлікт інтересів.

У свою чергу Д. Трамп і його команда активно використовували історію з Х. Байденом проти його батька в передвиборній боротьбі. В Україні Державне бюро розслідувань відкрило провадження щодо Д. Байдена. Чи не вплине це на погляди наступного Президента США? Судячи з його висловлювань, ні. Під час передвиборних дебатів Д. Байден закинув Д. Трампу намагання схилити керівництво України «сказати щось негативне» про нього. «Чого вони не зроблять і чого вони не зробили», – додав Д. Байден (URL: <https://www.dw.com/uk/yak-za-prezydenta-baidena-zminytsia-polityka-ssha-shchodo-ukrainy/a-55513294?fbclid=IwAR3xCwm9G2C9x7t9-ADsum3jPdi24aTVXlZXCdcGtzftglCJzm1uXj9v5Sw>).

Директор Євразійського центру «Atlantic Council» Д. Гербст, який у середині 2000-х років був послом США в Києві, стверджує, що Україні не варто непокоїтися через це. «Адміністрація Байдена продовжить політику, розпочату за Обами та продовжену за Трампа, лише з винятками: за Байдена ігор із Зеленським не буде, а продажі “Джавелін” триватимуть», – переконаний експерт. Водночас він додає, що на посаді Президента Д. Байден не матиме стільки часу для України, скільки він мав, будучи віцепрезидентом (URL: <https://www.dw.com/uk/yak-za-prezydenta-baidena-zminytsia-polityka-ssha-shchodo-ukrainy/a-55513294?fbclid=IwAR3xCwm9G2C9x7t9-ADsum3jPdi24aTVXlZXCdcGtzftglCJzm1uXj9v5Sw>).

Проте можна сказати, що склалася парадоксальна ситуація з історією Х. Байдена. У той час, коли батько на посаді віцепрезидента США закликає українських посадовців боротися з корупцією, його син водночас працює в одній з найбільш корумпованих компаній.

Очевидним є й те, що в Україні найближчим часом може з'явитися посол США.

У США не було постійного посла в Україні з травня 2019 р. Під час нинішніх передвиборних перегонів у США українська влада, врахувавши весь негативний досвід, намагалася уникати публічної демонстрації підтримки одного конкретного кандидата. Тому принаймні на призначення нового американського посла може розраховувати, заявив у коментарі DW старший аналітик Української ради з міжнародних відносин В. Денисюк. Тим більше що на цю посаду ще в травні цього року було номіновано генерал-лейтенанта у відставці К. Дейтона, а у вересні його кандидатура пройшла процедуру затвердження в Комітеті закордонних справ сенату. «Офіційне призначення Дейтона неодмінно відбудеться після виборів, навіть якщо перемаже Д. Байден, оскільки його кандидатуру вже затвердив законодавчий орган США», – переконаний В. Денисюк (URL: <https://www.dw.com/uk/vybory-v-usa-i-ukrainskyi-interes/a-55488470>).

У свою чергу Президент України В. Зеленський заявив, що, не зважаючи на те, хто перемаже на президентських виборах у Сполучених Штатах Америки, – Д. Байден чи Д. Трамп, – Україна сподівається на підтримку США.

За словами В. Зеленського, Д. Трамп і Д. Байден підтримують Україну попри заяви. «Що стосується коментарів Трампа – він така людина. Ми чуємо багато його коментарів з різних тем, але я знаю, що він особисто підтримує Україну... Так само я чув таке від Байдена – я з ним не спілкувався особисто ніколи, але я чув, що він не раз говорив, що ми будемо допомагати Україні, і багато політиків Америки говорили: попри те, хто буде президентом, сам напрям Сполучені Штати підтримують», – поінформував Президент України (URL: https://zik.ua/article/tramp_chy_baiden_osoblyvosti_prezydentskoi_kampanii_v_ssha_reitynhy_kandydativ_ta_ochikuvannia_ukrainy_985883).

Цікаво, що обидва кандидати у своїх передвиборних баталіях змагалися в тому, хто з них кращий друг України. Війна, розв'язана Росією на Сході України, та анексія Криму гідні осуду та суворих санкцій. У цьому переконані обидва кандидати. Ця позиція незмінна. Від України і Д. Байден, і Д. Трамп вимагають посилити боротьбу з корупцією та прискорити реформи. Діюча адміністрація Білого дому погодилася продати Україні протитанкові ракетні комплекси «Джавелін». Планується військова допомога й на наступний рік. Двопартійна підтримка України збережеться, хоч хто виграв би вибори, переконаний посол України в США В. Єльченко (URL: <https://www.5.ua/svit/vybory-prezydenta-ssha-komu-distanetsia-bilyi-dim-i-choho-chekaty-ukraini-228203.html>).

Експерти виділяють декілька моментів, чим Україна наразі може бути цікавою США: по-перше, США дивляться на Україну крізь призму своїх геополітичних інтересів, тобто як на буфер між Росією і Європою. Крім того, хочемо ми цього чи ні, але нас сприймають і як можливий фактор

дестабілізації Росії в регіоні. По-друге, Україна цікава американському бізнесу. Взяти хоча б приклад американських зернових трейдерських компаній, які багато років «пасуться» на нашій зерновій ниві. Крім власне бізнесу, вони допомагають США вирішувати частину продовольчого глобального завдання з підтримки країн третього світу. Зацікавлені американські бізнесмени і в земельній реформі, яка відкриває довгостроковий доступ їхніх інвестицій на ринок. Крім того, Україна цікава США і з точки зору освоєння енергоресурсів: прикладом є історія (щоправда, невдалого) заходу в Україну двох американських гігантів Shell и Chevron (бюджет кожної із цих компаній зрівняний з бюджетом нашої держави) для розроблення родовищ сланцевого газу та шельфу Чорного моря. По-третє, за кожного з двох варіантів президентів США підтримуватиме курс України на боротьбу з корупцією (URL: <https://agropolit.com/blog/425-vibori-prezidenta-u-ssha--yaki-budut-naslidki-dlya-ukrayini-ta-agrosektoru>).

Крім вищезазначеного, звернемо увагу на те, що як українські, так й американські експерти роблять висновки, шукаючи спільне і відмінне в позиціях діючого Президента США Д. Трампа та Д. Байдена стосовно України, орієнтуючись при цьому на їхній попередній досвід.

І тут одразу варто зазначити, що думки фахівців з приводу, як результат виборів США вплине на відносини з Україною, розділилися. Одні другом України бачать виключно Д. Байдена, інші виступають за те, щоб «все залишалось, як є», третя група переконує, що особливої різниці для України немає, однак нам краще відкрито не підтримувати жодного з кандидатів.

Перемога Д. Байдена на президентських виборах у США є доброю новиною для України. Про це майже однотайно пишуть провідні західні ЗМІ. Треба відмітити, судячи з повідомлень, у своїй більшості експерти очікують, що підхід Д. Байдена до міжнародних відносин буде цілковито іншим, ніж у Д. Трампа. Очевидним є те, що останні чотири роки зовнішня політика була «дуже прагматичною» та слідувала підходу «ти – мені, я – тобі», що, на думку автора, є очевидним, адже Д. Трамп у політику прийшов із бізнесу й часто керувався принципами останнього у своїй політичній кар'єрі. Натомість за президентства Д. Байдена, як зазначають експерти, зовнішня політика набагато більше засновуватиметься на цінностях, таких як верховенство права. І тут, наприклад, брюссельський аналітик Німецького фонду Маршала Сполучених Штатів Америки Б. Лете вбачає ризик ускладнення відносин Вашингтон – Київ, з огляду, зокрема, на нинішню ситуацію в Україні. «За Байдена можна очікувати, що співпраця з Україною може стати більшою мірою залежною від діалогу щодо верховенства права чи боротьби з корупцією», – зазначає Б. Лете (URL: <https://www.dw.com/uk/yak-za-prezydenta-baidena-zminytsia-polityka-ssha-shchodo-ukrainy/a-55513294?fbclid=IwAR3xCwm9G2C9x7t9-ADsum3jPdi24aTVXlZXCdcGtzftglCJzm1uXj9v5Sw>).

Попри всі відмінності між Д. Трампом і Д. Байденом директор Євразійського центру «Atlantic Council» Д. Гербст, який у середині 2000-х років був послом США в Києві, прогнозує, що політика адміністрації Д. Байдена щодо України буде «дуже подібною» до нинішнього курсу. Він пояснює, що і в нинішній адміністрації чільні посади обіймають люди, які розуміють важливість допомоги Україні. «Загалом наша політика щодо України є правильною. Байден продовжить її, але його слова та риторика відображатиме цю політику, що не завжди мало місце за адміністрації Трампа», – стверджує Д. Гербст (URL: <https://www.dw.com/uk/yak-za-prezydenta-baidena-zminytsia-polityka-ssha-shchodo-ukrainy/a-55513294?fbclid=IwAR3xCwm9G2C9x7t9-ADsum3jPdi24aTVXlZXCdcGtzftglCJzm1uXj9v5Sw>).

Між тим експерт-міжнародник М. Капітоненко зазначає, що значення імовірної перемоги Д. Байдена для України перебільшують. Насправді ж, за його словами, особливої різниці між політикою кандидата від демократів і нинішнього Президента Д. Трампа щодо нашої країни не буде. Тому що багато в чому діяльність Д. Байдена буде схожа на те, що робив Б. Обама – обережна підтримка й намагання не порушити баланс сил у Східній Європі.

Експерт «Української призми» О. Краєв називає ситуацію доволі двоякою, оскільки для обох кандидатів тема України в певному сенсі стала токсичною. Для Д. Трампа – через розслідування в справі про імпічмент, частково спровоковане нібито його спробами тиснути на Україну, щоб отримати компромат на головного супротивника на перегонах. Для самого Д. Байдена – через зв'язки його сина з українською енергетичною компанією «Burisma», власників якої звинувачують у корупції. «Тому, хто б із них не переміг, щонайменше перші пів року про Україну адміністрація Президента США не згадуватиме. На відміну від Конгресу. Питання підтримки наших реформ, санкцій проти Кремля, надання військової та фінансової допомоги нашим збройним силам, певні заяви щодо агресії Росії – це все питання Конгресу. Білий дім тут має мінімальну ініціативу. Тому, по суті, для нас більш важливими я вбачаю вибори саме в Конгрес», – пояснив О. Краєв (URL: https://news.24tv.ua/bayden-chi-tramp-rezultat-viboriv-ssha-2020-vpliv-na-ukrayinu_n1449867).

Експерт з питань зовнішньої та безпекової політики О. Белокопос у свою чергу зазначає, що сьогодні відносини України та США перебувають на досить хорошому рівні, і для нас було б краще, щоб усе так і залишалось. «У такій ситуації треба розуміти одне: хто б не став президентом Сполучених Штатів Америки, існує впливовий політичний американський істеблішмент, саме який вирішує, які відносини повинні мати США з тією чи іншою країною. І тому оці всі прогнози, що нам вигідний, наприклад, більше Байден чи Трамп, дещо надумані... Саме твердження, що ніби Д. Байден для нас зручніший, не зовсім може виправдатися. Адже передвиборні обіцянки не завжди втілюються в життя», – зазначив фахівець (URL:

https://news.24tv.ua/bayden-chi-tramp-rezultat-viboriv-ssha-2020-vpliv-na-ukrayinu_n1449867).

Варто зауважити, що позиції багатьох фахівців сходяться до того, що навряд чи варто очікувати істотних змін від будь-якого результату виборів. Як вони зазначають, при Д. Байдені, за його перемоги, тема України не стане пріоритетною для Білого дому, як і за президентства Д. Трампа, тому принципової різниці для України все ж не буде.

Позиція США стосовно України вже сформувалася й залишається сталою. Вона, за словами експертів, перетворилася на дипломатичну рутину. На сьогодні ж США більше цікавлять інші питання, які з'явилися останніми роками і які є набагато важливішими для їхніх власних інтересів. «Ми ...залишаємося неефективною олігархічною країною, де немає верховенства права, працюючих прав людини і т. д. І всі це добре бачать. Тож, якщо українці доведуть протилежне, тоді і ставлення до нас може змінитися. Тоді ми дійсно можемо стати союзником, а поки, швидше, інструмент зовнішньої політики США», – пояснює М. Капітоненко (URL: https://news.24tv.ua/bayden-chi-tramp-rezultat-viboriv-ssha-2020-vpliv-na-ukrayinu_n1449867).

В. Каспрук у свою чергу зазначає, що українці справді мають певну ілюзію, нібито тема України в США превалує. Насправді ж американці часто не надто цікавляться міжнародною політикою – для них важливішим є добробут усередині держави. Політичний істеблішмент же, у принципі, готовий розвивати відносини між країнами (URL: https://news.24tv.ua/bayden-chi-tramp-rezultat-viboriv-ssha-2020-vpliv-na-ukrayinu_n1449867).

Також цікавою є політика Д. Байдена та Д. Трампа щодо Росії. Обидва кандидати сприймають Росію як потенційну загрозу. «Вони за те, щоб зберігалися антиросійські санкції, не визнають анексії Криму, підтримують Україну, обидва виступають за обмежений діалог з Москвою з тих питань, які для них є важливими: контроль над озброєнням, Близький Схід, тероризм і нерозповсюдження ядерної зброї», – зазначає М. Капітоненко (URL: https://news.24tv.ua/bayden-chi-tramp-rezultat-viboriv-ssha-2020-vpliv-na-ukrayinu_n1449867).

За словами О. Краєва, якраз Д. Трамп був найжорсткішим Президентом США стосовно Росії. Зважаючи на те, що він – республіканець, радники з національної безпеки якого, в основному, старі «яструби», які готові суворо боротися з росіянами, то тут, можливо, Д. Трамп є для нас надійнішим.

У Д. Байдена ж є шлейф адміністрації Б. Обама, яка, у свій час, почала з росіянами перезавантаження відносин. І якщо він захоче повторити цю політику, то, можливо, Україна буде не в найкращій ситуації. Хоча кандидат від демократів і запевняв, що не розмовлятиме з росіянами, поки ті не повернуть Крим (URL: https://news.24tv.ua/bayden-chi-tramp-rezultat-viboriv-ssha-2020-vpliv-na-ukrayinu_n1449867). Тобто виходить, що політика щодо Росії як Д. Байдена, так і Д. Трампа подібна. Тобто Д. Байден може бути

більш м'яким, а Д. Трамп – жорсткішим, але обидва опонуватимуть Кремлю. Так само, як і певною мірою кожен з них підтримуватиме Україну.

Директор Агентства моделювання ситуацій В. Бала висловлює думку, що незалежно від результатів президентської кампанії стратегічні відносини між країнами розвиватимуться. Як вважає експерт, «свого часу невважена політика і ставки на одного політика, коли були вибори між Клінтон і Трампом, не надто сприяли хорошим відносинам між США та Україною. Із цієї ситуації було зроблено висновки». На думку В. Бала, стратегічний діалог між країнами може отримати нові теми для обговорення та розвитку, однак для цього необхідний «досить чіткий план». «Для того щоб Україна була форпостом американської політики в Східній Європі, потрібно, щоб українська влада сформулювала досить чіткий план такої перспективи. Якщо будуть звичні для нашої політики рефлекторні дії, вони навряд чи приведуть до позитивних результатів», – каже В. Бала (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ameryka-rosiya-ukraina-analiz-vybory/5650911.html>).

Раніше схожий прогноз висловив російській службі «Голосу Америки» й заступник директора Агентства моделювання ситуацій О. Голобуцький, який теж вважає, що США за будь-яких змін влади в Білому домі підтримуватимуть національну та оборонну політику України. Він передбачає, що в разі перемоги Д. Трампа, його ставлення до України зміниться, очевидно – у кращий бік. «У такому разі для Трампа другий президентський термін – останній, і йому належить закласти основу для свого місця, як то кажуть, в історії. Тому можна очікувати нових етапів розвитку відносин у тому числі і з Україною», – вважає О. Голобуцький. За його словами, «хтось більше, хтось менше» з американських кандидатів апелює до відносин з Україною, але ніхто з них кардинально не вноситиме змін до міжнародного діалогу (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ameryka-rosiya-ukraina-analiz-vybory/5650911.html>).

Також експерти в один голос визнають: головне не те, щоб переміг Д. Трамп чи Д. Байден, а щоб збереглася двопартійна підтримка. «У будь-якому разі наше завдання – мати двопартійну, двопалатну підтримку в парламенті й підтримку виконавчої влади США», – зазначив екс-посол України в США В. Чалий (URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/vybory-ameryka-ochikuvannia/5639255.html>).

Крім того, схожі точки зору висловлюють й американські експерти. Вони говорять про те, що ім'я майбутнього Президента США істотно не вплине на політику США відносно України. «Незалежно від результатів виборів Україна може бути впевнена, що в неї багато друзів у Вашингтоні. Не зміняться люди, які публічно та за лаштунками ведуть політику з Україною та щодо України», – вважає американська журналістка й письменниця Е. Еплбаум (URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54809699>).

Між тим особливу цікавість викликають думки експертів про те, що США глибоко розколота 50х50. Навіть ті результати виборів, які є сьогодні, це добре показують. Отже, хто б не переміг, зіткнеться з проблемою половинчастої легітимності в очах населення (URL: <https://ms.detector.media/oglyad-zmi/post/25918/2020-11-07-viborche-chistilishche-shcho-pishut-naibilshi-zmi-pro-amerikanski-vibori>).

З огляду на це, майбутнє, яке чекає США після такої виборчої турбулентності, можна охарактеризувати таким чином: по-перше, переможець виборів, незалежно від кандидатури, буде президентом лише половини населення США, враховуючи глибокий розкол між двома таборами. Це, у свою чергу, тінь на легітимність і сприйняття президента в очах населення; по-друге, незалежно від результату виборів США будуть і надалі занурюватися у внутрішній порядок денний, отже, треба перестати тішити себе ілюзіями, що після виборів вони різко займуться проблемами інших країн, особливо України; по-третє, вибори стануть ще одним викликом американській політичній системі. Адже, крім розділеної країни, Президенту США дістанеться ще і вкрай розділений Конгрес: судячи з підрахунку голосів, цей орган буде ледве не порівну розділений між республіканцями та демократами. І передрікає системні проблеми в управлінні державою, оскільки новий Президент США може залишитися без підтримки сенату та палати представників, а їх протистояння заведе країну в ще більший глухий кут, ніж нині.

Deutsche Welle звертає увагу на те, що європейські лідери «шоковано» спостерігають за американськими виборами. «США, які називають колискою сучасною демократії, хитаються», – зазначає А. фон Нахмен, очільниця брюсельської редакції (URL: <https://www.dw.com/uk/vybory-v-usa-i-ukrainskyi-interes/a-55488470>).

Та ці вибори очевидно продемонстрували, що немає сенсу ідеалізувати США. У будь-якому випадку «розгул демократії» в США на виборах показав, що Америка не є та не може бути контингентом для рекрутування кадрів. У цьому сенсі цікавим видається висловлювання юриста А. Портнова: «Друзі, немає у вас відчуття, що неурядові організації, які фінансуються США після того бедламу, що відбувається там з підрахунком голосів, більше не мають морального права висувати в Україні куди-небудь своїх експертів, спостерігачів, радників, консультантів, членів комісій доброчесності або громадських організацій, які сконцентрували свою присутність у виборчій, судовій, правоохоронній та законодавчій сферах України?» (URL: <https://frazza.com/analytics/295487-infantilnaja-bajdenofilija-i-demokraticeskij-neokolonializm-v-ukraine-?fbclid=IwAR3qRzRQ12s2DVIDnwZWZxLJNBICOF4ZG23ZO7GwERaRnnlK69XhJASJsOA>).

Отже, робити прогнози поки рано, особливо з урахуванням того, що скоріше, основну увагу нова адміністрація зосередить на гострих питаннях

внутрішнього життя. Але за будь-якого результату США, імовірно, не стануть значно більше, ніж це є на сьогодні, залучатися до справ України.

З іншого боку, якщо за Д. Байдена Україна може розраховувати на більшу, порівняно з Д. Трампом, симпатію, то не варто плекати ілюзій, адже ця любов може бути дуже вимогливою. Хто б не став 46-м Президентом США, він у першу чергу діятиме в інтересах своєї держави.

Якщо Україна сама не просунеться на шляху реформ, лібералізації економіки та боротьби з корупцією, їй ніхто не допоможе. Якщо ж навпаки, то її підтримає будь-який президент.

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Українська робоча сила на ринку праці Польщі на сучасному етапі економічного розвитку

На сучасному етапі суспільного розвитку фактичний експорт робочої сили став одним з важливих напрямів функціонування української економіки. Причому чи не найбільшим імпортером української робочої сили став ринок праці сусідньої Польщі. Те, що саме Польща стала провідним реципієнтом українських трудових мігрантів серед країн світу, є цілком закономірним й обумовлено такими причинами.

Насамперед треба нагадати, що Польща сама є доволі значним постачальником власної робочої сили на ринки більш багатих країн Європи (Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія тощо). За оцінкою президента Всеукраїнської асоціації компаній з міжнародного працевлаштування В. Воскобойника, до такої трудової міграції залучено 2–2,5 млн поляків. За оцінками й деяких польських експертів масштаби щорічної трудової міграції з Польщі до європейських держав у допандемічний період становили 2,5 млн трудових мігрантів.

Водночас польська економіка, як складова економіки Європейського Союзу, в нинішньому столітті розвивається вельми динамічно. У поєднанні зі значною трудовою міграцією поляків до більш багатих європейських країн, це призводить до доволі усталеного зростання попиту на робочу силу на польському ринку праці. Більше того, за інформацією польських ЗМІ, у Польщі в певні періоди подекуди навіть відчувається певний дефіцит робочої сили.

Зазначені процеси об'єктивно притягують на польський ринок праці робочу силу з відносно бідніших країн, до яких належить й Україна. «Дослідження показують різний відсоток польських фірм, у яких працюють працівники з України. Наприклад, за даними Агентства з працевлаштування “Work Service”, українці працюють у 15,5 % польських компаній, а за даними

“Randstad” – у 21 %. Проте всі погоджуються, що трудові іммігранти з України для більшості польських роботодавців – це можливість розв’язання проблеми із нестачею робочих рук».

Водночас, за підрахунками економістів з Національного банку Польщі (НБП), 11 % зростання польського ВВП за 2014–2018 рр. – це заслуга саме працівників із-за кордону, здебільшого з України. Якби не масовий потік на польський ринок праці іммігрантів з України, це зростання було би набагато меншим. Роль, яку українські трудові мігранти відіграли в польській економіці, була особливо великою в 2018 р., коли кількість працюючих поляків зменшилася.

Загалом Польща нині є найбільшим реципієнтом українських трудових мігрантів у ЄС. Так, згідно з різними експертними підрахунками, у Польщі протягом року може працювати 1,2–1,5 млн українців. Це близько половини від сукупного числа українських громадян, що певний час протягом року працює за кордоном. За оцінками НБП, середньорічна кількість громадян України, які працюють у Польщі, становить близько 800 тис. осіб, хоча за деякими оцінками перевищують 1,2 млн осіб. Представник центрального банку пояснює це саме тим, що багато українців мають можливість працювати в Польщі лише кілька місяців на рік. Тому й показник середньорічної зайнятості українців менший. Причому польський ринок праці поглинає українську робочу силу як високої, так і низької кваліфікації.

Експерти ще напередодні цьогорічної коронакризи зазначали, що «українська міграція до Польщі все ще має короткочасний характер. За даними опитування Personnel Service, близько 80 % українських мігрантів проводять у Польщі не більше ніж пів року, менше 15 % планують залишатися в країні понад рік. Польща приваблює українців саме можливістю короткострокового легального працевлаштування, в яке не потрібно інвестувати свої кошти. Роботодавці рідко вимагають високої кваліфікації та знання мови. Не можна забувати й про певну неквапливість польських контрольних органів – ризик депортації з країни через погано оформлені документи в Польщі невисокий...

Порівняно з іншими країнами Євросоюзу Польща має ліберальне міграційне право. Його ключова відмінність від західних сусідів – з 2011 р. існує система декларацій про намір працевлаштувати іноземця, які швидко оформлюються і дозволяють громадянам країн Східного партнерства (крім Азербайджану) й Росії працювати без оформлення дозволу на роботу. До того ж у Польщі є можливість подати документи на дозвіл на проживання навіть в останній день легального перебування, що особливо привабливо для українців, які приїхали за безвізом. Однак істотною проблемою для іммігрантів у Польщі є бюрократія».

Причому в 2018 р. громадяни України домінували на польському ринку тимчасової роботи – тепер українських працівників стало на 14 % більше, ніж поляків, зайнятих на цих же принципах. Про це повідомляє «Польське радіо». Це підтверджують і дані агентства «Grupa Progres», які показують, що

у 2018 р. українці домінували на польському тимчасовому ринку праці і становили 51 % усіх працівників. За інформацією цього агентства, у 2018 р. серед тимчасових працівників у Польщі на 100 поляків було 130 українців. Ситуація в 2017 р. була протилежною: на 100 українців – 150 поляків. Зростання кількості українців, які виконують тимчасову роботу в Польщі, спостерігається як серед чоловіків, так і жінок, – наголошується в повідомленні.

Водночас узагальнення деякими вітчизняними ЗМІ даних з українського і польського сайтів з пошуку роботи, проведені два роки тому, показали, що, наприклад, середня місячна заробітна плата слюсаря-монтажника в Польщі у 2,7 раза вища, ніж в Україні; слюсаря-оператора машин – у 2,4 раза вища, ніж в Україні; швачки – у 2,3 раза вища; зварювальника (методом ручної дугової зварки) – у 2,1 раза вища; штукатура – у 1,9 раза вища; зварювальника (методом напівавтомат) – в 1,8 раза вища; токаря – в 1,7 раза вища; щоправда, бетонника – лише у 1,2 раза вища. Як бачимо, за винятком однієї позиції, середні зарплати перелічених робітничих професій у Польщі в 1,7–2,7 раза вищі, ніж в Україні. Щодо максимальних зарплат за переліченими вище професіями, то в цьому випадку відмінності між двома країнами були меншими і становили 1,1–1,6 раза. А максимальна заробітна плата, яку в Польщі пропонували бетонникам складала лише 73 % від максимальної зарплати, запропонованої бетонникам в Україні (Корреспондент. 2018. № 18. С. 24).

І хоча за період, що минув з моменту публікації результатів згаданих досліджень пройшло вже понад два роки, а Польща й Україна потерпають нині від пандемії коронавірусу COVID-19, співвідношення між оплатою праці в Польщі та Україні істотно не змінилося. Як наголошують польські ЗМІ, «з вересня цього року мінімальна заробітна плата в Україні зросла до 5 тис. грн, тобто приблизно до 685 злотих. Це не багато порівняно із зарплатою в Польщі, де мінімальна заробітна плата становить 2 тис. 600 злотих брутто, тобто приблизно 1 тис. 877 злотих нетто».

Як повідомляв у травні цього року польський портал «fakt.pl.», «більшість українських працівників, котрі працюють у Польщі, залишилися в країні попри пандемію коронавірусу. І це не дивно, адже, за найновішими дослідженнями, вони заробляють у 4–6 разів більше, ніж в Україні. Завдяки різниці в оплаті праці трудові мігранти з України можуть перераховувати додому частину зароблених коштів – нині в середньому 770–900 злотих (168–197 євро). У Польщі найбільший відсоток опитаних українських працівників (26 %) заробляє 3–4 тис. злотих (657–877 євро), водночас в Україні найбільша група – приблизно 26 % – можуть заробити 500–600 злотих (3200–6400 грн). Це дані найновішого дослідження серед 519 українців, які живуть у Польщі, проведеного порталом busradar.pl, що є пошуковою платформою дешевих автобусних сполучень, а також міжнародних. За даними дослідження, приблизно 12 % українців можуть заробляти в Польщі ще більше – 4–5 тис. злотих (877–1100 євро), натомість в Україні на таку оплату

праці може розраховувати тільки 4 % респондентів. Цікаво, як наголошує видання, профіль заробітків стає все більш подібним у випадку найвищої оплати праці, понад 5 тис. злотих на місяць (6 % у Польщі до 3 % в Україні)» (URL: <https://www.polskieradio>).

Хоча щодо ступеня репрезентативності наведених статистичних даних можуть існувати певні сумніви, оскільки згадане опитування не відповідає всім строгим вимогам, які висуваються до науково-обґрунтованих соціологічних опитувань, однак, у цілому, представлені вище статистичні дані правильно відображають базові відмінності в рівнях заробітків найманих працівників, що існують між ринками праці України й Польщі.

Навіть якщо українці працюють у Польщі нелегально, тобто без оформлення відповідних дозволів (таке теж існує), і їхня реальна зарплата дещо менша офіційної мінімальної зарплати, встановленої в цій державі, то все одно наші співвітчизники заробляють в цій країні значно більше, ніж у себе вдома. Крім того, до наведеного варто додати, що через зазначену вище різницю в оплаті праці в двох досліджуваних державах, у Польщі доволі часто рівень заробітків навіть за виконання робіт низької кваліфікації приваблює українських трудових мігрантів не лише низької кваліфікації, а й тих трудових мігрантів, які в Україні виконували висококваліфіковані роботи. В останньому випадку українські трудові мігранти, як правило, працюють не за фахом. Позаяк у таких випадках вони все одно в Польщі зароблять значно більше, ніж протягом такого ж проміжку часу в себе на Батьківщині. У такій ситуації доволі багато втрачає українська економіка. Причому ці втрати мають не лише прямий характер (наприклад, у формі недоотриманих податків), а й опосередкований. Це може проявлятися, наприклад, у неефективному використанні коштів державного і місцевих бюджетів, фактичному зниженні якості суспільних благ (послуг), що надаються населенню України тощо. Загалом це питання заслуговує на окреме дослідження.

Уявлення про галузеву структуру зайнятості різних категорій українських заробітчан у Польщі, включаючи осіб з вищою освітою, дає опитування трудових мігрантів, проведене українською соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення польської рекрутингової компанії «Personnel Service» у лютому 2018 р. серед повнолітніх мешканців Львова, Івано-Франківська, Тернополя і Луцька. Так, «77 % опитаних заявили, що в Польщі переважно виконували фізичну роботу, 16 % – працювали у сфері послуг, 3 % – мали працю, пов'язану з інтелектуальною діяльністю, і лише 1 % працювали на керівних посадах. Чоловіки майже в абсолютній більшості (89 %) виконували фізичну роботу, лише 6 % з них працювали у сфері послуг. Серед жінок фізичною роботою займалися 63 %, у сфері послуг працювали 28 %. Чим вищий рівень освіти, тим частіше респонденти знаходили роботу у сфері послуг або ж займалися інтелектуальною працею».

Що ж стосується залежності між освітнім рівнем українських трудових мігрантів і характером роботи, яку вони виконували в Польщі, то вона була

доволі умовною. Як зазначено вище, «77 % опитаних заявили, що в Польщі переважно виконували фізичну роботу». Тільки якщо серед українських заробітчан із середньою загальною освітою фізичну роботу виконували 89 % осіб, то серед заробітчан із вищою освітою фізичну роботу виконували 71 % осіб, а 6 % виконували інтелектуальну роботу, 2 % осіб працювали на керівних посадах. Тоді як серед українських заробітчан із середньою загальною освітою інтелектуальну роботу ніхто не виконував, а на керівних посадах працював лише 1 % від загального числа осіб цієї категорії.

Наведені дані показують, що більшість українських трудових мігрантів, які в себе на Батьківщині виконують висококваліфіковану роботу, в Польщі працюють не за фахом, на менш кваліфікованих роботах. Це, між іншим, показує вельми значні проблеми, притаманні вже українському ринку праці, оскільки польський ринок праці викачує з українського ринку праці не лише зайву для останнього робочу силу, а й ту робочу силу, яка потрібна для ефективного розвитку української економіки.

Водночас, за інформацією польських ЗМІ, останнім часом відсоток легальних працівників від сукупної чисельності іноземних працівників у Польщі зростає. Про це показують дані Закладу соціального страхування (ZUS) Польщі. Так, за підсумками I кварталу 2019 р. внески на соціальне страхування в Польщі сплачує нині майже 610 тис. іноземців, з яких майже три чверті – понад 454 тис. – це громадяни України. Саме ця категорія українських трудових мігрантів має в Польщі постійну роботу. За словами Л. Козловського з Федерації польських підприємців, українці в Польщі «все частіше використовують постійну та легальну форму працевлаштування». Причому цей процес відбувається, насамперед, у великих польських містах. Так, 80 тис. українців сплачували внески на страхування у Варшаві, а приблизно по 30 тис. – у Вроцлаві та Гданську. І за оцінками польських експертів із Закладу соціального страхування та з Федерації польських підприємців очікувалося зростання їх чисельності.

Не зважаючи на те, що зазначені прогнози оцінки висловлювалися ще напередодні початку пандемії COVID-19, але вже на кінець вересня 2020 р. число іноземців, зареєстрованих у Зкладі соціального страхування становило 689 тис., що на 31 тис. більше, ніж у серпні, – заявила голова ZUS професорка Г. Усьцінська. Це число зареєстрованих іноземців було на 19 тис. більшим, ніж у лютому. У ZUS також повідомили, що під впливом пандемії COVID-19 «від березня число застрахованих іноземців зменшилося на 10 відсотків, але згодом почало збільшуватися після відкриття в червні польського кордону». За останніми даними, в системі соціального страхування Польщі переважають громадяни України – 507 тис. Згідно з «дослідженням Закладу соціального страхування, довгострокова тенденція полягає в постійному збільшенні числа іноземців, котрі легально живуть і працюють у Польщі. Нині приблизно 75 % з них – це українці».

Отже, саме згадані вище відмінності в рівнях заробітків найманих працівників і є потужним стимулом для трудової міграції громадян України

до сусідньої Польщі. Підтримується потужність цього міграційного потоку значною мірою завдяки не лише географічній, а й культурній, мовній та історичній близькості України та Польщі. Ця близькість зменшує мовні бар'єри при спілкуванні українців з місцевим населенням на роботі та в побуті, полегшує для них процедури соціальних комунікацій у польському суспільстві, прискорює адаптацію українських трудових мігрантів до умов праці та побуту в Польщі.

Наприклад, у згадуваному вище дослідженні вітчизняних трудових мігрантів, проведеним соціологічною групою «Рейтинг», «половина опитаних (53 %) назвали головною причиною вибору Польщі (а не іншої країни), як місця працевлаштування, географічну близькість, 44 % зазначили, що мотивом вибору був вищий розмір заробітної плати, 34 % – низький мовний бар'єр, 30 % – наявність членів родини або знайомих, які вже перебувають у Польщі. 21 % зазначили, що їхній вибір на Польщу випав через більшу кількість пропозицій роботи у цій країні, аніж в інших. Стабільна політична та економічна ситуація в Польщі, культурно-історична близькість, неможливість обрати іншу країну Європи, крім Польщі, як мотиви зазначили від 6 до 7 % опитаних. Кращі можливості в Польщі для навчання, або ж кращі перспективи особистого розвитку побачили по 3 % наших співвітчизників. Вищий розмір зарплати та більша кількість пропозицій на польському ринку праці частіше була мотивом вибору для молоді та осіб середнього віку. Також це мотивувало дещо частіше чоловіків. Натомість жінки частіше за чоловіків обирали Польщу через низький мовний бар'єр та наявність там родичів».

У цьому контексті необхідно також згадати ще про певні геоекономічні функції, що їх виконує польський ринок праці для українських трудових мігрантів. Насамперед треба підкреслити, що, після початку російської збройної агресії та розгортання масштабної гібридної війни Росії проти України, Польща, як реципієнт українських трудових мігрантів, значною мірою замінила собою Росію. По-друге, завдяки своїм, так би мовити, соціально-адаптаційним можливостям польський ринок праці виступає своєрідним тренувально-організаційним «трампліном» для подальшої міграції робочої сили з України в інші європейські країни.

Водночас, як зазначив генеральний директор польського Агентства міжнародного працевлаштування «Gremi Personal» Т. Богдевіч, «аби поїхати до Німеччини, треба отримати відповідні документи в їхньому Трудовому управлінні. Серед цих документів, наприклад, має бути підтвердження на знання німецької мови на відповідному рівні, що більшість трудових мігрантів відразу виключає. Треба також підтвердити свої відповідні кваліфікації щодо виконання певних обов'язків. Тому отримати такий дозвіл на роботу, наприклад, у Німеччині, значно складніше, ніж у Польщі». І далі він додав, що «українські трудові мігранти все частіше дивляться на інші європейські країни, а не на Польщу. Переважно це Чехія, Австрія, Німеччина, куди вони хочуть приїхати на роботу. Однак ці країни не є аж

надто добре налаштованими, якщо, наприклад, ідеться про документи для трудових мігрантів, тому найчастіше це відбувається в “сірій” зоні. І ті люди, які спокушаються на більші заробітки в цих країнах Західної Європи або в країнах Скандинавії, приймають рішення працювати там нелегально».

Як наголошують деякі польські ЗМІ, «попри те, що чимало іноземних працівників у Польщі готові працювати в Німеччині, впродовж пандемії зменшилося зацікавлення трудовою міграцією до інших країн (окрім Польщі). Про це свідчать результати соціологічного дослідження «Іноземний працівник у Польщі в період пандемії», проведеного польською групою “EWL S.A.” та Центром Східноєвропейських студій Варшавського університету. Понад 79 % іноземних працівників у Польщі порекомендували би працевлаштування в цій країні своїм друзям та рідним. Лише 2,5 % респондентів не радили би цього. Опитування показало, що дев’ятеро із десяти працевлаштованих у Польщі іноземців не шкодують про своє рішення залишитися або приїхати до Польщі під час пандемії». Причому «пандемія коронавірусу зменшила зацікавлення мігрантів вакансіями в інших країнах, крім Польщі. Якщо до епідемії подібні пропозиції шукали понад 31 % респондентів, то сьогодні цей масштаб знизився до майже 19 %». У цьому дослідженні взяли участь 610 іноземців, переважно з України, Білорусі, Молдови та Грузії, які працюють у Польщі.

До речі, саме ця специфічна властивість ринку праці Польщі для українських заробітчачан загалом доволі регулярно відслідковується польськими науковцями, рекрутинговими фірмами, ЗМІ та іншими зацікавленими суб’єктами. На цьому питанні ми ще зупинимося, оскільки воно має значення для розуміння перспектив подальшого розвитку ринків праці України та Польщі.

Водночас надзвичайно потужним чинником впливу на ринки праці України та Польщі є нинішня пандемія COVID-19, яка, до речі, посилюється в цих двох державах, і у Європі загалом. Тому надалі ми розглянемо практику функціонування української робочої сили на ринку Польщі в періоди до й під час пандемії коронавірусу COVID-19, а також спробуємо спрогнозувати вірогідний розвиток ситуації з українською робочою силою в Польщі на майбутнє.

Як зазначалося вище, українські трудові мігранти в польській економіці зайняті переважно фізичною працею. За даними вже згадуваного раніше дослідження соціологічної групи «Рейтинг», з усього контингенту опитаних цією організацією українських трудових мігрантів «34 % працювали в Польщі на сільськогосподарських роботах, 32 % – на будівництві чи ремонтних роботах, 8 % виконували роботу по дому, 7 % – працювали в ресторанному бізнесі, 5 % – у готелях, 4 % – доглядали за людьми похилого віку, інвалідами; іншими видами діяльності займалися 3 %, працювали у сфері послуг менше 3 % опитаних. На сільськогосподарських роботах частіше працювали жінки та найстарші респонденти, в будівництві та ремонті – чоловіки, молодь та особи середнього віку. Жінки, на відміну від

чоловіків, також частіше були задіяні в роботах по дому та ресторанному бізнесі, догляді за людьми похилого віку та інвалідами, дітьми, у сфері послуг. Чим вищий рівень освіти, тим частіше заробітчани знаходили роботу не пов'язану із сільським господарством або ж будівництвом».

При цьому, як видно з наведених вище показників оплати праці, значна перевага польського ринку праці над українським у середніх рівнях оплати праці кваліфікованих працівників цілком достатня для підтримки доволі усталеної міграції представників відповідних професій з України в Польщу. Хоча, як стверджував голова польського Агентства з працевлаштування «Personnel Service» К. Інґльот, фірмам у Польщі не вигідно наймати українців на посади, що вимагають тривалого й дорогого працевлаштування, бо за пів року працівника треба замінити наступним.

Водночас, враховуючи важливу роль трудових іммігрантів у розвитку економіки Польщі, польські фахівці прагнуть відстежувати настрої та наміри цього контингенту робочої сили, в тому числі вдаючись до відповідних соціологічних опитувань. Так, згідно з дослідженням ОТТО «Work Force Polska», що його на початку лютого опублікувала газета «Rzeczpospolita», рівень задоволення тимчасових працівників з України роботою в Польщі зменшився проти 2018 р. на 11 % і становив у середньому 72 %. Згідно з дослідженням ОТТО, анкетовані працівники з України найбільше задоволені взаєминами зі співпрацівниками (87 %) та з працедавцем (86 %), але найменше задоволені рівнем зарплат (51 %) і можливостями професійного розвитку (39 %). Крім того, на час проведення цього дослідження, уже 52 % українських працівників, котрі тимчасово працювали в Польщі, думали про переїзд на роботу в іншу країну, найчастіше в Німеччину. Таке бажання у 2018 р. виявило 37 % опитаних українців.

«Згідно з опитуванням, очікування трудових іммігрантів з України в Польщі є нині вищими, ніж ще три роки тому. За словами експертів, українці дедалі більше розуміють які можливості дає польський ринок праці, а тому все частіше звертають увагу на привабливість пропозицій праці. Як кажуть експерти, “змінилися не умови праці, а очікування”».

Утім, необхідно зазначити, що наведені цифри й експертні оцінки стосуються, так би мовити, «допандемічного» періоду функціонування польського ринку праці. Проте пандемія коронавірусу COVID-19 вносить певні корективи в роботу цього ринку. Причому ці корективи останнім часом доволі часто змінюються й до того ж немає підстав вважати ці зміни остаточними, оскільки в перспективах подальшого перебігу пандемії COVID-19 і у Польщі, і в Україні, і у Європі загалом поки що дуже багато невизначеності. Щоправда, вже накопичений досвід боротьби з цією пандемією у Європі створює певну емпіричну базу для прогнозування вірогідної динаміки польського ринку праці та перспектив залучення на цей ринок трудових мігрантів з України в найближчій перспективі.

Зокрема, цьогорічний перебіг пандемії COVID-19 у Європі та світі загалом показав, що від різноманітних обмежень на підприємницьку та іншу

господарську діяльність, які накладались урядами різних держав з метою протидії поширенню цієї коронавірусної хвороби, найбільше потерпає цілий ряд сегментів сфери послуг, тоді як сектор виробництва матеріальних благ не настільки вразливий, як сфера послуг. Причому у європейській та світовій економіках серед широкого спектра галузей сфери послуг виділяється ряд видів діяльності, які навіть зростали під час коронакризи. До цієї категорії належить сфера зв'язку та надання різноманітних послуг у сфері ІТ-технологій. Доволі непоганою була ситуація й у сфері фінансових послуг. Проте в найгіршому стані опинилися саме трудомісткі сфери послуг: туризм, готельний та ресторанний бізнес, проведення різноманітних шоу та концертів тощо.

Тим часом статистичні дані показують новий спалах пандемії COVID-19, що почався в Польщі в першій декаді жовтня. Так, якщо 1 жовтня в Польщі було зафіксовано 1 тис. 967 нових випадків інфікування коронавірусом, то вже 10 жовтня таких випадків було 5 тис. 300. Починаючи ж з останніх днів жовтня і в першій половині листопада в Польщі число нових випадків інфікування коронавірусом регулярно перевищувало 20 тис. Таких випадків 5–7 листопада було вже понад 27 тис. на день. У результаті вся Польща опинилась у червоній зоні з відповідними обмеженнями на господарську, підприємницьку діяльність. Причому, судячи з нинішньої динаміки поширення коронавірусної інфекції, в найближчій перспективі ситуація в цій країні не поліпшуватиметься. Не виключено, що вельми складна ситуація з пандемією COVID-19 у Польщі зберігатиметься принаймні до початку весни 2021 р.

Водночас надалі зростає захворюваність на COVID-19, а тому й зберігаються різні обмеження на здійснення тих чи тих видів економічної діяльності у європейських країнах, куди поляки регулярно їздять на заробітки. Причому, як і у Польщі, в багатьох європейських країнах перспективи розвитку ситуації з пандемією COVID-19 на найближчі місяці далеко не обнадійливі.

Усе це означає, що в найближчому майбутньому можна очікувати на певне скорочення ділової активності в Польщі та інших європейських країнах. Це, мабуть, стосуватиметься насамперед згаданих вище сегментів сфери послуг. Однак можна очікувати, що скорочення зайнятості й доходів у цій сфері негативно впливатиме на ділову активність у європейських країнах загалом. Такий перебіг подій так само може призвести до повернення частини польських трудових мігрантів на батьківщину з більш багатих європейських держав і, як наслідок, – до певного загострення конкуренції на польському ринку праці.

Перш ніж розглянути як ця вірогідна зміна ситуації на польському ринку праці через пандемію COVID-19 може вплинути на потік українських трудових мігрантів до Польщі, звернемося до оцінок розвитку польської економіки, що їх дають місцеві експерти. Як повідомило «Польське радіо», президентка Польського економічного товариства професорка

Е. Мончинська вважає, що пандемія коронавірусу та введення санітарних обмежень призведуть до економічного сповільнення та заморожування деяких галузей і матимуть особливе значення для місцевого ринку праці. «Професорка Е. Мончинська підкреслила, що в зв'язку із зростаючою епідемічною загрозою та недостатніми бюджетними коштами потрібно змінити спосіб надання допомоги компаніям та працевлаштованим: “Ця допомога повинна враховувати чи підприємство, якому ми допомагаємо, взагалі зможе вижити в майбутньому. Багато економістів звертають увагу, що така безумовна допомога не може дати добрих результатів. А тому я вважаю, що значна частина допомоги повинна мати зворотну дію».

«За словами президентки Польського економічного товариства, в результаті пандемії багато галузей, включаючи гастрономічну, торгівельну та навіть виробничу, будуть змушені обмежити свою діяльність. Їхнім працівникам доведеться шукати роботу в інших галузях економіки. Е. Мончинська теж передбачає, що майбутній рік може бути дуже важким для ринку праці в Польщі. Зменшення оборотів та заощаджень багатьох компаній, а також менша державна допомога може змусити багато компаній звільнити працівників. Розв'язанню цієї проблеми може посприяти перекваліфікація працівників, аби вони могли знайти роботу в системі охорони здоров'я, санітарних службах або галузях, де недостатньо робочої сили» (URL: <https://www.polskieradio24>). На жаль, зазначена оцінка не надто конкретна щодо вірогідних змін у галузевій структурі зайнятості в Польщі.

Зі свого боку генеральний директор Агентства з міжнародного працевлаштування «Gremi Personal» Т. Богдевіч, у відповідь на запит кореспондента Української служби «Польського радіо» зазначив, що нині «фабрики, польські підприємства постійно збільшують працевлаштування. Вони постійно працюють, тому, якщо йдеться про сам ринок праці і вплив пандемії, зменшення попиту на працівників ми не зауважили. Сподіваємося, що так буде і надалі». Потім додав: «Тепер значне поживлення спостерігається у харчовій продукції. Це також спричинено тим, що наближаються свята, тобто у цій галузі є попит на працівників. Ці фірми звертаються до нас із проханнями щодо працівників – деякі ще цього річ хочуть працевлаштувати кілька десятків осіб, а деякі навіть кілька сотень. Також досить активною є галузь складів, логістика, а також меблева промисловість» (URL: <https://www.polskieradio24>).

Наведені вище думки польських експертів, по суті, є песимістичною та оптимістичною оцінкою впливу пандемії COVID-19 на місцевий ринок праці. Причому обидві ці оцінки відносяться до одного періоду – кінця жовтня 2020 р. Для того ж щоб зрозуміти за яким сценарієм найімовірніше розвиватиметься ситуація з попитом на українську робочу силу в Польщі у 2020–2021 рр., варто ще раз звернутися до галузевої структури зайнятості українських трудових мігрантів у Польщі та розглянути вже наявну інформацію щодо досвіду їхньої роботи в цій країні в період пандемії COVID-19.

Як підкреслювалося вище, згідно з дослідженням української соціологічної групи «Рейтинг», проведеним у 2018 р., у Польщі на сільськогосподарських роботах, на будівництві чи ремонтних роботах працювало 2/3 українських трудових мігрантів, тоді як у сфері послуг, включаючи готельний та ресторанний бізнес – 15 %. Навіть якщо додати сюди догляд за інвалідами, літніми людьми та дітьми, роботу по дому (тобто економічно найбільш вразливі в умовах коронакризи сфери зайнятості), то й тоді тут буде зайнято менше 1/3 українських заробітчан.

Треба також враховувати, що до сільськогосподарських робіт, насамперед, на збір врожаю плодово-ягідної продукції в Польщі українські трудові мігранти починають залучатися десь у травні–червні. До цього часу нинішня пандемія коронавірусу найвірогідніше вже піде на спад. Принаймні такий спад захворюваності на COVID-19 спостерігався у Європі цього літа. Крім того, українські заробітчани на одну й ту саму роботу, як правило, погоджуються за нижчу оплату праці, ніж поляки. Тобто, в ціновій конкуренції на польському ринку праці українські трудові мігранти часто виграють у місцевої робочої сили. З іншого боку, навіть попри пандемію COVID-19, польська робоча сила в багатших європейських країнах (Велика Британія, Нідерланди, ФРН тощо) дешевша за місцеву робочу силу. Тож навіть під впливом пандемії COVID-19 взаємопов'язані міграційні потоки польської робочої сили до багатших за Польщу європейських країн і, відповідно, української робочої сили до Польщі можуть дещо зменшитись, але зовсім вони навряд чи зникнуть.

До речі, правильність таких міркувань певною мірою підтверджується статистичними даними Національного банку України (НБУ) про динаміку грошових переказів у 2020 р. в Україну з-за кордону загалом, і з Польщі зокрема. При цьому треба наголосити, що в приватних грошових переказах в Україну з Польщі основну частку складають саме заробітки українських трудових мігрантів у цій країні.

Так, обсяги приватних грошових переказів в Україну з Польщі в I, особливо в II кварталі 2020 р. були меншими проти цього ж періоду 2019 р. відповідно на 8,6 і 36,7 %. Загалом така динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну з Польщі наочно відображає вплив пандемії COVID-19 на зміни в залученні української робочої сили на польський ринок праці. Адже, як зазначалось вище, 1/3 українських трудових мігрантів у Польщі працювала в сільському господарстві. Саме в II кварталі в Польщі починається збір врожаю плодово-ягідних культур, до якого й залучається багато тимчасових працівників з України. І тут треба пригадати, що якраз з виїздом українців за кордон на сільськогосподарські роботи було багато проблем. Крім того, більше половини українських заробітчан працює в Польщі протягом року порівняно не довго – до трьох місяців. Тобто, цей контингент робочої сили зорієнтований на доволі короткий період трудової міграції, а отже – вельми мобільний. Тому його чисельність може суттєво змінюватися протягом короткого періоду. Розглянуті чинники й обумовили

скорочення обсягів приватних грошових переказів в Україну з Польщі у I–II кварталах цього року. На жаль, дані НБУ про обсяги приватних грошових переказів в Україну з Польщі за III квартал 2020 р. на момент підготовки цієї роботи ще не були опубліковані.

Водночас дані НБУ показують, що сукупні обсяги приватних грошових переказів в Україну з-за кордону загалом у I–II кварталах 2020 р. також були меншими, ніж у ці ж періоди 2019 р. Проте скорочення цих показників було не таким значним, як скорочення обсягів приватних грошових переказів в Україну з Польщі. Ці відмінності пов'язані з різними напрямками залучення української робочої сили на міжнародні ринки й потребують окремого дослідження. Однак їх динаміка в будь-якому випадку, так чи інакше, відображає вплив пандемії COVID-19 на зміни в залученні української робочої сили на іноземні ринки праці, включаючи польський, у 2020 р.

Разом з тим необхідно зазначити, що, за попередніми даними НБУ, сукупні обсяги приватних грошових переказів в Україну з-за кордону в цілому за III квартал 2020 р., проти аналогічного періоду 2019 р., зросли на 0,5 %. Причому скорочення сукупних обсягів приватних грошових переказів в Україну з-за кордону в 2020 р. проти 2019 р. спостерігалось протягом квітня – липня. Із серпня обсяги приватних грошових переказів в Україну з-за кордону почали потроху зростати. У вересні 2020 р. їх обсяги вже на 5,6 % перевищували аналогічний показник за вересень 2019 р.

Тому можна припустити, що в III кварталі 2020 р. і в Польщі зростає чисельність українських заробітчан та їхні заробітки. Тобто, процес трудової міграції українців до Польщі в III кварталі 2020 р., мабуть, потроху почав відновлюватися. Щоправда, поки важко оцінювати хід і конкретні параметри нинішнього процесу української трудової міграції до Польщі, оскільки в цій країні набирає силу друга хвиля пандемії COVID-19. Утім, найвірогідніше, що польський ринок праці й у найближчому майбутньому посідатиме провідне місце серед іноземних ринків-реципієнтів української робочої сили.

З іншого боку, як наголошують деякі польські ЗМІ, попри те, що чимало іноземних працівників у Польщі були готові працювати в Німеччині, «впродовж пандемії зменшилося зацікавлення трудовою міграцією до інших країн (окрім Польщі). Це показують результати соціологічного дослідження “Іноземний працівник у Польщі в період пандемії”, проведеного польською групою “EWL S.A.” та Центром Східноєвропейських студій Варшавського університету. Понад 79 % іноземних працівників у Польщі порекомендували би працевлаштування у цій країні своїм друзям та рідним. Лише 2,5 % респондентів не радили би цього. Опитування показало, що дев'ятеро із десяти працевлаштованих у Польщі іноземців не шкодують про своє рішення залишитися або приїхати до Польщі під час пандемії». Причому «пандемія коронавірусу зменшила зацікавлення мігрантів вакансіями в інших країнах, крім Польщі. Якщо до епідемії подібні пропозиції шукали понад 31 % респондентів, то тепер цей масштаб знизився до близько 19 %».

«Опитування продемонструвало, що понад 92 % іноземних працівників, які вирішили залишитися в Польщі після спалаху пандемії, не жалкують про своє рішення. Лише 1,6 % іноземців мають протилежну думку. Серед мігрантів, які приїхали до Польщі впродовж пандемії, також можна зустрітися переважно з позитивною оцінкою рішення про приїзд до Польщі. Згідно з опитуванням, понад 89 % респондентів, котрі приїхали до Польщі після 14 березня 2020 р. (тобто після початку дії епідеміологічних обмежень) не шкодують про це рішення. Лише близько 2 % респондентів вважають, що рішення про приїзд до Польщі було неправильним».

Таким чином, проведений вище аналіз показав тісний взаємозв'язок польського й українського ринків робочої сили в процесі їх функціонування. У цій системі польський ринок виступає в ролі реципієнта робочої сили, а український – у ролі її донора. Причому зазначений взаємозв'язок певною мірою функціонує за принципом заміщення: польські громадяни їдуть на роботу до більш багатих країн Європи (Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Норвегії тощо), а громадяни України їдуть до Польщі. Згідно з експертними оцінками, Польща нині є найбільшим реципієнтом української робочої сили серед країн світу. Причому ринок праці Польщі поглинає найрізноманітнішу за статтю, віком і рівнем кваліфікації українську робочу силу. Українська робоча сила, за визнанням польських фахівців, робить вагомий внесок у зростання польської економіки. Що ж стосується впливу міграції української робочої сили до Польщі на розвиток економіки нашої держави, то всебічно оцінити його значно складніше. Така оцінка повинна проводитися спеціально в контексті дослідження розвитку вітчизняного ринку праці та української економіки загалом.

Хоча більша частина оцінок взаємопов'язаного функціонування ринків праці Польщі та України були зроблені у, так би мовити, «допандемічний» період, однак проведений аналіз дає підстави припускати, що, в міру того, як спадатиме пандемія коронавірусу COVID-19 у Європі, польський ринок праці відновлюватиме свій статус провідного реципієнта української робочої сили серед іноземних ринків праці. Однак прогнозувати конкретні параметри української трудової міграції до Польщі на найближчу перспективу поки навряд чи можливо (*При підготовці цієї роботи було використано інформацію таких джерел: Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво (<http://www.bank.gov.ua>); Корреспондент. – 2018. – № 18. – С. 22 – 31; Корреспондент.net (<http://ua.korrespondent.net>). – 2020. – 22.10; Новое время (<http://nv.ua>). – 2018. – 27.03; 2020. – 24.07; Польське радіо. Українська служба (<http://www.polradio.pl>). – 2019. – 1.03; 27.05; 10.06; 31.10; 2020. – 4.02; 18.03; 17.04; 1, 5.05; 3, 8, 30.07; 26.08; 21, 23, 25.10; Соціологічна група «Рейтинг» / Робота в Польщі: думки заробітчани (http://ratinggroup.ua/research/regions/rabota_v_polshe_mneniya_zarobitchan.html); Цензор.net (<https://censor.net.ua>). – 2020. – 3.08; 3, 9.09; 19.10; 2.11; Deutsche Welle (<http://dw.com>) – 2020. – 15.09).*

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента НАН України академіка А. Загороднього у режимі відеоконференції 4 листопада 2020 р. відбулося чергове засідання Президії НАН України.

Під час засідання учасники розглянули питання розроблення Концепції національної програми розвитку гуманітарної сфери України. З доповіддю із цього питання виступив віцепрезидент НАН України, голова Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України академік С. Пирожков.

Він зазначив, що нині в Україні розгортається процес змін, що мають на меті всебічне забезпечення інтересів людини, сприяння її прагненню жити й творити в гармонії зі своїм соціальним оточенням, суспільними цінностями та природою. Спираючись на цей підхід, Україні потрібно сформуванати цілісну політику гуманітарного розвитку, адекватну завданням модернізації суспільства згідно із загальноєвропейськими тенденціями та національними пріоритетами.

Національна академія наук України має долучитися до розв'язання проблем гуманітарного розвитку України, визначення концептуальних засад гуманітарної політики держави. З огляду на це Президія НАН України прийняла рішення про розроблення науковцями Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України із залученням фахівців секцій фізико-технічних і математичних наук, хімічних і біологічних наук НАН України проекту Концепції національної програми розвитку гуманітарної сфери України.

Далі учасники засідання заслухали доповідь віцепрезидента НАН України члена-кореспондента НАН України О. Рафальського з питання щодо створення Комісії НАН України з питань комунікацій із суспільством і популяризації наукової діяльності.

У своєму виступі він зазначив, що належне інформування громадськості про досягнення, важливі результати наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вчених НАН України є одним з важливих стратегічних напрямів діяльності академії.

Протягом останніх років академія постійно здійснювала пошук нових, більш досконалих форм для підтримання та поглиблення зв'язків між науковою спільнотою й суспільством. Разом з тим не зважаючи на досягнутий протягом останніх років прогрес в просвітницькій діяльності академії, зв'язки між науковою спільнотою та суспільством потребують істотного поглиблення.

З огляду на це Президія НАН України вирішила створити Комісію НАН України з питань комунікацій із суспільством і популяризації наукової

діяльності. Її основними завданнями є: підвищення комунікативної активності академії та її установ в інформаційному просторі; формування позитивного іміджу академії; розширення використання наявних каналів донесення інформації до широкого загалу для висвітлення ролі науки в сучасному світі, діяльності, досягнень і проблем академії; підготовка пропозицій щодо оновлення та осучаснення вебсайту академії та вебсайтів її установ; налагодження системної співпраці академії зі ЗМІ; сприяння запровадженню та розвитку різноманітних форм популяризації науки за участю науковців установ академії.

Далі з доповіддю «Леся Українка у боротьбі проти духовного рабства (про участь гуманітарних установ НАН України у підготовці та відзначенні 150-річчя від дня народження письменниці)» виступив директор Інституту літератури ім.Т. Г. Шевченка НАН України академік М. Жулинський. Заслухавши доповідь, члени Президії НАН України прийняли рішення про схвалення участі літературознавчих та мовознавчих установ академії в підготовці та відзначенні на державному рівні 150-річчя з дня народження Лесі Українки.

Насамкінець учасники засідання розглянули ряд кадрових і поточних питань (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 4.11*).

***

Перше інтерв'ю новообраного президента Національної академії наук України академіка А. Загороднього.

Новообраний глава НАН А. Загородній, віддаючи шану своєму попереднику, у першому інтерв'ю на посаді поінформував про потенціал академії та його недооціненість.

А. Загородній зазначив, що «академія дуже потужно працювала і працює з науково-технічними комплексами. Це, скажімо, АТ “Турбоатом”, КБ “Південне”, ДП “Антонов”, “Мотор-Січ” та ін. Дуже багато робиться для практичного впровадження, просто настав той етап, коли справа робиться і це вже сприймається як природний процес, про що особливо ніхто не говорить. Звісно, академія має дуже істотно підсилити комунікацію із суспільством, владою. Потрібно голосно говорити про той позитив, який дає академія. У нас є чим пишатися. Повірте, при всій нашій бідності, при всьому недофінансуванні академія продовжує забезпечувати Україні імідж у світі як держави з високим рівнем науки. У нас є чимало результатів світового рівня, які стосуються фундаментальних досліджень, – і в математиці, і у фізиці та астрономії, у хімії та молекулярній біології, у матеріалознавстві та в багатьох інших наукових напрямках. Тому я категорично не можу погодитися з твердженнями, з якими часом можна зустрітися в ЗМІ, – мовляв, наука в Україні безповоротно втрачена, академічні інститути перетворилися на звалища тощо. Це абсолютно не відповідає дійсності і віддзеркалює повну

некомпетентність і неінформованість тих осіб, які присвоюють собі право робити такі заяви.

Так воно повелося, що НАН України працює більшою мірою на ентузіазмі й дуже мало отримує за свої розробки. Не завжди може монетизувати їх. До того ж більшість людей приходить у науку не для того, щоб заробити статки. Заняття наукою дають дуже велику моральну втіху. Особливо, коли ти отримав результат, який до тебе ніхто не отримував. Ти перший у світі це зробив – це окрилює і підносить. Звісно, дуже хотілося б, щоб до цього ще й зарплата давала змогу забезпечити гідний рівень життя, але про це, на жаль, поки що не йдеться.

Наша академія – це значною мірою структура, схожа на Наукове товариство М. Планка в Німеччині. Це товариство має структуру та органи управління, які сформовані за тими самими принципами, що і в НАН України. Воно має інститути, лабораторії; функції приблизно такі самі. Так от, річний бюджет цього товариства від держави (не від бізнесу чи за рахунок впроваджень) ще кілька років тому становив 8,5 млрд євро, а у нас – 4 млрд грн! Помножили на 30, то це приблизно 255 (!) млрд грн. От і порівняйте».

А. Загородній вважає, що «головна мета – це зміцнити і піднести роль академії як вищої наукової організації, що здійснює фундаментальні прикладні дослідження в інтересах держави й суспільства. Тобто академія має стати дієвим рушієм науково-технічного, економічного, соціально-культурного розвитку держави, давати дуже вагомий внесок у розвиток економіки і в соціально-культурне життя. Як цього досягти? За рахунок того, щоб демонструвати державі й суспільству вагомі досягнення у фундаментальних і прикладних дослідженнях та широке впровадження науково-технічних розробок. Це мають бути досягнення світового рівня, і про це потрібно говорити, про це має знати держава й суспільство. Ми маємо істотно підсилити прикладні дослідження, впровадження прикладних розробок. І тут я б вважав, що якщо для фундаментальних досліджень, критерій ефективності діяльності – це наявність результатів світового рівня чи рівня кращих взірців вітчизняної науки, то для прикладних досліджень потрібно орієнтуватися на такі дослідження, на які є державні замовлення, на які є замовлення від крупних науково-технічних комплексів і замовлення від наукоємного бізнесу. Тобто ми не можемо працювати “в стіл”, ми повинні мати впевненість у тому, що розробки знайдуть свого користувача» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 10.11*).

COVID-19 (2019-nCoV): поширення, заходи запобігання та лікування

На сайті інформаційного агентства Українські Національні Новини 6 листопада 2020 р. було опубліковано інтерв'ю директора Інституту

біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України академіка С. Комісаренка щодо тестування на коронавірус.

Принцип дії всіх сучасних методів тестування на коронавірус спрямований на пошук або РНК самого вірусу, або його антигену, або антитіл, які організм виробляє як реакцію на потрапляння вірусу. Про принцип дії найпопулярніших методів тестування в Україні та у всьому світі розповів український науковець академік С. Комісаренко.

За його словами, імуноферментний аналіз – метод ІФА – це дуже загальна назва для процесу, який за допомогою ферментної активності виявляє в аналізованому матеріалі те, що ми шукаємо. Шукати ми можемо за допомогою ІФА як антитіла, які формує наш власний організм у відповідь на проникнення вірусу, так і антиген – тобто білки (протеїни) самого вірусу.

«Всі методи, які наразі використовуються, спрямовані чи на пошук вірусу, чи на пошук антитіл проти вірусу, що вироблені в людини, яка хворіла на цю хворобу. Імуноферментні методи (ІФА) використовуються так, щоб виявити чи є в людини антитіла проти цього вірусу», – зазначив учений.

Науковець пояснив, що принцип дії тестування ІФА на антитіла полягає в тому, щоб простежити реакцію антитіл у краплі крові, яку наносять на спеціальну плашку з білками вірусу – антигенами (рекомбінантними протеїнами, які, як правило, отримують за допомогою генної інженерії).

Проте на сьогодні, за словами С. Комісаренка, також існує імуноферментний аналіз (ІФА) для пошуку саме антигену коронавірусу. Ідеться про метод аналізу, який розробили українські вчені «Діапроф-Мед». Зокрема, саме ці вітчизняні тест-системи на антиген методом ІФА міністерство охорони здоров'я планує використовувати за кілька тижнів для тестування українців на COVID-19, щоб збільшити кількісне охоплення перевіреного на коронавірус населення та розвантажити ПЛР-лабораторії. Академік С. Комісаренко пояснює: «Сьогодні імуноферментний аналіз (ІФА) використовується для того, щоб визначати й антигени вірусу. Антигенами вірусу, як правило, в імуноферментному аналізі виступають протеїни (білки) вірусу. Там є чотири протеїни. Для того, щоб знаходити протеїни – використовують “антигенний” тест. Чому “антигенний”? Тому що протеїни – оболонки вірусу, його поверхня – вони виступають як антигени, проти яких виробляються антитіла».

За словами вченого, молекулярно-біологічний метод ПЛР-тестування виявляє виключно РНК вірусу та потребує значно більше часу та складного лабораторного устаткування: «ПЛР-тестування досить довго робиться, результат, як правило, дається на наступну добу, а імуноферментний аналіз (ІФА) – кілька годин. Він простіший ніж ПЛР, устаткування простіше, але там все одно працює досвідчений лаборант і мають бути прилади, які визначають саме перебіг цієї імуноферментної реакції».

Науковець додав, що існують також і експрес-методи тестування на коронавірус. Проте вони не завжди точні та проводиться за допомогою мазка – способу забору біологічного матеріалу, який, на думку лікарів, не завжди

надійний: «У методах, які називаються швидкими, відбувається взаємодія антигену з антитілом, щось подібне на тест на вагітність чи інші швидкі тести. Він дає результат через 15–20 хвилин» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 10.11).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

Науковці Інституту прикладних проблем фізики і біофізики НАН України створили першу версію сенсора, який дає змогу визначати молекули аміаку (у концентрації 10 ppm) та ацетону (у концентрації 15 ppm) у повітряному середовищі.

Аналіз повітря, яке ми видихаємо, є надзвичайно перспективним напрямом неінвазивної медичної діагностики. Ще давньогрецькі лікарі помітили, що при певних хворобах (діабеті, захворюваннях печінки і нирок, заражених анаеробними інфекціями) видих пацієнтів має специфічний запах. Відомий американський хімік і біохімік, лауреат Нобелівської премії в галузі хімії 1954 р. (і Нобелівської премії миру 1962 р.) Л. Полінг, у 1971 р. оприлюднив наукову працю, в якій було показано, що видихуване повітря людини – це не просто суміш азоту, кисню, вуглекислого газу і води. З використанням газової хроматографії науковець виявив у видиху ще близько 250 газів. Сьогодні відомо вже понад 800 газів, які є продуктами фізіологічних і біохімічних процесів в організмі та можуть з'являтися у видиху. Їх наявність і концентрація показують різні патологічні стани.

Флуоресцентні оптичні хемосенсиори, вихідним сигналом у яких є зміна флуоресцентних властивостей сенсорного матеріалу, належать до найперспективніших – завдяки високій чутливості флуоресцентного сигналу до певних агентів і, як наслідок, можливості детектування наднизьких концентрацій аналітів. Створення наносенсорів на основі наночастинок і молекул органічних флуорофорів, розміщених в органічних чи неорганічних матрицях, є одним із напрямів, які швидко розвиваються і дають змогу отримувати мініатюрні, надійні та відносно дешеві датчики й сенсорні системи.

Молоді науковці Інституту прикладних проблем фізики і біофізики НАН України В. Міцай та Я. Лазаренко під керівництвом доктора біологічних наук А. Мисюри сконцентрувалися на визначенні одних із найважливіших біомаркерів у видихуваному повітрі – аміаку й ацетону. Аміак є маркером дисфункції печінки та нирок, раку легень, ацетон – цукрового діабету, панкреатиту, серцевої недостатності тощо.

В основу розробки покладено здатності органічних барвників до міжмолекулярних взаємодій з ацетоном та аміаком і зміни свого флуоресцентного відгуку. Для підвищення чутливості цих флуоресцентних сенсорів було використано ефекти посилення флуоресценції органічних барвників, що розташовуються поблизу наночастинок. Наночастинки металів

або напівпровідників (вони ще називаються квантовими точками), які перебувають поблизу флуорофорів, посилюють інтенсивність їх випромінювання внаслідок безвипромінювального, так званого, фьорстерівського перенесення енергії від одного флуорофору до іншого.

«Серцем» створеного сенсора є чутлива плівка з матриці діоксиду кремнію «Аеросил», у яку введено органічні барвники кумаринового ряду як чутливу складову та квантові точки, що працюють як підсилювачі флуоресцентного сигналу.

В Українському гідрометеорологічному інституті ДСНС України та НАН України розроблено автоматизовану систему оцінювання якості атмосферного повітря над територією України за даними супутникових спостережень (супутник Sentinel-5P).

Для території України реалізовано отримання, оброблення та візуалізацію загального вмісту діоксиду азоту (NO₂), монооксиду вуглецю (CO), діоксиду сірки (SO₂) та формальдегіду (HCHO) з просторовою роздільною здатністю 5 км. Автоматизована система містить модулі фільтрації ненадійних даних.

Система надає дані щоденно в режимі близького до реального часу в проміжку між 17:00 та 18:00 год на основі супутникового зондування близько 12:00–13:00 год. У разі надзвичайних ситуацій систему можна запустити у визначений час за умови наявності даних для оброблення. Інформація у вигляді картосхем може щоденно надаватися широкому колу користувачів (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*. – 2020. – 13.11).

Наукові видання НАН України

Вийшла друком спільна монографія науковців Київського університету права НАН України та Гданського університету (Республіка Польща) «Актуальні проблеми права України та Польщі».

Монографія є результатом давньої партнерської традиції спільних наукових розробок науковців двох університетів і вже третім спільним українсько-польським виданням, яке присвячене широкому колу актуальних проблем сучасного права.

Ця наукова праця вийшла за загальною редакцією ректора КУП НАН України професора Ю. Бошицького та польського професора А. Шміта й підготовлена до 25-річчя Київського університету права НАН України.

Співробітництво між двома закладами вищої освіти було започатковано ще у 2010 р. підписанням відповідного меморандуму. На початку 2018 р. вже побачила світ колективна монографія «Актуальні проблеми сучасного конституціоналізму (на прикладі України та Республіки Польща)», а в 2019 р. у Польщі вийшла друга спільна праця науковців Гданського університету та КУП НАН України «Aktualne problemy prawa

Polski i Ukrainy» (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 13.11).

***

Побачило світ нове видання, підготовлене в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України «О. Вишня. Невеселе життя. Документальна біохроніка».

Табірний щоденник Остапа Вишні, деякі «реабілітовані» твори письменника, його листи із концтаборів та інші унікальні матеріали увійшли до нової книги «Остап Вишня. Невеселе життя. Документальна біохроніка» (упорядник С. А. Гальченко. Видавництво «Фоліо». 2020. Серія «Великий науковий проєкт»).

Ця книга – справжній літопис невеселого життя найпопулярнішого й донині в Україні гумориста Остапа Вишні (1889–1956), який відбував сталінську «десятирічку» в концтаборах.

У виданні в хронологічній послідовності подано записи із унікального документа тієї епохи – табірної щоденника Остапа Вишні – та його листи з концтаборів, де довелося перебувати письменнику. Це своєрідні шедеври літературної творчості, часто наповнені не традиційним українським, а чорним гумором страждальця-гумориста.

Публікуються і деякі літературні твори Остапа Вишні, які викликали шквал вульгарно-соціологічної критики із звинуваченнями письменника в буржуазному націоналізмі й навіть у фашизмі, а також листи та спогади його рідних і тих людей, з якими гуморист сидів в одній камері чи перебував в одному концтаборі.

Упорядник книги, автор вступної статті й приміток – завідувач відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України С. Гальченко ще в 1989 р. обстежив архіви Ухтпечлагу тодішньої Комі АРСР і зібрав матеріали, які вперше друкуються в такому повному обсязі. Основою праці стали документи слідчої справи за 1933–1934 рр. та комплекс архівних матеріалів із двотомної справи-формуляра на Остапа Вишню, в якій зібрані донесення понад пів сотні секретних агентів спецорганів за 1922–1955 рр. (Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.11).

***

Інститут морської біології НАН України презентує науково-популярне видання – книгу «Секрети Чорного моря», що за підтримки міжнародного проєкту ЄС-ПРООН «Посилення екологічного моніторингу Чорного моря: обрані заходи» (EMBLAS-Plus) цьогоріч вийшла друком.

Ідея книги належить члену-кореспонденту НАН України Б. Александрову, який трагічно загинув у пожежі 4 грудня 2019 р. Його задум цікаво розповісти про Чорне море було втілено в життя. спільними зусиллями колег і друзів.

До уваги читачів 28 коротких розповідей про різні прояви життя Чорного моря: його історію, ресурси та біорізноманіття, нових поселенців та рідкісні види, можливості марикультури та ін. Поряд із досить простими речами, такими як: «чому море світиться?», чи «звідки в морі осетрові риби?», в книзі розповідається про складні наукові проблеми – хімічний склад моря, розподіл температур та вертикальні міграції планктонних організмів, рівень сірководню.

«Книга розрахована на широке коло читачів, яким цікаво як влаштований світ навколо нас, і як можна просто заглянувши під хвилю, що набігає на берег, дізнатися, які секрети зберігає Море під цією завісою. Не пов'язані одна з одною короткі розповіді відкривають цікаві факти з життя Чорного моря і подібно до шматочків мозаїки складаються в єдине полотно, яке відкриває нам таємниці нашої блакитної планети», – зауважує директор ІМБ НАН України доктор біологічних наук Г. Мінічева (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 4.11*).

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти

Нещодавно відбулася німецько-українська панельна онлайн-дискусія щодо розвитку в Україні науково-технологічного парку «Академ.Сіті» «Academ.City on the way to success: creating the future».

Цей захід перший із серії німецько-українських онлайн-заходів Bridging the gap: Science, Business, Society, спрямованих на покращення інноваційного економічного клімату в Україні шляхом зближення науки та бізнесу. Організували подію Київський академічний університет (КАУ), Університет імені Гумбольдта (Берлін, Німеччина) та Технологічний парк «Адлерсхоф» (Берлін, Німеччина).

Панельна дискусія проходила в два етапи: перший присвячувався аналізу німецько-української співпраці й огляду прикладів для наслідування при управлінні «Академ.Сіті», другий – пропозиціям і очікуваним заходам зі створення технопарку в Києві.

Аналітичні доповіді представили директор КАУ член-кореспондент НАН України О. Кордюк, заступник директора з наукової роботи Інституту математики НАН України, радниця при дирекції з розвитку та інновацій КАУ, керівниця Інноваційного центру КАУ доктор фізико-математичних наук О. Антонюк, генеральний директор управляючої компанії «WISTA Management GmbH» технопарку «Адлерсхоф» Р. Зіллманн, декан факультету математики та природничих наук Університету ім. Гумбольдта професор Е. Кульке, експендиректор WISTA Management GmbH Х. Р. Шмітц і виконавчий менеджер із міжнародного розвитку бізнесу WISTA Management GmbH доктор Х. Нойман.

Захід закінчився серією запитань та відповідей. Із заключним словом виступили професор Е. Кульке та пан Х. Р. Шмітц (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.11).

***

У режимі онлайн-конференції відбулася 32-а сесія найвищого керівного органу Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАБ) – Міжнародної координаційної ради (МКР-МАБ).

До складу МКР-МАБ входять 34 країни-члени ЮНЕСКО, у тому числі Україна, що втретє обрана до її складу Номінаційним комітетом 40-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 2019 р.

Під час роботи сесії було зареєстровано 106 делегатів та 200 спостерігачів. Від України участь у сесії взяв представник України у складі МКР-МАБ, заступник голови Національного комітету України з програми ЮНЕСКО МАБ П. Черінько (НАН України).

Головними питаннями, що розглядалися на сесії, зокрема, були:

- звіт про обрання нових членів Бюро МКР-МАБ;
- звіт про дії держав-членів ЮНЕСКО щодо виконання Лімського плану дій;
- середньострокова оцінка реалізації Лімського плану дій;
- розгляд пропозицій зі створення нових біосферних резерватів ЮНЕСКО;
- затвердження лауреатів премії програми ЮНЕСКО МАБ для молодих учених;
- розгляд Технічних настанов для біосферних резерватів ЮНЕСКО;
- обговорення питання щодо відзначення 50-річчя Програми МАБ у 2021 році.

На початку сесії до її учасників із вітальним словом звернулися заступниця Генерального директора ЮНЕСКО з природничих наук пані Наїр-Бедуель, директор Департаменту екології та наук про Землю ЮНЕСКО, секретар програми ЮНЕСКО-МАБ пан Мі. Ключенер-Годт та новообраний президент МКР-МАБ пан А. Адешола (Федеративна Республіка Нігерія). Згодом було заслухано звіт президента МКР-МАБ, що залишає свою посаду, пані Е. Судармоноваті про діяльність за час її президентства, заходи та ініціативи, здійснені в рамках реалізації програми ЮНЕСКО МАБ, та інші аспекти діяльності Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО після 31-ї сесії МКР-МАБ. Звіт також включав інформацію щодо реакції Всесвітнього банку на ситуацію із Covid-19.

Відповідно до порядку денного сесії Ключенер-Годт поінформував присутніх щодо результатів виборів до складу Бюро МКР-МАБ, які відбулися напередодні. Президентом Бюро МКР-МАБ шляхом акламації обрано представника Нігерії пана А. Адешола. Віцепрезидентами, що представляють п'ять географічних регіонів ЮНЕСКО, обрано представників Австрії, Російської Федерації, Перу, Казахстану та Судану.

Також було розглянуто номінаційні форми та затверджено 25 нових біосферних резерватів ЮНЕСКО з 18 країн. Так, до Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО вперше включено об'єкти з Князівства Андорра, Республіки Кабо-Верде, Союзу Коморських островів, Великого Герцогства Люксембург, Республіки Тринідад і Тобаго. Водночас чотири держави-члени (Австралія, Болгарія, Демократична Республіка Конго та Мексика) звернулися до МКР-МАБ з проханням про вилучення з Мережі 11 об'єктів. Отже, на кінець жовтня 2020 р. Мережа нараховує 714 резерватів у 129 країнах світу, вісім з яких знаходяться на території України.

Також учасники сесії розглянули 46 кандидатур із 31 країни, які висувалися на здобуття премії програми МАБ для молодих вчених у 2020 р., та затвердили шість переможців.

Під час сесії МКР-МАБ присутні ознайомилися зі звітом щодо створення Технічних настанов для біосферних резерватів (ТНБР) та остаточним проєктом ТНБР. Зокрема, наголошено, що над цим документом у 4-х технічних підгрупах майже два роки працювали 70 експертів із 33 країн (у тому числі України). Передбачається, що після 32-ї сесії МКР-МАБ документ буде перекладено мовами ЮНЕСКО та розміщено на сайті Організації для загального доступу.

У зв'язку з тим, що у 2021 р. виповнюється 50 років програмі ЮНЕСКО-МАБ та 75 років ЮНЕСКО учасники сесії розглянули попередні пропозиції щодо відзначення цих подій. Для просування програми ЮНЕСКО-МАБ у всіх куточках світу як її спеціального посланця вирішено запросити всесвітньо визнану природоохоронницю, популяризаторку науки, дослідницю в галузі етології та антропології пані Д. Гудолл. Так само Секретаріат МАБ розробить перелік відповідних заходів та закликає держави-члени приєднатися до них (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>) .– 2020. – 3.11).

***

Другий міжнародний науковий круглий стіл «Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура».

У форматі онлайн 10 грудня 2020 р. відбудеться другий міжнародний науковий круглий стіл «Доісламський Близький Схід: історія, релігія, культура», організатором якого є Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Кінцевий термін подання заявки для участі в круглому столі – 15 листопада 2020 р.

Запрошуються історики, археологи, фахівці з історії релігії та філологи, що спеціалізуються на вивченні стародавніх культур Близького Сходу.

Робочі мови: українська, англійська.

Графік звітів: до 20 хв.

Організаційна плата не вноситься.

Круглий стіл проходитиме в режимі zoom-конференції (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>) .– 2020. – 4.11).

Аерокосмічна і авіаційна галузі

Національне надбання під Харковом. Як працює найбільший у світі радіотелескоп

Інтерв'ю старшого наукового співробітника відділу астрофізики Радіоастрономічного інституту НАН України кандидата фізико-математичних наук В. Доровського журналістам «Української правди».

Не всім відомо, що саме в Україні в Харківській області неподалік від с. Граково розміщується найбільший у світі радіотелескоп декаметрових хвиль (УТР-2). Це телескоп, який спостерігає зоряне небо в діапазоні радіохвиль. Споруджений за ініціативи академіка С. Брауде в 1970 р., він досі залишається найдосконалішим інструментом у декаметровій радіоастрономії.

Здійснює дослідження й опікується телескопом Радіоастрономічний інститут НАН України. За допомогою УТР-2 учені спостерігають за Сонцем, Юпітером, спалахами та грозовою активністю на Сатурні, відслідковують космічну погоду, вивчають віддалені галактики, шукають екзопланети тощо.

Радіотелескоп УТР-2 (український Т-подібний радіотелескоп, друга модифікація) має статус наукового об'єкта, що становить національне надбання.

З нагоди 50-річного ювілею радіотелескопа журналісти «Української правди» побували в обсерваторії та поспілкувалися зі старшим науковим співробітником відділу астрофізики Радіоастрономічного інституту НАН України кандидатом фізико-математичних наук В. Доровським, який розповів про устрій та принципи роботи радіотелескопа, дослідження, які нині проводяться з використанням УТР-2, а також наукові результати, отримані завдяки цьому унікальному інструменту (***Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 13.11***).

Астрономічна наука

На сайті інформаційного агентства Новини Полтавщини 3 листопада 2020 р. було опубліковано статтю, присвячену видатному українському астроному, директорці Полтавської гравіметричної обсерваторії Інституту геофізики ім. С. І. Суботіна НАН України члену-кореспонденту АН УРСР З. Аксентьєвій.

Цьогоріч, 25 липня, минуло 120 років від дня народження директорки Полтавської гравіметричної обсерваторії З. Аксентьєвої, члена-кореспондента АН УРСР, видатного українського астронома, депутатки двох скликань Верховної Ради УРСР. З ініціативи Українського інституту національної пам'яті згідно з Постановою Верховної Ради ця пам'ятна дата відзначається на державному рівні.

Ще в юності Зінаїда захопилася таємницями космосу. Опанувувала фах математика на факультеті професійної освіти Одеського інституту народної освіти. Навчання поєднувала з роботою: працювала обчислювачем в Одеській астрономічній обсерваторії з 1919 до 1925 р. За даними НАН України, під час Другої світової війни З. Аксентьєва виконувала обов'язки директора Полтавської гравіметричної обсерваторії, яку евакуювали до міста Іркутськ. Із матеріалів дізнаємося наступне: «обіймала посади старшого наукового співробітника (1943), завідувача відділу (1943–1948), ученого секретаря (1944–1948), заступника директора (1948–1951) Полтавської гравіметричної обсерваторії».

Наукові дослідження З. Аксентьєвої присвячені вивченню припливних деформацій Землі, питанням прикладної геофізики. Українка провела похиломірні спостереження в Полтаві з горизонтальним маятником Репсольда-Левицького (1930–1941), вивчала припливні явища на озері Байкал (1941–1943), досліджувала припливні деформації Землі та проводила широтні спостереження, що сприяло організації (1953) на базі Полтавської обсерваторії Центрального бюро служби широти. У 1943 р. захистила дисертацію і здобула науковий ступінь кандидата фізико-математичних наук, а у 1947 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук. Обрана членом-кореспондентом Академії наук УРСР у 1951 р. Фахівець у галузі припливних деформацій Землі і прикладної гравіметрії. Брала активну участь у гравіметричній зйомці території України, вивчала припливні явища озера Байкал, провела аналіз 11-річних спостережень над коливанням виска в Полтаві, що є цінним внеском у вивчення пружних властивостей Землі». Померла вчена у 1969 р.

На честь видатної вченої Міжнародний астрономічний союз назвав один із найбільших кратерів (діаметром 42,5 км) планети Венера. На Полтавському центральному міському цвинтарі встановлено пам'ятник на могилі: співробітниця обсерваторії В. Сінческул об'єднала однодумців і за свої кошти та пожертви небайдужих облаштувала поховання Зінаїди Миколаївни.

З. Аксентьєвій відведено одне з чільних місць у настінному календарі Українського інституту національної пам'яті «Українські жінки ХХ століття», присвяченому видатним, але маловідомим українкам, чий ювілей відзначалися у 2020 р., і які вплинули на становлення та розвиток України, її культури, освіти й науки (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 5.11).

***

Двадцята гамовська міжнародна астрономічна конференція-школа «Астрономія на стику наук: астрофізика, космологія і гравітація, фізика високих енергій, фізика елементарних астрочастинок, радіоастрономія і астробіологія».

Конференція відзначила внесок одеських учених у розвиток науки в Україні. Одеський національний університет носить ім'я видатного мікробіолога, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології та медицини 1908 р. І. Мечникова. Троє представників цього ж університету – академіки Д. Заболотний, О. Богомолець і В. Липський – у різний час були президентами Національної академії наук України. Чудова плеяда астрономів, директори Астрономічної обсерваторії університету професор О. Кононович, академік О. Орлов, член-кореспондент АН СРСР К. Покровський і член-кореспондент АН УРСР В. Цесевич зробили видатний внесок в українську науку.

Цьогоріч на конференції-школі розглядалися проблеми космології, гравітації, фізики елементарних частинок, астрофізики, астроінформатики, радіоастрономії, сонячної активності та сонячно-земних зв'язків, Сонячної системи і навколоземного космічного простору, астробіології.

Дослідження в галузі астрономії, радіоастрономії, астрофізики, космології та за іншими напрямками продовжують в Україні продуктивно розвиватися, про що свідчать озвучені на конференції нові наукові результати й активність українських астрономів у проведенні конференції. Україна залишається серед небагатьох країн, де так широко представлені астрономічні дослідження.

Попри те, що зберігся науковий потенціал учених, які працюють у галузі астрономії, на його реалізації негативно позначаються відомі чинники, наявні в сучасній Україні, а саме: відсутність практичного інтересу держави до розвитку фундаментальних і прикладних астрономічних досліджень, зменшення престижності наукової діяльності, слабка підготовка школярів у галузі природничих наук, мізерне фінансування науки, внаслідок чого інструментальна база астрономії залишилася на рівні минулого століття тощо (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 4.11*).

Перспективні напрями розвитку української науки

Океан. Концептуальні засади стратегії розвитку морських наук та інновацій в Україні.

Стаття директора Державної наукової установи «Центр проблем морської геології, геоекології та осадового рудоутворення НАН України» члена-кореспондента НАН України В. Ємельянова (журнал «Вісник НАН України». 2020 р. № 10).

Сучасний швидкий розвиток морських наук та інновацій у світі зумовлює дедалі ширше використання отриманих ними фундаментальних і прикладних результатів, зокрема пов'язаних з морем технологій, практично в усіх сферах людського буття. У державній політиці розвинених морських країн дослідження і розробки, спрямовані на краще розуміння ролі Світового

океану та можливостей його використання для вирішення екологічних, соціально-економічних та безпекових завдань, давно входять до числа найбільш пріоритетних.

Розкриваючи базові проблеми організації і функціонування вітчизняної морської наукової та інноваційної діяльності, директор Державної наукової установи «Центр проблем морської геології, геоекології та осадового рудоутворення НАН України» член-кореспондент НАН України В. Ємельянов у статті для журналу «Вісник НАН України» зазначає, що подальше зволікання з виробленням стратегії такої діяльності не лише може призвести до остаточної втрати нашою країною статусу морської держави, а й ускладнить перспективи її подальшого соціально-економічного розвитку та послабить систему національної безпеки. У публікації автором запропоновано концептуальні засади стратегії розвитку морської наукової та інноваційної діяльності в Україні (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 11.11).

***

Нещодавно розпочав роботу перший державний інтерактивний Музей науки, що розмістився в Києві на території Національного комплексу «Експоцентр України».

Його створювала команда Малої академії наук України за підтримки Міністерства освіти і науки України та Національної академії наук України. Серед партнерів – агенції «Gres Todorchuk», «Fedoriv», «MONO Architects» та ін.

Музей офіційно відкрив Президент України В. Зеленський. Президент Національної академії наук України академік НАН України А. Загородній поділився враженнями від свого візиту до музею: «Безумовно, враження від відвідування Музею науки Малої академії наук України найприємніші. Такі музеї стають все популярнішими у світі. В Україні ідея створення музею науки обговорювалась вже давно. Я дуже тішуся, що вона нарешті реалізувалась. Висловлюю велику вдячність ідейним натхненникам, організаторам цього музею – президенту Малої академії наук академіку С. Довгому, директору Малої академії наук О. Лісовому, партнерам та всім, хто своєю тісною співпрацею долучився до створення такого унікального простору».

Про початок роботи музею в інтерв'ю журналістам газети «Світ» розповів президент Малої академії наук України академік НАН України С. Довгий, зазначивши: «Команда Малої академії наук багато років жила мрією про цей день, про те, що в Україні буде сучасний державний Музей науки. Це була не лише мрія. Ми мали план: знали, що потрібно робити, як робити і з ким робити. І ми пройшли цей шлях до створення музею, хоча було непросто. Спочатку потрібно було сформувати команду. Потім – вивчити світовий досвід, розробити концепцію музею. Далі – знайти приміщення, визначитись з експозиціями, підібрати експонати, вивчити

особливості виробництва цих експонатів, попрацювати над технологічними рішеннями, придатними для конкретної будівлі. І найголовніше – віднайти фінансування» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*. – 2020. – 11.11).

***

На сайті освітньої платформи «Medium» 12 листопада 2020 р. було опубліковано статтю провідного наукового співробітника Інституту фізики НАН України доктора фізико-математичних наук С. Єсилевського, у якій він розповів про специфіку сучасної науки та пізнання світу.

Автор статті зазначає: «Сучасна наука стала жертвою власної ефективності. За останні сто років науковий метод дав такий колосальний стусан розвитку цивілізації, що в науку вкладали все більше і більше ресурсів, чекаючи від неї все більше і більше віддачі. Віддача дійсно досі зростає, але від самої науки, яку й до сьогодні описують в підручниках, залишилося гнітюче мало. Спочатку науковий метод був інструментом для ефективного, об'єктивного і несуперечливого пізнання світу. Тепер же від вченого вимагають ні багато ні мало – бути “драйвером інноваційної економіки”. Такий зсув парадигми від абстрактного пізнання до приземленого обслуговування бізнесу, неминуче призвів до ситуації, коли навіть від фундаментальної науки починають вимагати користі “для тваринництва”. Більше того, в деяких країнах фінансування науки в буквальному сенсі здійснюється за принципом “тваринництво або смерть” – не пообіцявши збільшення надоїв і зростання відсотка жирів у маслі неможливо розраховувати на грантове фінансування. Проблема в тому, що сучасному вченому потрібно постійно багато-багато обіцяти і хоча б частину з цього виконувати. Потрібно “гнати продукт”, дуже-дуже багато продукту: хайпових статей, пресрелізів, патентів, ідей для стартапів. Ніколи озирнутися, перепочити та по-справжньому зануритися в якусь проблему».

Наостанок автор підсумовує: «Ніяких нових теоретичних узагальнень у біології можна вже не чекати. Молекулярне моделювання нині розглядається як повноцінний метод комплементарного експерименту і, природно, експериментатори наївно вважають, що моделювання можна робити дуже швидко. Щоб зробити дійсно добротну молекулярну модель нетривіальної системи потрібно від кількох місяців до кількох років роботи грамотного фахівця з парою аспірантів і студентів» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*. – 2020. – 16.11).

***

На сайті інформаційно-освітнього ресурсу «Бабель» 28 жовтня 2020 р. було опубліковано інтерв'ю зі зоологинєю Є. Яніш про стереотипи в українській науці та внесення нових видів до Червоної книги.

Є. Яніш працює у відділі моніторингу та охорони тваринного світу Інституту зоології, бере участь у підготовці видання Червоної книги України. Найбільше її цікавлять воронові птахи – крук, ворона, грак, сорока. Понад десять років науковиця співпрацює з археологами в експедиціях. За допомогою решток тварин вона допомагає дізнатися більше про давні людські поселення.

Учена зазначає: «Ще я займаюся зооархеологією. Тобто, якщо з археологами я вивчаю рештки тварин, щоб зрозуміти як жили люди, – це археозоологія. Тут я досліджую самих тварин і дізнаюся про довкілля того часу. Деякі види є маркерами. За ними можна відтворити ареали існування тварин і зрозуміти, як вони змінювалися. Наприклад, я багато років працюю в Ольвійській експедиції. Там тепер степи, лісів фактично немає. А в експедиції ми знаходили кістки лосів і бобрів. Це означає, що там були ліси».

Є. Яніш регулярно їздить в експедиції, там же спостерігає за птахами. Цього року через карантин поїздок було менше, однак у Сумській області науковиця таки зафіксувала червонокнижні види. Усі такі «зустрічі» заносять до спеціальних довідників, з якими можуть звірятися інші дослідники. Щоб внести або виключити вид із Червоної книги, збирається спеціальна комісія. Вона складається з ботаніків і зоологів. Підставою для розгляду певного виду можуть стати дослідження та публікації про нього. Збирається комісія раз на десять років. Євгенія пояснює, що це оптимальний строк, щоб зробити достатньо висновків із спостережень. Приміром, якщо йдеться про сезонних птахів, які мігрують, то потрібно кілька років, щоб помітити зміни. Тому дисертації з орнітології пишуть по десять років. Наразі один учений захищає дисертацію після 25 років спостережень (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 3.11*).

Розробки та дослідження для агропромислового комплексу

Результати дослідження за відомчою НДР «Корпоратизація аграрного сектора економіки України».

Відділ форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі Інституту економіки та прогнозування НАН України закінчив дослідження за відомчою науково-дослідною роботою «Корпоратизація аграрного сектора економіки України» (період виконання IV квартал 2017 р. – III квартал 2020 р.). За результатами видано монографію.

Завідувачка відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі Інституту економіки та прогнозування НАН України докторка економічних наук О. Шубравська доповіла на вченій раді Інституту про закінчення дослідження за відомчою науково-дослідною роботою «Корпоратизація аграрного сектора економіки України» (період виконання IV квартал 2017 р. – III квартал 2020 р.).

Основні результати роботи такі: сформовано комплексні науково-теоретичні засади дослідження процесу корпоратизації галузі, здійснено наукові оцінки параметрів і наслідків функціонування сільськогосподарських корпорацій та особливостей їх взаємодії з державою й малим агробізнесом; проведено системний аналіз законодавчої бази функціонування аграрних корпоративних структур, виявлено ключові тенденції розвитку інфраструктурних корпорацій у сфері забезпечення агропродовольчого виробництва; розроблено практичні засади формування інституціонального середовища для забезпечення сталого землекористування в умовах корпоратизації аграрного сектора.

За результатами досліджень підготовлено колективну монографію «Корпоратизація аграрного сектора економіки України» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.11*).

Біотехнології

Зелені прибульці. Чим небезпечні рослини-чужинці та чому ми досі недостатньо з ними боремося.

На сайті інформаційного ресурсу «Громадське» 3 листопада 2020 р. було опубліковано коментарі провідної наукової співробітниці відділу геоботаніки та екології Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України докторки біологічних наук А. Куземко та докторантки Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України кандидатки біологічних наук Н. Пашкевич.

Останніми тижнями зарослі водяного салату або *Pistia stratiotes* (рослина, характерна для тропічних регіонів нашої планети) буквально захопили водойми поруч із Києвом. Це погані новини, оскільки водяний салат – чужорідна для наших екосистем рослина. Проте почувається вона тут добре, дуже активно розмножується і завдяки цьому може пригнічувати чи навіть витіснити аборигенні види – ті, які живуть тут вже сотні, а може й тисячі років. Оскільки в екосистемах усі організми тісно між собою пов'язані, то від «чужинців», або, як їх називають науковці, інвазійних видів, страждає вся екосистема.

Як пояснює провідна наукова співробітниця Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України докторка біологічних наук А. Куземко, в наші природні водойми водяний салат, найімовірніше, потрапив із домашніх акваріумів чи декоративних басейнів. Він дуже швидко гине за холодної погоди, тому теоретично зиму пережити не має. Проте, якщо вона буде такою ж теплою, як попередня (що цілком можливо, зважаючи на глобальні зміни клімату), то пістія може продовжити рости й наступного року. Особливу небезпеку ця рослина становить у водоймах-охолоджувачах ГЕС, оскільки вода в них зазвичай не замерзає навіть у найсуворіші зими. В інших регіонах України із цим видом познайомилися раніше. Так, у 2013 р. його було багато

в Сіверському Донці. Однак, як зауважує А. Куземко, за кілька років його популяція там суттєво зменшилася, тож справжньої екологічної катастрофи, на щастя, не сталося, хоча така небезпека й була. Проблема в тому, що коли ці рослини гинуть, вони тонуть і гниють, що збільшує вміст органічних речовин у воді. Це може негативно вплинути на її хімічний склад і на біорізноманіття водойм

В Україні, крім пістії, є багато інших інвазійних видів. Деякі з них добре відомі через свою шкоду, про інші говорять менше. Серед перших – амброзія полинолиста. Ця рослина походить із Північної Америки. У нас вона дуже добре почувається, витісняючи інші рослини. Її пилок у багатьох людей викликає алергічні реакції й може провокувати напади бронхіальної астми. Ще один відомий шкідник – борщівник Сосновського. Його природний ареал – Кавказ, але в радянські часи цю рослину почали вирощувати в інших регіонах СРСР як корм для великої рогатої худоби. Сьогодні він поширений практично в усій Україні. Сік листя борщівника призводить до сильних опіків шкіри людини, особливо під дією сонячного світла. Дуб червоний – ще один інвазійний вид для України. Восени можна бачити його красиве червоне листя з гострими «зубцями» по краях. Це листя утворює підстилку, яка дуже погано перегниває й через це пригнічує молоді дерева конкурентних видів. Так червоний дуб поступово може утворювати монокультурні ліси (охоплюють один вид дерев, що зазвичай не добре для лісової екосистеми). Проте червоний дуб не боїться шкідників як багато інших місцевих видів дерев, і росте швидше за наші дуби, тож лісгоспи не лише не борються з ним, а й насаджують його. Загалом, за різними підрахунками, в Україні налічується 600–800 видів інвазійних рослин, з них близько 50 – особливо агресивних.

Якщо інвазійні види такі шкідливі для природних систем і є одною з головних причин втрати біорізноманіття, то було б логічно з ними боротися. За словами докторантки Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України кандидатки біологічних наук Н. Пашкевич, переважна більшість країн так і роблять. Принаймні вони мають спеціальний національний документ, який регламентує поведження з інвазійними видами. В Україні позаминулого року було створено міжвідомчу робочу групу щодо інвазійних чужорідних видів. Н. Пашкевич та ще близько тридцяти вчених із різних установ у її складі у співпраці з міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України розробили проєкт «Національної стратегії щодо поведження з інвазійними чужорідними видами флори та фауни в Україні на період до 2030 року». У квітні цього року його розіслали зацікавленим міністерствам та науковим установам. Обговорення триває досі.

Тому Україна поки що не має загальнонаціональної стратегії поведження із видами-вселенцями. Однак, як зауважує А. Куземко, у випадку з водяним салатом та багатьма іншими інвазійними видами ніхто не придумав нічого кращого, ніж знищувати їх механічним способом (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.11).*

***

Знання ніколи не буває зайвим

Інтерв'ю кандидата біологічних наук О. Болдирєва (Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України).

О. Болдирєв редактор порталу «Моя наука», доцент кафедри молекулярної фізіології та біофізики Київського академічного університету, науковий співробітник відділу нервово-м'язової фізіології Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України кандидат біологічних наук.

В інтерв'ю вчений розповів про вплив одноклітинного паразита токсоплазма на функціонування нервової системи його господарів – птахів, мишей, людини. «Якщо ви не встигли приєднатися до нас у зумі – відеозаписи лекцій згодом можна буде переглянути на ютуб-каналі порталу «Моя наука»». Крім «Днів науки», незмінними організаторами заходів Всесвітнього тижня мозку в Україні залишаються Українське товариство нейронаук та Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України.

Учений повідомив, що за даними ЗМІ, 99 % йогуртів на ринку – продукти генетично модифікованих організмів, отриманих завдяки системі CRISPR-Cas: бактерії і дріжджі, що використовуються в харчовій промисловості, є результатом прецизійної селекції. Це означає, що вони мають редагований геном і, відповідно, деякі посилені властивості, важливі для виробничого процесу. До речі, таку їжу люди споживають уже давно й нічого страшного з ними не відбувається.

«Занепокоєння викликає біохакинг. Попри те що він призначений допомагати людям жити довше й щасливіше, особисто я не став би отак легковажно напихати свій організм технологіями. Якщо з бактеріями і дріжджами все більш-менш зрозуміло, то для людини це може бути доволі небезпечним. Науковці б'ють на сполох, бо знають, що такі розробки ще не досконалі, а потенційні побічні ефекти від їх застосування не мінімізовані. Якщо є охочі ризикувати – нехай чинять так під власну відповідальність, але запроваджувати неперевірений засіб у масове виробництво і клінічну практику наразі неприпустимо. З цим точно не треба поспішати» (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 11.11*).

Здобутки української археології

У режимі онлайн 6 листопада 2020 р. відбулась науково-практична конференція «Археологічна спадщина: погляд згори (Правові та

організаційні аспекти використання даних аерокосмічної зйомки для охорони та дослідження археологічної спадщини).

Захід було організовано в межах виконання теми НДР «Правові та організаційні аспекти використання даних аерокосмічної зйомки для охорони та дослідження археологічної спадщини» групою молодих вчених НАН України, які представляють Інститут економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та Інститут археології НАН України.

Конференція проходила у формі жвавої дискусії щодо надзвичайно актуальних тем та питань, що представили учасники у своїх доповідях, що лише підкреслює важливість саме міждисциплінарного підходу до відносин з організації використання дистанційного зондування Землі для охорони археологічної спадщини.

У дискусії також взяли участь представники Міністерства культури та інформаційної політики України та Державного космічного агентства України. Генеральний директор директорату культурної спадщини Мінкульту А. Онупрієнко, а також начальник відділу супроводження міжнародних зв'язків ДКА України Н. Редчиць наголосили на основних проблемах, що існують у сфері охорони об'єктів археологічної спадщини, а також ролі дистанційного зондування Землі в їх розв'язанні, зокрема, боротьби з так званими «чорними» археологами, необхідності фіксації та моніторингу стану таких об'єктів на тимчасово окупованих територіях тощо (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 6.11*)

Діяльність науково-дослідних установ

У Північно-Східному науковому центрі НАН України і МОН України створено робочу групу з підготовки нової редакції Статуту НАН України.

Президія НАН України ухвалила постанову, якою були визначено основні напрямки реформування Національної академії наук України. Серед них: удосконалення структури академії та мережі наукових установ, концентрація ресурсів (фінансових, кадрових, матеріально-технічних) на актуальних напрямках досліджень і розробок, посилення підтримки наукової молоді, ефективного використання майнового комплексу НАН України тощо. Одним з важливих заходів з реформування було визначено внесення змін і доповнень до Статуту академії.

З огляду на це, голова Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України, член Комісії з підготовки нової редакції Статуту НАН України академік В. Семиноженко ініціював створення на базі Північно-Східного наукового центру робочої групи з підготовки нової редакції Статуту НАН України.

У Північно-Східному науковому центрі НАН України і МОН України 9 листопада під керівництвом академіка В. Семиноженка відбулося перше

установче засідання цієї робочої групи. Засідання проходило одночасно в онлайн- і офлайн-режимі. Серед учасників – представники НТК «Інститут монокристалів» НАН України, Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого, Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б. І. Веркіна НАН України, Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного НАН України, НТУ «Харківський політехнічний інститут», ННЦ «Харківський фізико-технічний інститут».

Учасники обговорили основні напрямки та план роботи на найближчий час. За результатами засідання академік В. Семиноженко висловив упевненість, що робота в такому складі буде плідною і в найкоротші терміни будуть розроблені конструктивні пропозиції щодо внесення змін до Статуту НАН України (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)* – 2020. – 13.11).

Наука і влада

Президент Національної академії наук України академік А. Загородній зустрівся з Прем'єр-міністром України Д. Шмигалем.

Під час зустрічі академік А. Загородній поінформував Д. Шмигала про основні напрямки реформування діяльності НАН України та залучення її вчених до розв'язання актуальних науково-технічних проблем галузей економіки й соціальної сфери. Він зазначив, що в академії вже створено координаційну раду з питань реформування, яка забезпечує координацію та контроль за реалізацією відповідних заходів.

Президент НАН України наголосив, що серед першочергових напрямів – посилення підтримки молодих учених (розширення мережі молодіжних дослідницьких лабораторій, започаткування нових програм забезпечення молодих учених житлом, запровадження інших форм залучення наукової молоді до академії).

Академік А. Загородній також повідомив Прем'єр-міністру, що відповідно до Указу Президента України президія НАН України прийняла рішення про розроблення науковцями академії проекту Концепції національної програми розвитку гуманітарної сфери України.

Так само Прем'єр-міністр України Д. Шмигаль від імені уряду привітав академіка А. Загороднього з обранням на посаду Президента НАН України та побажав досягнення з академією нових наукових вершин. Він також висловив думку про необхідність докладання максимальних зусиль та реалізації всіх заходів для широкого залучення молоді до наукових процесів. «Потрібно створити сприятливі умови для їхньої роботи та забезпечити гідну зарплату, щоб завдяки молодим науковцям виграти регіональну конкуренцію», – зазначив Д. Шмигаль.

Крім того, Прем'єр-міністр та Президент НАН України обговорили фінансове забезпечення роботи академії в наступному році в частині реалізації програм та капітальних видатків (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>).– 2020.– 12.11).

***

У будівлі Президії НАН України 3 листопада 2020 р. відбулася зустріч керівництва Національної академії наук України з керівництвом Міністерства освіти і науки України.

Національну академію наук України на цій зустрічі представляли Президент НАН України академік НАН України А. Загородній, перший віцепрезидент НАН України академік НАН України В. Горбулін, віцепрезидент НАН України академік НАН України В. Богданов, віцепрезидент НАН України академік НАН України С. Пирожков, віцепрезидент НАН України член-кореспондент НАН України О. Рафальський та перший заступник головного ученого секретаря НАН України О. Кубальський, а Міністерство освіти і науки України – т. в. о. міністра освіти і науки України С. Шкарлет та його перший заступник член-кореспондент НАН України М. Кизим.

Під час зустрічі учасники обмінялися думками щодо практичних питань реалізації заходів, пов'язаних з реформуванням Національної академії наук України.

Президент НАН України академік НАН України А. Загородній зазначив, що академія вже тривалий час постійно здійснює реформування своєї діяльності на всіх напрямках. Зокрема, внесено зміни до Статуту НАН України і суттєво демократизовано внутрішньоакадемічне життя; оптимізовано мережу академічних установ і організацій за результатами впровадження методики оцінювання, розробленої на основі найкращих європейських практик; започатковано нову модель фінансування пріоритетних напрямів досліджень із використанням конкурсних засад і адресної підтримки наукових колективів; посилено підтримку молодих учених, у тому числі реалізовано конкурсну програму створення молодіжних дослідницьких лабораторій.

НАН України на 2020–2021 рр. визначила кілька стратегічних напрямів реформування. Серед них: продовження оптимізації мережі та внутрішньої структури наукових установ з урахуванням результатів їхньої державної атестації, а також мережі організацій дослідно-виробничої бази й інших суб'єктів господарювання академії; повна інвентаризація матеріально-технічної бази та земельних ділянок і розроблення заходів з більш ефективного використання об'єктів майнового комплексу академії; зміни в принципах розподілу базового бюджетного фінансування між науковими установами та їхніми підрозділами з урахуванням результатів діяльності в попередні роки; розширення мережі молодіжних дослідницьких лабораторій, започаткування нових програм забезпечення молодих учених житлом,

запровадження інших форм залучення наукової молоді до академії; активізація міжнародної співпраці, всебічна інтеграція до Європейського дослідницького простору, започаткування нових форм фінансової підтримки участі в міжнародних проєктах; активний розвиток інноваційної інфраструктури, створення наукового парку «Академ.Сіті»; налагодження системної комунікації з суспільством і владою на засадах довіри; формування позитивного іміджу академії та престижності наукового фаху.

Крім цього, під час зустрічі учасники обговорили ряд інших важливих питань. Серед них: погодження кандидатур голів регіональних наукових центрів НАН України і МОН України, поглиблення співпраці між МОН України та НАН України в рамках діяльності Київського академічного університету, розроблення й затвердження кваліфікаційних характеристик наукових працівників, діяльність Державної наукової установи «Державний центр інноваційних біотехнологій» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2020. – 3.11).

***

Міністерство розвитку громад та територій України відзначило внесок фахівців ДУ «Інститут економіко-правових досліджень ім. В. К. Макутова НАН України» в підготовку проєкту Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 рр.

Міністерство розвитку громад та територій України 12 листопада 2020 р. у режимі відеозв'язку провело узгоджувальну нараду про врегулювання розбіжностей щодо проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки».

Нарада відбулася під головуванням заступника міністра розвитку громад та територій України І. Лукері. Під час заходу т. в. о. генерального директора директорату регіональної політики міністерства А. Кінцак окреслила стан підготовки проєкту згаданої вище постанови кабінету міністрів України і запросила учасників до обговорення та узгодження окремих положень, які містилися в пропозиціях до цього документа з боку центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій, асоціацій органів місцевого самоврядування та наукових установ. Із більшості питань учасники наради дійшли згоди, інші ще опрацюватимуться міністерством.

Варто зазначити, що керівництво міністерства та його директорату висловило вдячність Програмі Ради Європи «Децентралізація та реформа публічного адміністрування в Україні», зокрема менеджеру Програми А. Гуку, а також фахівцям ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України» за надану організаційну й науково-експертну підтримку опрацювання проєкту Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 рр., підготовки її Стратегічної екологічної оцінки включно.

Від інституту в цій нараді взяла участь провідний науковий співробітник відділу модернізації господарського права та законодавства, національний консультант Програми Ради Європи «Децентралізація та реформа публічного адміністрування в Україні» кандидат юридичних наук А. Санченко (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>)*). – 2020. – 13.11).

Проблеми розвитку соціальних комунікацій

Н. Тарасенко, мол. наук. спів роб. СІАЗ НБУВ

Комунікативні практики у віртуальному просторі: особливості застосування в діяльності сучасної бібліотеки

Працю зацентовано на аналізі зміни інформаційно-комунікаційного середовища в бік домінування в ньому віртуальних комунікаційних каналів мережевого характеру, пов'язаної з удосконаленням комп'ютерних технологій та зростаючим впливом мережі Інтернет на всі сфери життєдіяльності людини. У цьому контексті виділено значне розширення простору як соціальної комунікації загалом, так і бібліотечної зокрема, у зв'язку з утворенням двох типів комунікативних взаємодій – віртуальних (медіатизованих) та реальних (безпосередніх), що дає підстави розглядати бібліотеку як багаторівневу комунікативну систему. Наведено сформульовані в науковому дискурсі визначення комунікативної практики як впорядкованої сукупності зразків раціональної діяльності, спрямованої на передачу/прийом соціально-значущої інформації або як типових способів спілкування, за допомогою яких відбувається інтерпретація та репрезентація особистістю досвіду, уявлень, цінностей і норм взаємодії, та які дозволяють вибудовувати загальне поле смислової взаємодії суб'єктів комунікації. Розглянуто особливості віртуальної комунікації, специфіку комунікативних практик в інтернет-спільнотах та можливості їх застосування в бібліотечних мережевих представництвах.

Ключові слова: комунікативні практики, соціальні мережі, віртуальна комунікація, представництва бібліотек у соціальних мережах.

Особливістю сучасного етапу розвитку бібліотек стала кардинальна зміна інформаційно-комунікаційних механізмів, що забезпечують їх участь в суспільних інформаційних обмінах та взаємодію з користувачами. Вона обумовлена удосконаленням комп'ютерних технологій та зростаючим впливом мережі Інтернет на всі сфери життєдіяльності людини, що спричинило зміну інформаційно-комунікаційного середовища в бік домінування в ньому віртуальних комунікаційних каналів мережевого характеру. Такими каналами стали соціальні медіа, які трансформувалися в найоперативніший засіб поширення інформації та зручний майданчик для багаторівневої комунікації. Вони стали одним з найзатребуваніших каналів у системі сучасних соціальних комунікацій, що спонукало більшість її учасників, у тому числі й бібліотеки, які займають одну з ключових позицій в інформаційній структурі суспільства, удосконалювати способи присутності в комунікативному просторі з урахуванням змін у культурній моделі поведінки

нового покоління користувачів. Активне використання бібліотеками нових віртуальних форматів спілкування в системі соціальних комунікацій покликане допомогти їм утримати свої позиції в сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі, створити комфортні умови для своїх користувачів, підвищити рівень їх обслуговування.

Наразі одним з найпоширеніших та найдоступніших на сьогодні засобів публічної комунікації, що має високий ступінь залученості користувачів та достатній для забезпечення ефективної комунікації інструментарій, є соціальні мережі – спільноти людей в Інтернеті зі схожими інтересами, що обмінюються повідомленнями, діляться інформацією та займаються спільною діяльністю. Основними характеристиками соціальних мереж є доступність, інтерактивність, особиста участь користувачів у генерації і ретрансляції медійного контенту, максимальна швидкість зворотного зв'язку, персоналізація користувача. На цьому тлі сучасні бібліотеки спрямовують зусилля на використання середовища соціальних мереж як комунікативного майданчика, який допомагає доносити інформацію до користувачів у зручний спосіб, розширювати спектр послуг для задоволення їхніх інформаційних потреб, рекламувати бібліотечні сервіси, залучати нових користувачів, вирішувати професійні завдання бібліотекарів. Представництва бібліотек у соціальних мережах, засобами яких створюються умови для виконання зазначених завдань, значно розширюють, таким чином, поле для реалізації бібліотекою комунікативної функції. Воно розділяється на два типи комунікативних взаємодій – віртуальні (медіатизовані) та реальні (безпосередні), що дає підстави розглядати бібліотеку як багаторівневу комунікативну систему.

Проблеми бібліотечної комунікації в її традиційному прояві, що передбачає безпосереднє спілкування з користувачами, доволі ґрунтовно досліджені українськими та зарубіжними бібліотекознавцями. Зокрема, теоретико-методологічні аспекти спілкування в бібліотеці досліджені В. Бородіною, І. Мейжисом, С. Єзовою, М. Дворкіною, Т. Малихіним, Ю. Мелентьєвою, Т. Новальською, О. Покровським, М. Рубакінім, К. Рубинським, О. Смоліною, А. Чачко, Я. Хіміч, Н. Грабар та ін.

Бібліотеку як комунікаційну структуру у системі соціальних комунікацій досліджували І. Давидова, Г. Шемаєва, В. Горовий, Н. Пасмор, В. Ільганаєва, Т. Гранчак та ін.

Водночас у контексті прискореного розвитку інформаційно-комунікативних й інтернет технологій в інформаційному суспільстві, які значно розширюють простір як соціальної комунікації загалом, так і бібліотечної зокрема, значний інтерес викликає дослідження віртуальних комунікативних взаємодій бібліотек, зокрема таких, що здійснюються через їх представництва у соціальних мережах. Виступаючи інструментом взаємодії бібліотек з користувачами та суспільством у цілому, мережеві представництва сприяють розгортанню процесу спілкування, який у соціології та психології отримав назву комунікативні практики. Зміст цього

поняття визначається, виходячи зі смислового значення термінів, що його утворюють: «комунікація» – від лат. *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з дієсловом лат. *communico* – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, що можна трактувати як процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів для передавання та одержання інформації. Цей термін зазвичай вживають для позначення взаємодії, спілкування між людьми.

Комунікацією також називають діяльність за участю однієї чи більше сторін, у якій є певна мета (можливо, навіть неусвідомлювана), і при якій за допомогою різноманітних способів отримують та відправляють ті чи інші повідомлення. Вони існують у певному контексті, передбачають наявність зворотного зв'язку, деяким чином впливають на отримувача, можуть «викривлятися» через шум. [1, с. 166].

З іншого боку, це поняття може вживатися як синонімічне комунікативній дії. Остання категорія була введена в науковий обіг Ю. Хабермасом, за яким комунікація – це дія, яка в разі своєї унікальності, неповторюваності та специфічності так і залишається одноразовою, випадковою, ситуативною дією. Якщо дія повторюється, дублюється, тиражується, автоматизується, вона стає практикою. [2]. Поняття «практика» походить від грецького «*праксис*», що в перекладі означає «діяння», «активність», «діяльність». Виходячи із зазначеного вище, комунікативна практика може бути визначена як впорядкована сукупність зразків раціональної діяльності, спрямованої на передачу/прийом соціально-значущої інформації. [3].

За визначенням О. Скар, комунікативні практики варто розглядати як вид соціальних практик та визначати як типові (узвичаєні, усталені) способи спілкування, за допомогою яких відбувається інтерпретація та репрезентація особистістю досвіду, уявлень, цінностей і норм взаємодії, та які дозволяють вибудовувати загальне поле смислової взаємодії суб'єктів комунікації. Практики комунікації та смисли, що їх виражають, допомагають визначитись особистості в просторі соціальної, суспільно-політичної взаємодії, дійти згоди з собою та іншими, а також дозволяють створювати спільне поле смислової взаємодії учасників комунікації, досягати взаєморозуміння. [4].

Розробка та дослідження теорії практики перебувають у сфері наукових інтересів учених різних галузей науки – філософії, соціології, психології, педагогіки. Серед найвідоміших дослідників цієї проблеми П. Бурдьє, В. Вахштайн, Ж. Делез, Г. Гарфінкель, К. Гірц, І. Гофман, Е. Дюркгейм, Н. Еліас, М. Мосс, А. Реквіц, М. Фуко, Ю. Хабермас, Б. Латур, В. Волков та ін.

Власне комунікативним практикам присвячені праці сучасних учених: О. Личковської [5], О. Марусіної [3], К. Настоящої [6], О. Скар [7], Л. Шабаєвої [8], Н. Малєєвої [9], В. Зотова [10], Г. Гутнера [11], В. Сергодєєва [12], Н. Свергнунової [13] та ін.

Використанню комунікаційних можливостей соціальних мереж у системі інформаційних обмінів присвятили свої праці такі вітчизняні дослідники В. Горовий, Л. Чуприна, Т. Гранчак, О. Курбан, О. Мар'їна, С. Барабаш, С. Головаха, М. Назаровець та ін. Проте в науковому дискурсі щодо функціонування комунікативних практик віртуального характеру залишаються недостатньо висвітленими питання залученості до них через представництва в соціальних мережах сучасних бібліотек. У цьому контексті значний інтерес викликає дослідження специфіки комунікативних практик у соціальних мережах та виявлення факторів їх адаптації до застосування в бібліотечних мережевих представництвах, що і є метою цієї праці.

Сьогодні поширення комунікаційних практик, що складаються всередині інтернет-спільнот, до яких належать і представництва в соціальних мережах, стають необхідною складовою ефективною адаптації до соціокультурних реалій інформаційного суспільства. Як стверджує В. Сергодеєв, комунікативні практики складають основу функціонування мережевих інтернет-спільнот, які можна розглядати як особливий вид соціального об'єднання користувачів, що інтегруються навколо загального дискурсу у віртуальному просторі при тривалій і емоційній залученості в процес комунікації. У мережевих комунікативних практиках беруть участь як самі користувачі, так і технічні об'єкти і соціокультурні артефакти (комп'ютерні, технічні засоби, контент тощо). Кінцевою метою комунікації в інтернет-співтовариствах є забезпечення соціальної спільноті комунікантів при збереженні їх індивідуальності. Це дає змогу досягати їхніх власних інструментальних цілей, якими можуть виступати рішення повсякденних завдань, навчання, збір інформації, професійний або ігровий інтерес, спілкування з іншими членами спільноти [12].

Це твердження видається доречним при розгляді віртуальних комунікативних взаємодій сучасних бібліотек, які здійснюються через сайти, електронні каталоги, сторінки в соціальних мережах, бібліотечні блоги тощо. Вони надають зручний і широкий доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки незалежно від часу та місця знаходження користувача. З огляду на те, що комунікація користувачів з бібліотекою через представництва в соціальних мережах стала типовим способом спілкування, за допомогою якого, з одного боку, відбувається репрезентація бібліотечних ресурсів, актуальних суспільних наративів, з іншого – вибудовується спільне поле смислової взаємодії учасників комунікації, в межах якого за допомогою мережевих інструментів (коментарів, лайків, репостів тощо) виникають умови для досягнення взаєморозуміння між комунікантами. Віртуальна взаємодія між бібліотекою та користувачами через сторінки в соціальних мережах може бути визначена як комунікативна практика.

Важливо наголосити, що відмінність комунікації в Інтернеті від звичайної комунікації обумовлена специфікою віртуальної реальності, характерні властивості якої пропонує виділити Д. Іванов, а саме:

– нематеріальність впливу (зображуване створює ефекти, характерні

для речового);

- умовність параметрів (об'єкти штучні й змінювані);
- ефемерність (свобода входу / виходу забезпечує можливість переривання й відновлення існування) [14].

Дослідники мережевих спільнот виділяють також ряд характерних особливостей комунікації, опосередкованої соціально-мережевими технологіями:

- віртуальність. Характеризує особливу символічну реальність, у якій відбувається комунікація, та яка замінює попередній об'єктивний світ за допомогою образів, аналогів і симулякрів;

- текстовий характер. Для здійснення комунікацій у віртуальному середовищі всі комунікаційні взаємодії перетворюються в текстову форму, а лише потім передаються через кіберпростір, часто з тимчасовою затримкою;

- інтерактивність. Передбачає орієнтацію на індивідуальне та вибіркоче використання інформації;

- гіпертекстуальність. В її основі лежить уявлення про текст, який дозволяє користувачеві самому моделювати і організувати текстовий простір у зручний для нього спосіб;

- невизначеність просторово-часової локалізації інтернет-комунікації, що дає змогу здійснювати не лише синхронний, але й асинхронний типи взаємодії;

- креативність. Віртуальний простір надає суб'єкту можливості для конструктивної діяльності завдяки використанню необмеженої кількості способів самопрезентації [12].

Реалізація комунікативних практик передбачає використання певних інструментів. Перш за все, це апаратні і програмні навички користування комп'ютером, або комп'ютерна грамотність. Завдяки цьому, а також самому комп'ютерному обладнанню, практики здійснюються у віртуальному просторі, організованому як аналог реального. Тому й самі інтернет-практики є симуляціями реальних, тобто організовані за їх подобою. Як пише А. Радкевич, «у віртуальному просторі Інтернету ми зберігаємо інформацію в електронних папках (файлах), робимо покупки в інтернет-магазинах, ведемо переписку по електронній пошті, заводимо електронний гаманець, розплачуємося електронними грошима, переглядаємо фотоальбоми наших друзів тощо» [15].

Симуляції піддаються не тільки самі практики, але й соціальність як така. Про це свідчить, зокрема, прийнята в багатьох інтернет-спільнотах система статусів, які залежать від соціального капіталу членів, їх затребуваності й інформованості, і визначають їх повноваження та можливості. Маркером соціального капіталу є кількість відвідувань (кліків) сторінки користувача, яке вираховується спеціальними програмами. Залежить соціальний статус також від кількості друзів (френдів).

Ще одним знаряддям здійснення комунікативних практик в інтернет-спільнотах є мова, оскільки простір інтернет-комунікації носить

дискурсивний характер. Цей простір має ряд особливостей, корелюється з характерними рисами мережевої комунікації, перерахованими вище, які, в свою чергу, визначають норми і правила здійснення комунікативних практик.

В основі цих особливостей лежить опосередкованість комунікації електронним сигналом, що з одного боку обмежує її можливості (ускладнюється передача екстралінгвістичної інформації, обмежується набір переданих символів), а з іншого – збільшує їх (дає можливість асинхронної комунікації, дозволяє взаємодіяти не лише з членами спільноти, але й з інформаційним середовищем).

Опосередкованість комунікації і її віртуальний характер сприяє відносній анонімності, яка дає двоякі результати. Вона стимулює креативність і конструктивний характер практик, оскільки дозволяє людині виходити за рамки суспільних установ і формувати нові ідентичності та самопрезентації. Водночас ряд дослідників привертають увагу на стереотипічність інтернет-комунікації. У зв'язку з обмеженістю практик письмовою комунікацією ідентифікація членами спільноти один одного багато в чому ґрунтується на ідеальних типах і прототипічних уявленнях (враховуючи ніки, аватари та іншу презентаційну інформацію) [16].

Опосередкований віртуальний характер інтеракцій накладає відбиток не лише на самі комунікативні практики, а й на мову як їхній основний засіб. У принципі члени інтернет-спільнот послуговуються для спілкування природною мовою, проте в процесі її адаптації до використання в кіберпросторі мова набуває нових рис. Практикується фонетичне написання (як чується, так і пишеться) і норми антиграматики (граматична форма нагадує транскрипцію), формується особливий сленг. Для прискорення введення тексту комуніканти вживають аббревіатури, а, бажаючи зробити спілкування емоційно насиченішим, – використовують емотикони (смайлики). Візуалізація й деяка архаїзація мови свідчить про формування в інтернет-спілкуванні нового виду дискурсивної комунікації – усно-письмової [17].

Комунікативні практики в інтернет-спільнотах досить різноманітні. Одним із значущих критеріїв їх класифікації є ступінь залученості в комунікативну взаємодію та можливість впливу на її розвиток. У цьому випадку виділяють наступні види практик.

Пасивні практики: їх учасники не генерують інформаційне наповнення, вони спостерігають або відстежують хід комунікації, шукають потрібну їм інформацію, тобто споживають інформаційні продукти інших учасників. Однак уже своїм перебуванням на сторінці такі учасники залишають інформаційний слід, у такий спосіб збільшуючи показник відвідуваності, кількості переглядів тощо.

Сутність активних практик полягає в генеруванні їх суб'єктами власного інформаційного наповнення або запозиченні його з іншого джерела і подачі в співтоваристві у вигляді повідомлення. Залежно від впливу, який вони мають

на життя суспільства, формування та підтримку взаємозв'язків у ньому, активні практики поділяються на конструктивні і деструктивні.

Конструктивні практики полягають у генеруванні власної авторської інформації для досягнення комунікаційного співробітництва з іншими учасниками спільноти. Такі практики сприяють відтворенню та розвитку соціальної спільноти, зміцненню зв'язків між її учасниками. Зміст деструктивних практик полягає в генеруванні або розповсюдженні інформаційного наповнення, як правило, негативного або образливого змісту для розпалювання суперечок і конфліктів. Такий тип поведінки розбалансовує співтовариство, налаштовує учасників на агресивне ставлення одне до одного, зосереджує конфліктну дискусію навколо інформаційного наповнення-подразника [12].

Залежно від впливу на розвиток дискусії, активні практики поділяються на ініціативні й реактивні. Результатом конструктивної ініціативної поведінки є досягнення взаємодії з іншими учасниками через інформування, прохання, пропозицію, запитання тощо, тоді як до деструктивної ініціативної моделі поведінки варто віднести провокацію, нав'язливу інформацію або дезінформацію.

Переважаючі в інтернет-спільнотах тих чи інших видів комунікативних практик залежить від конфігурації соціальних акторів, від співвідношення комунікативності й домінантності в соціомережових структурах, від ступеня реалізації і накопичення соціального капіталу (прояви довіри), і від конкретних цілей членів віртуальних об'єднань.

Отже, комунікативні практики є різновидом соціальних практик і можуть бути трактовані як соціальні дії, засновані на колективному досвіді й спрямовані на підтримку та розвиток комунікацій. У сучасному суспільстві Інтернет стає однією з основних технологій, тому комунікативні практики в кіберпросторі все більше доповнюють реальні, створюючи умови для задоволення потреб людини і розв'язання її проблем. У бібліотечній діяльності комунікативні практики виступають засобом реалізації комунікативної функції і розділяються на усні, документальні і цифрові (електронні). Роль останніх в умовах поширення інформаційних технологій і цифрового контенту значно підвищується, що зумовлює використання новацій в інформаційно-бібліотечній діяльності. Щоб утримувати позиції в сучасному інформаційно-комунікаційному просторі, бібліотеки намагаються по-новому позиціонувати себе як реально, так і віртуально, інтегруючись у світове інформаційне середовище, в єдиний медіапростір, застосовуючи новітні мережеві комунікаційні практики.

Список бібліографічних посилань

1. Коноплицкий С. М. Проблема виртуализации в социальной структуре современного общества. *Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теорет.*

проблеми змін соціальної структури укр. сусп-ва : матеріали II Всеукр. соціол. конф. (Київ, 19 квіт. 2002 р.). Київ. 2002. С. 163–166.

2. Хабермас Ю. Демократия, разум, нравственность. М. : Логос, 1995. 252 с.

3. Марусіна О. С. Прояви когнітивного у використанні комунікативних практик. *Актуальні проблеми філософії та соціології : наук.-практ. журн.* Одеса, 2017. Вип. 18. С. 82–85. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i.717>.

4. Скнар О. М. Особливості комунікативних практик у ситуаціях громадянської та національної самопрезентації молоді. *Психологічні науки: проблеми і здобутки.* 2018. Вип. 1. С. 194–208.

5. Личковська О. Феномен «поділитися інформацією» як сучасна комунікативна практика соціальних медіа: соціальні, психологічні й риторичні функції. *Вісн. ОНУ ім. І. І. Мечникова.* 2015. Т. 20, № 1 (22). [https://doi.org/10.18524/2304-1439.2015.1\(22\).52124](https://doi.org/10.18524/2304-1439.2015.1(22).52124).

6. Настояща К. Комунікативні практики соціальних мереж: фактори та вектори трансформації. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2018. Вип. 77. С. 118–126.

7. Скнар О. Комунікативні практики розвитку самосвідомості особистості: визначення та підходи до розуміння. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/707226/1/Скнар-комуникат-практики-визнач.pdf>.

8. Шабаєва Л. Комунікативні практики: основні підходи до вивчення. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури.* 2012. № 3. С. 137–143. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/479>.

9. Малєєва Н. Комунікативні інтернет-практики в сучасному суспільстві. *Навчання і виховання обдарованої дитини.* 2015. Вип. 1. С. 128–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivoo_2015_1_17.

10. Зотов В. В., Лысенко В. А. Коммуникативные практики как теоретический конструкт изучения общества. URL: http://teoriapractica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2010/3/s%D0%BEci%D0%BE1%D0%BEgiy%D0% B0/zotov-lysenko.pdf.

11. Гутнер Г. Б. Смысл как основание коммуникативных практик. *Эпистемология и философия науки.* Т. XVIII. 2008. № 4. С. 44–52. <https://doi.org/10.5840/eps20081844>.

12. Сергодеєв В. А. Коммуникативные практики в интернет-сообществах. *Вестник АГУ.* 2014. Вып. 1 (135). С. 133–138.

13. Свергунова Н. М. Коммуникативные практики как средство реализации гуманистической миссии библиотек. URL: http://library.oreluniver.ru/docs/publ_sotr/Svergunova_Kommunikativniepraktik_kaksredstvo.pdf.

14. Иванов Д. В. Виртуализация общества. СПб. : Петербургское Востоковедение, 2000. 96 с.

15. Радкевич А. Л. Социальные интернет практики как объект социологического анализа. *Знание. Понимание. Умение: информационный*

гуманитарный портал. Социология. 2009. № 3. URL: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/3/Radkevich/>.

16. Якобсон Д. Формирование образа в киберпространстве: online-ожидания и offline-реальность в «текстовых» виртуальных сообществах. *Массовая культура: современные западные исследования.* М. : Практика культуры, 2005. С. 180–199.

17. Лутовинова О. В. Интернет как новая «устно-письменная» система коммуникации. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена.* 2008. № 71.